TÜRKİYE'DE ÇEVRE KORUMA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Hazırlayan : Pelin SENCAR

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Berkan DEMİRAL

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Kamu Yönetimi Anabilim dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne

Trakya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat, 2007

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca bana yol gösteren, yakın ilgi ve sıcaklığıyla her zaman yanımda olan çok değerli hocalarım Prof. Dr. Sibel Turan ve Yrd. Doç. Dr. Berkan Demiral'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca ders aşamasında bana destek veren, tez konumla ilgili önerilerde bulunan bölüm hocalarımız Yrd. Doç. Dr. Hakan Sabri Çelikyay, Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Özsoy ve Yrd. Doç. Dr. Mahmut Güler'e teşekkür ederim.

Tezimin yazım aşamasında her türlü maddi manevi desteklerini, yardımlarını esirgemeyen canım kadar çok sevdiğim, değerli arkadaşlarım Araştırma Görevlisi Serap Yolcu ve Engin Demirel'e teşekkürlerimi sunarım.

Manevi destekleriyle her zaman yanımda olan, beni yüreklendiren sevgili Şeyma Müftigil ve sevgili Nurcan Timur'a teşekkür ederim.

Her konuda maddi manevi desteklerini benden esirgemeyen, verdikleri sevgiyle beni hayata bağlayan annem, babam ve kardeşlerime binlerce kez teşekkür ederim.

ÖZET

Çevre sorunları, günümüzde ülkemizin ve dünyanın en önemli konuları arasında yer almaktadır. Özellikle, Sanayi Devrimi sonrasında hızla artan insan faaliyetlerinin, çevre ve dünyanın doğal dengesi üzerindeki bozucu etkisi, doğanın taşıma kapasitesini aşmaya başlayınca, ulusal ve küresel düzeyde olumsuz sonuçlara sebep olmuştur.

Meydana gelen çevresel tahribat, 1970'li yıllardan itibaren tüm dünyada çevre konusunda çeşitli gelişmelerin yaşanmasına yol açmış, uluslararası düzeyde gerçekleştirilen toplantı ve yayımlanan sözleşme ve bildirgeler ile konuya çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Çözümlerin temelinde, dünyanın taşıma kapasitesini aşmadan sürdürülebilir kalkınma politikaları ile ekonomi-çevre arasında bir uyum sağlanabileceği yer almaktadır.

"Türkiye'de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi" başlıklı bu çalışma, uluslararası alanda yaşanan gelişmelerle birlikte, Türkiye'de görülen çevre sorunlarına çözümler bulunması konusunda hız kanan çalışmaları ve çevreyi koruyarak kalkınma ilkesinin, oluşturulan çevre koruma politikalarındaki yerini analiz etmektedir.

Bu amaca ulaşmak için yapılan literatür taraması sonucunda çevre koruma politikaları ve sürdürülebilir kalkınma konusu ile ilgili veriler toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Sorunları, Çevre-Ekonomi İlişkisi, Çevre Politikaları, Sürdürülebilir Kalkınma.

ABSTRACT

Today environmental problems are among the most important issues in our country and in the World. Particularly, when deteriorating impact of human activities, which rapidly increased after the Industrial Revolution, on natural stability of the World has begun to exceed payload capacity of the nature, it has been resulted in negative consequences of natural and global level.

Environmental destruction so occurred has led to have experienced various improper developments on the issue of environment all over the World since 1970's and the matter has been tried to be solved by means of international meetings and publication of conventions and declarations. Compatibility between economy and environment could be ensured through sustainable development policies without exceeding payload (bearing) capacity of the World is laid in the foundation of solutions.

This Study under the title of "The Relationship between Environmental Protection and Economic Growth in Turkey" has been analyzing studies accelerated on the issue concerning to find solutions for environmental problems experienced in Turkey and place of the principle of development by protecting environment in the created environment protection policies, along with developments prevailing at the international field.

As the result of scanning of literature in order to achieve this objective information and data on the issue of environmental protection policies and sustainable development have been gathered.

Key Words: Environment, Environmental Problems, Relationship between Environment and Economy, Environmental Policies, Sustainable Development.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTMALAR	**ix**
ŞEKİLLER LİSTESİ	**xi**
TABLOLAR LİSTESİ	**xii**
GİRİŞ	**1**
PROBLEM	**4**
AMAÇ	**5**
ÖNEM	**5**
SINIRLAMALAR	**6**
TANIMLAR	**6**
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	**7**

BİRİNCİ BÖLÜM
ÇEVRE VE ÇEVRE SORUNLARI

1.1. ÇEVRENİN TANIMI	8
1.2. ÇEVRE SORUNLARININ ORTAYA ÇIKIŞI	9
1.3. ÇEVRE SORUNLARININ NEDENLERİ	10
1.3.1. Sanayileşme	11
1.3.2. Kentleşme	12
1.3.3. Nüfus Artışı	12
1.4. TÜRKİYE'NİN ÇEVRE SORUNLARI VE ÇEVRE DEĞERLERİ	13
1.4.1. Hava Kirliliği	14
1.4.2. Su Kirliliği	16
1.4.3. Toprak Kirliliği	18
1.4.4. Gürültü Kirliliği	19
1.4.5. Flora-Fauna	21

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

2.1. ÇEVRE - EKONOMİ İLİŞKİSİ 25

2.2. ÇEVRE - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ 27

2.2.1. Dışsallıklar Kuramı 29

2.2.2. Dışsallıkların Önlenmesinde Kullanılan Çözümler 32

2.2.2.1. Piyasa Ekonomisi Çözümleri 32

2.2.2.1.1. Coase Teoremi 32

2.2.2.1.2. Kaldor – Hicks Teoremi: Tazminat Ödeme 35

2.2.2.1.3. Scitovsky Teoremi: Pazarlık Yöntemi 36

2.2.2.2. Kamu Ekonomisi Çözümleri 37

2.2.2.2.1.Pigou Teoremi 37

2.2.2.2.2.Pareto Teoremi 38

2.3. ÇEVRE KORUMADA KULLANILAN BAŞLICA KAMU MÜDAHALESİ ARAÇLARI 39

2.3.1. Kirlilik Standartları 40

2.3.2. Kirlilik Vergileri 41

2.3.3. Sübvansiyonlar 42

2.4. ÇEVRESEL MALLARIN DEĞERLEMESİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER 43

2.4.1. Fayda / Maliyet Analizi 44

2.4.2. Şartlı Değerleme (Contingent Valuation) 45

2.4.3. Hedonik Fiyat Yöntemi 46

2.4.4. Seyahat Maliyeti Yöntemi 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇEVRE POLİTİKALARI

3.1. ÇEVRE SORUNLARINA ETİK YAKLAŞIMLAR 48

3.1.1. İnsanmerkezli (Antropocentric) Yaklaşımlar 49

3.1.2. Çevremerkezli (Ecocentric) Yaklaşımlar 50

3.1.2.1. Canlımerkezli (Biocentric) Etik 51

3.1.2.2. Derin Ekoloji 52

3.2. ÇEVRE POLİTİKALARI 53

3.2.1. İçerik Yönünden Çevre Politikaları 54
3.2.1.1. Düzeltim Karşıtı Çevre Politikaları 54
3.2.1.2. Düzeltimci Çevre Politikaları 55
3.2.2. Yöntem Açısından Çevre Politikaları 56
3.2.2.1. Onarımcı Çevre Politikaları 56
3.2.2.2. Önleyici Çevre Politikaları 56
3.3. ÇEVRE POLİTİKALARININ UYGULAMA ARAÇLARI 57
3.3.1. Yasal Düzenlemeler 57
3.3.2. Ekonomik Araçlar 59
3.3.3. Genel Destekleyici Araçlar 60
3.4. ÇEVRE KORUMA POLİTİKALARINDA ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ 61
3.4.1. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Aşamaları 63
3.4.1.1. Hazırlık Çalışmaları ve Problemin Tanımı 65
3.4.1.2. Eleme Aşaması 65
3.4.1.3. Kapsam ve Etkilerin Belirlenmesi 66
3.4.1.4. Çevrenin Mevcut Durumunun Belirlenmesi 66
3.4.1.5. Çevresel Etkilerin Niceliksel Kestirimi ve Değerlendirilmesi 67
3.4.1.6. Gerekli Çevre Koruma Önlemlerinin Belirlenmesi 67
3.4.1.7. Proje Alternatiflerinin Değerlendirilmesi ve Önerilerin Hazırlanması 68
3.4.1.8. Çevresel Etki Değerlendirme Raporunun Hazırlanması 68
3.4.1.9. Karar Verme Süreci 69
3.4.1.10. Proje Sonrası İzleme ve Değerlendirme 69
3.5. ÇEVRE POLİTİKASI STRATEJİLERİ 70
3.5.1. Tepki ve Onarma Stratejisi 70
3.5.2. Tahmin ve Önleme Stratejisi 71
3.5.3. Doğal Dengeyi Koruyarak Kalkınma Stratejisi (Sürdürülebilir Kalkınma) 71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI VE BM ÇEVRE KONFERANSLARINDAKİ YERİ

4.1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI 72
4.1.1. Ortaya Çıkışı 72
4.1.2. Tanımı 73
4.1.3. Kapsamı 75
4.1.4. Özellikleri 75
4.1.5. Amaç ve Hedefleri 76
4.1.6. Kavramın Boyutları 79
4.1.6.1. Çevresel Boyut 79
4.1.6.2. Ekonomik Boyut 81
4.1.6.3. Sosyal Boyut 83
4.1.7. Kavramın Çevre ve Kalkınma Politikalarına Uyumu 85
4.2. BM ÇEVRE KONFERANSLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI 87
4.2.1. BM Çevre Konferanslarında Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı 87
4.2.1.1. Roma Kulübü Raporları 88
4.2.1.2. Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre (Stockholm) Konferansı 91
4.2.1.3. Dünya Koruma Stratejisi 94
4.2.1.4. Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu 95
4.2.2. Rio Konferansı 96
4.2.2.1. Rio Bildirgesi 97
4.2.2.2. Gündem 21 97
4.2.2.3. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 98
4.2.2.4. Orman Varlıklarının Korunmasına İlişkin Bildiri 99
4.2.2.5. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi 99
4.2.3. Rio Konferansı Sonrası Gelişmeler 100
4.2.3.1. Rio+5 Zirvesi 101
4.2.3.2. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma (Johannesburg) Zirvesi (Rio+10) 103
4.2.3.3. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma (Johannesburg) Zirvesi Sonrası 105

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN ÇEVRE POLİTİKALARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI

5.1. TÜRKİYE'DE PLANLI DÖNEM ÖNCESİNDE ÇEVRE POLİTİKASI 107

5.2. TÜRKİYE'DE PLANLI DÖNEMDE ÇEVRE POLİTİKALARI 108

5.2.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) 109

5.2.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) 112

5.2.3. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) 115

5.2.4. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) 118

5.2.5. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 124

5.2.5.1. Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) 137

5.2.5.2. Ulusal Gündem-21 139

5.2.5.3. Yerel Gündem-21 141

5.2.6. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 143

5.2.7. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 151

5.3. TÜRK ÇEVRE HUKUKU 156

5.3.1. T.C. Anayasası 157

5.3.2. 2872 Sayılı Çevre Kanunu 159

5.4. TÜRKİYE'DE YAPILAN ÇEVRE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ 167

SONUÇ **173**

EKLER **177**

KAYNAKÇA **185**

KISALTMALAR

AT	:	Avrupa Topluluğu
BM	:	Birleşmiş Milletler
çev.	:	çeviren
ç.y.	:	çeşitli yerlerde
ed.	:	editör
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
FAO	:	Dünya Gıda Ve Tarım Örgütü
GDO	:	Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizmalar
GEF	:	Küresel Çevre Fonu
GEMS	:	Çevre Gözlem Sistemi
GRID	:	Global Kaynak Danışma Merkezi
GSMH	:	Gayri Safi Millî Hasıla
HABITAT	:	Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Merkezi
ILO	:	Uluslararası Çalışma Örgütü
INC	:	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Hükümetlerarası Müzakere
INFOTERRA	:	Çevre Bilgi Kaynakları için Uluslararası Danışma Sistemi
IRPTC	:	Kuvvetli Zehirli Kimyasal Maddelerin Uluslararası Denetimi
ISO	:	Uluslararası Sağlık Örgütü
IUCN	:	Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği Komitesi
IULA-EMME	:	Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı
İDÇS	:	İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
KHK	:	Kanun Hükmünde Kararname
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
s.	:	sayfa
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÇV	:	Türkiye Çevre Vakfı
TÇSV	:	Türkiye Çevre Sorunları Vakfı
TÜBA	:	Türkiye Bilimler Akademisi

UÇEP	:	Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
UNCED	:	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı
UNCTAD	:	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişme Konferansı
UNDP	:	Birleşmiş Milletler Gelişme Programı
UNEP	:	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO	:	Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı
v.d.	:	ve diğerleri
WCED	:	Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
WHO	:	Dünya Sağlık Örgütü
WWF	:	Dünya Vahşi Hayatı Koruma Fonu
YTL	:	Yeni Türk Lirası

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİLLER

Şekil 1 : ÇED Aşamaları 64

Şekil 2 : Sektörlere Göre Çevresel Harcamalar 170

TABLOLAR LİSTESİ

TABLOLAR

Tablo 1	: Fayda/Maliyet Tablosu	44
Tablo 2	: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Çevresel Göstergeler	80
Tablo 3	: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Ekonomik Göstergeler	82
Tablo 4	: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Sosyal Göstergeler	84
Tablo 5	: Çevresel Konulara Göre Kamu Kuruluşlarının Cari ve Yatırım Harcamaları Tablosu (1997-2004)	168
Tablo 6	: Çevresel Faaliyet Konularına Göre Belediyelerin Çevresel Harcamaları (2003-2004)	169
Tablo 7	: Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri (1998-2006)	172

GİRİŞ

"Bir şey,
canlılar topluluğunun bütünlüğünü, istikrarını ve güzelliğini
korumayı sürdürdüğü zaman doğrudur.
Bunun tersini yapmaya yöneldiğinde ise, yanlıştır."

Aldo Leopold

Sanayi Devrimi ile birlikte dünya nüfusunda, buna paralel olarak da üretim ve tüketim faaliyetlerindeki hızlı artış, dünyanın geleceğini tehdit edecek biçimde çevrenin kirlenmesine, doğal kaynakların azalmasına ve zamanla yok olmasına neden olmuştur.

Küresel ısınmaya ve iklim değişikliklerine sebep olan sera etkisi, yeryüzüne gelen ultraviyole ışınlarını süzen ozon tabakasının incelmesi, hızlı nüfus artışı, su ve toprak kirliliği, nükleer kirlilik, biyolojik çeşitliliğin ve doğal kaynakların azalması gibi dünyayı küresel anlamda tehdit eden çevre sorunlarının, dünya üzerinde yaşayan bütün canlı türleri için yaşam kalitesinin gittikçe kötüleşmesine sebep olması, dünyanın geleceği konusunda en yakın zamanda önlemler alınması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Dünyada çevre sorunlarıyla birlikte yaşanan bu felâketler, doğal üretim kaynaklarının sınırsız olmadığı, aksine kısıtlı olduğu gerçeğinin anlaşılmasına neden olmuştur. Bu durum toplumları "her şeye rağmen ekonomik gelişme" anlayışını benimseyen politikalardan uzaklaştırmış ve dünyada giderek "gelişme ile doğal kaynak dengesinin kurulması gerekliliği" temelinde ortaya çıkan çevre politikalarının benimsendiği yaklaşımlar oluşmaya başlamıştır.

Ekonomik sistem sürdürülmek ve korunmak isteniyorsa, ekonomiyi besleyen çevre değerlerini korumak gerekmektedir. Benimsenen yeni çevre politikalarında, gelişme ile çevre korumanın birbirleriyle çatışmadıkları, aksine birbirlerini tamamladıkları ve birbirlerine gereksinim duydukları anlayışı çerçevesinde, hem onarımcı hem de önleyici politikaları içinde barındıran "sürdürülebilir kalkınma" kavramı benimsenmiştir.

Çevrenin tüm ülkelerin ortak bir değeri olduğunun anlaşılması, çevre sorunlarının, dünyanın siyasi sınırlarla çizilmiş olsa bile, ekolojik sistemler açısından ülkeler arasındaki sınırları tanımayan özelliği ve dünya ekonomisinin de gittikçe globalleşmesi, bu sorunların çözümünde uluslararası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Küresel düzeyde çevrenin korunması ve geliştirilmesi ile sürdürülebilir kalkınma kavramı konusundaki çalışmaların öncüsü olan Birleşmiş Milletler'in 1972 tarihinde Stockholm'de düzenlediği "İnsan ve Çevre Konferansı", Birleşmiş Milletler üyesi olan tüm ülkelerde ve dolayısıyla, Türkiye'de de çevre konusunda yeni girişimlerin başlamasına neden olmuştur.

Tez çalışmasının temel amacı, uluslararası alanda çevre konusunda yaşanan gelişmeler çerçevesinde Türkiye'deki çevre sorunlarının ortaya çıkışı, sebepleri, ekonomi ile olan ilişkisi, ulusal ve uluslararası alanda sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı ve Türkiye'deki çevre politikalarında kavramın analizini yapmaktır.

Bu temel amaç ışığında, bu çalışmanın birinci bölümünde, genel olarak çevre kavramının içeriğinden bahsederek, çevre sorunlarının ortaya çıkış süreci, sebepleri ve Türkiye'deki çevre sorunları üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, çevre sorunlarına etik yaklaşımlar incelendikten sonra, çevre ekonomi ilişkisi, çevre sorunlarının çözümünde önerilen ekonomik yaklaşımlar çerçevesinde dışsallıklar ve dışsallıkların içselleştirilmesinde kullanılan piyasa ekonomisi ve kamu ekonomisi çözümleri ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde ise, içerik ve yöntem açısından çevre politikaları ele alındıktan sonra, çevre politikalarının uygulama araçları ve çevre politikaları stratejileri incelenecektir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, çevre politikaları stratejilerinden sürdürülebilir kalkınma kavramının küresel düzeyde ortaya çıkışı, tanımı, özellikleri, amaçları ve kavramın sosyal, ekonomik ve çevresel boyutu değerlendirildikten sonra, kavramın Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen konferanslar ışığında ortaya çıkışı, yayınlanan bildirge ve sözleşmeler üzerinde durulacaktır.

Son bölümde ise, Türkiye'deki çevre koruma politikalarının plânlı dönem öncesi ve sonrası çevre anlayışından, beş yıllık kalkınma planlarında çevre ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki incelenecek, son olarak Türk Çevre Mevzuatı çerçevesinde 1982 Anayasası'nda çevre ile ilgili hükümler ve 2006 değişiklikleri ile Çevre Kanunu ele alınacaktır.

PROBLEM

Çevre, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren giderek artan bir biçimde dünya gündemine oturmaya başladı. Ne yazık ki, insanoğlu çevre sorunlarını, çevrenin diğer tüm öğeleri gibi kendi varlığını tehdit ettiğinin çok geç farkına varabildi. Bununla birlikte her şey için çok geç olduğunu söylemek mümkün değildir. Zararın neresinden dönülürse dönülsün bu insanlığın kâr hanesine yazılacaktır.

Kâr amacı gütmeyen uluslararası kuruluşların öncülüğünde yaşam alanlarının korunmasına ve sürekliliğinin sağlanmasına yönelik çabalar bu konudaki umutları arttırmaktadır. Stockholm'le (1972) başlayan ve Johannesburg'a (2002) kadar uzanan bu çabalar çevre bilincinde yükselmenin göstergeleri olarak kabul edilebilir. Sokaktaki simitçiden, devlet adamlarına; yerel yönetimlerden sivil toplum kuruluşlarına herkes artık çevrenin değeri konusuna eskisine oranla çok daha farklı bir bakış açısına sahiptir.

Ancak bütün bunlar sevinilecek bir gelişme olmakla birlikte her şeyin güllük gülistanlık olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Politikacıların attıkları her adımda meydana gelen dalgalanmalar, söyledikleriyle yaptıkları arasındaki çelişkiler, yerel yönetimlerin tamamen popülist eğilimlere mahkum olmaları, bireysel çıkarların her şeyin üstünde tutulması; çevre koruma konusunda bu kurumlara güvenenleri hayal kırıklığına uğratmaktadır.

Bütün bu gelişmeler, çevre bilincinin hızla gelişmekte olmasına karşın, çelişkili bir görünüm oluşturmaktadır. Hukuk ve ahlâk kurallarıyla bağlı olması gereken yönetimler, ekonomik gelişmeyi hızlandırmayı her şeyin üstünde tutmakta direndikleri sürece, sürekli ve dengeli gelişme ülküsü hiç kuşku yok ki kâğıt üzerinde kalmaya mahkum kalır. Uluslararası sermayenin yayılma çabalarına, ülke kapılarını olabildiğince açmanın, bu yönden, önemli sakıncalar oluşturabileceği unutulmamalıdır (Keleş, 2004, XIX).

Ayrıca şunu da ivedilikle belirtmek gerekir ki, sanayileşmenin başlangıcından bugüne kadar, doğal sermaye kapsamında bir hammadde kaynağı ve aynı zamanda istenmeyen çıktıları atacak bir çöp kutusu olarak gören modernleşmeci yaklaşımın sağlıksız bir kalkınma anlayışına sahip olduğu açıktır.

AMAÇ

Bütün dünyada uzunca bir süre ekonomik gelişmişlik ile çevre koruma arasında bir çelişki olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde giderek artan yoksulluk öncelikli konunun ne olması gerektiği tartışmalarını yeniden artırmıştır.

Bu bağlamda öncelikle Çevreyi Dışlamayan Kalkınma, ardından da Sürdürülebilir Kalkınma kavramları geliştirilerek, birbiriyle çelişir gibi görünen ekonomik gelişme ve çevre koruma kavramları birbirleriyle tutarlı ve uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, konuya Türkiye açısından bakarak Türkiye'de çevre koruma ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemek ve çevre koruma ile ekonomik büyüme arasında bir çelişki olmadığını Türkiye açısından ortaya koymaktadır.

ÖNEM

Çevre sorunları her gün giderek artan bir biçimde küresel bir soru haline gelmektedir. Giderek tükenen doğal kaynaklara karşın artan enerji ve hammadde ihtiyacı, ozon tabakasında genişleyen yırtığın yol açtığı sorunlar, küresel ısınma ile meydana gelen büyük doğal afetler son 10-15 yıla damgasını vurmuştur.

Buna karşılık az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde giderek artan yoksulluk (ki BM Johannesburg Zirvesinin temel konusunu yoksulluğu yenmek olarak

belirlemişti) ve işsizlik, özellikle küresel sermayenin pervasızca çevreyi ve doğal kaynakları yok etmesine yol açmaktadır.

Türkiye'de kronik ekonomik krizler, bu konuda sanayiye büyük kolaylıklar sağlanmasına neden olmuş; sonuçta betonlaşan ve hızla kirlenen kıyılar, yok edilen ormanlar, hızla azalan verimli tarım toprakları, kurutularak yok edilmiş sulak alanlar vb. ile karşı karşıya kalınmıştır.

Bu çalışmayla, bu kavramların Türkiye ölçeğinde incelenmesi sağlanarak, benzer ülkelerle karşılaştırma olanağı verilecektir. Ayrıca bu konuda iyi bir laboratuar görünümünde olan Türkiye'de bir durum tespiti yapılarak, gelecekte konuyla ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara bir altlık sağlanmış olacaktır.

SINIRLAMALAR

Araştırmada;

- Türkiye'de yaşanan çevre sorunları ve mevcut çevrenin durumu tanımlanacak,
- Ekonomik gelişmenin Türkiye açısından önemi belirtilecek,
- Çevreyi Dışlamayan ve Sürdürülebilir Kalkınma kavramlarının gelişimi anlatılacak ve
- Çevre sorunları ve ekonomik gelişme ilişkisi Türkiye açısından anlatılacaktır.

TANIMLAR

Araştırma sonucu ortaya çıkan ana temalar, bulgular tespit edilirken gerekli tanımlar ve kavramlar, özellikle, düzenlenen zirve toplantıları, antlaşmalar ve bildirgelerde yer alan ve literatürde kullanılan kavramlar ve terimler üzerinde durulacaktır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın temelini ana kaynakların taranması oluşturacaktır. Sürdürülebilir Kalkınma kavramının ayrıntılarıyla anlaşılabilmesi için geniş bir literatür taraması yapılacaktır. Araştırmanın evreninde, Türkiye'de Çevre Sorunları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi yer almaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma çerçevesinde söz konusu ilişki ayrıntılarıyla incelenecektir.

Çalışma alanıyla ilgili veriler, gerek elektronik ortamdaki, gerekse geleneksel bilgi kaynaklarına ulaşım sağlanarak elde edilen bulgular değerlendirilecektir. Literatür taraması yapılırken her türlü yazılı, bilgi ve belge kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Gerekli durumlarda konunun uzmanlarına da başvurulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE VE ÇEVRE SORUNLARI

Çevre kavramının günlük kullanıma girmesi henüz çeyrek yüzyılı dolduran bir süreçtir. Konunun boyutlarının derinliği, yayıldığı alanın sınırlarının genişliği, çevre kavramını kolay tanımlanır olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle, çevre kavramını kullanan bilim dalları ya da kişiler tarafından, çalıştıkları alana bağlı olarak çevreyle ilgili farklı tanımlamalar yapılmaktadır.

1.1. ÇEVRENİN TANIMI

Çevre kavramı ilk bakışta ne kadar açık ve kolay anlaşılabilir görünmekteyse de, kavram incelendikçe, ilgi alanı belirlenmeye çalışıldıkça, kavramın o denli karmaşık ve sınırlarının çizilmesinin güç olduğu ortaya çıkmaktadır (Keleş - Hamamcı, 2005: 31).

Çevre kavramı, genel olarak bakıldığında, belli bir nesne odak alınmak suretiyle tanımlanmıştır. Örneğin; özellikle, insan yaşamını etkileyen etraftakiler gibi… bu bağlamda her şeyi içine alan çevre kavramının tanımı için Einstein *"Ben olmayan her şey çevredir"* demiştir (Turgut, 2001: 73).

Çevre kavramına ilişkin günümüze kadar yapılmış çok sayıda tanım mevcuttur. Bu tanımlardan bazılarına yer verilecek olursa, şunlar söylenebilir:

Çevre kavramıyla ilgili genel sözlüklere bakıldığında, çevre, "*bir organizmanın veya organizmalar topluluğunun yaşamı üzerinde etkili olan tüm faktörler"* ve *"canlıların yaşamasını ve gelişmesini sağlayan fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünü"* olarak tanımlandığı görülmektedir (Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü, 1996: 41).

Ertürk (1998: 45)'e göre; çevre, *"ekosferdeki tüm canlı unsurları kuşatan döngüler ve ilişkiler bütünüdür"*.

Bir diğer tanıma göre, çevre, bir canlının içinde bulunduğu ortam ya da şartlarda ve yeryüzünde ilk canlı ile var olmuştur (Çevre El Kitabı, 2002: 7).

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak, çevre kavramı hakkında genel bir tanım yapmak gerekirse, *"Çevre, insanlar arasındaki etkileşime dayalı ilişkiler olmak üzere, insanın diğer bütün canlı organizmalarla kurduğu ilişkiler ortamı ile canlıların cansızlarla birlikte içerisinde ya da üzerinde hayatlarını sürdürdükleri hava, su, toprak, yeraltı-yer üstü zenginlikleri ve iklim gibi fiziksel ortamlarda meydana gelen her türlü karşılıklı etkileşimin bütününü"* kapsamaktadır (Keleş - Hamamcı, 2002: 28).

1.2. ÇEVRE SORUNLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

Çevre sorunları, birden bire ortaya çıkmamış, zaman içinde birikerek, 20. yüzyılın son on yılında dünya gündemine oturmaya başlamıştır.

Aslında çevre, insanı etkileyen ve ondan etkilenen her şey olarak tanımlanırsa, çevre sorunsalının kökleri tarihin ilk çağlarına kadar uzanır. Ancak ekosistemin ciddi anlamda bozulması ve canlılar için tehlikeli olmaya başlaması, insanın yerleşik hayata geçmesiyle başlamış, Sanayi Devrimi ile birlikte hızla artmıştır. Önceleri sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan sorunlar giderek bütün dünyayı tehdit eder hale gelmiştir (Öktem, 2003: iii).

Bir başka deyişle çevre sorunsalı, doğaya ve doğa olaylarına karşı tamamen savunmasız olan, doğaya boyun eğmeyi kabullenmiş ve onunla uyum içinde yaşamayı öğrenmiş olan ilkel insanın tarım hayatına geçmesi, bilgisinin, teknik birikiminin artması ve bilim ile teknolojinin ilerlemesiyle beraber çevreyi denetleyebilen tek güç olduğunu düşünmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

İnsanın, yaşama ortamı içinde bulunan diğer canlı ve cansız varlıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullanması, zaman içinde bu varlıkların niteliklerinin değişmesi ve değerlerinin kaybolmasına sebep olmuştur (Keleş - Hamamcı, 2002: 21). Hava, su ve toprağın zamanla niteliğinin bozularak yaşanırlığını yitirmesi, yaşam ortamları değiştiği ya da insan ihtiyaçlarının karşılanması için aşırı tüketilen bitki ve hayvan topluluklarının yok olmaya yüz tutması, insanın ortak kültür mirasının bir parçası olan tarihi çevreyi oluşturan öğelerin günlük çıkarlara feda edilmesi, çevresel değerlerin yitirilmesine gösterge olmuştur (Keleş - Hamamcı, 2005: 99).

İnsanlığın çevresine ilk müdahalesiyle başlayan, fakat Sanayi Devrimi sonrası iktisadî-rasyonel insan düşüncesiyle yoğunlaşıp, bir sorun haline gelen çevre konusu, bugün bütün dünyayı ilgilendiren sorunlar yumağı haline gelmiştir (Öktem, 2003: 37).

Günümüzde, teknolojik gelişme, hızlı nüfus artışı, kentleşme, aşırı tüketim ve özellikle bunlarla ilgili altyapı ve bilinç eksikliği sonucu oluşan çevre sorunları, insanoğlunun karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biri olmuştur. Çevre sorunları olarak tanımlanan bu konular çeşitli alt başlıklar altında ele alınmaktadır.

1.3. ÇEVRE SORUNLARININ NEDENLERİ

Çevre sorunlarının çeşitli nedenleri olmakla birlikte, temelinde insan ve doğa ilişkisinin bozulması yatmaktadır. Eski çağlardan bu yana, insanla çevre arasındaki ilişkide, çevre etken, insan ise edilgen faktör olarak görülürken, günümüze gelindiğinde, çevrenin edilgen, insanın ise etken faktör konumuna geçtiğini söylemek mümkündür (Gökdayı, 1997: 110).

Çevre sorunlarının kaynağının, toplumların üretim ve tüketim faaliyetlerini gerçekleştirirken, doğal çevreyi dikkate almamaları olduğu görülmektedir. Toplumsal faaliyetler yoluyla, doğal çevre üzerinde kurulan baskıların, çevrenin taşıma kapasitesini aşması sonucunda çevre sorunları ortaya çıkmaktadır (Yavuz - Keleş, 1983: 256-258). Toplumların çevre üzerindeki baskılarının neden ve düzeylerinin, ülkeden ülkeye

değiştiği ve bir ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile çevre sorunlarının sebepleri, özelikleri ve boyutları arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir (Yavuz - Keleş, 1983: 264-266). Bir başka deyişle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevre sorunlarını karşılaştırdığımızda, sorunların sebepleri, özelikleri, boyutları ve etkileri arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde, çevre sorunları "bolluk kirliliği" olarak da adlandırılan, daha çok sanayileşme ve kentleşmeye paralel olarak gelişen üretim ve tüketim faaliyetlerinin artışlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, sanayinin kullanımı nedeniyle ortaya çıkan su kirliliği, yine bu kuruluşların atmosfere bıraktığı kirleticiler sebebiyle oluşan hava kirliliği, motorlu taşıtlardaki artışla birlikte gürültü kirliliği ve katı atık miktarındaki artış, gelişmiş ülkelerin başta gelen çevre sorunlarını oluşturmaktadır. Ancak bu ülkeler, ekonomik olanakları ve geliştirdikleri teknolojileri ile bu sorunların üstesinden gelebilme olanağına sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu çevre sorunları ise "yokluk kirliliği" olarak da anılan, belirli ölçülerde gelişen sanayinin yarattığı sorunların yanısıra, daha çok azgelişmişlikten kaynaklanan sorunlardır. Örneğin, sanayide yetersiz sermaye birikimi ile birlikte geri kalmış teknolojinin kullanımı önemli ölçüde hava, su v.b. sorunlarını, düzensiz kentleşme ve nüfusun hızlı bir şekilde artışı ise, üretim ve tüketim faaliyetlerinin artmasıyla doğal kaynaklar üzerinde yoğun bir baskıyı beraberinde getirmektedir (Ertürk, 1998: 81).

1.3.1. Sanayileşme

Sanayileşme arzu edilen gelişmiş bir yapay çevrenin oluşturulması için gerekli olan sosyo-ekonomik gelişmenin bir ön koşuludur. Bu oluşumun plansız ve düzensiz gelişmesi çevre sorunlarının oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Sanayileşme, çevrenin doğal enerji akımını ve madde döngülerini bozarak, doğal ortamda biyolojik süreç içinde ayrışmayan ve yeniden değerlenemeyen atıkların çoğalması yoluyla kirliliğe sebep olmaktadır (Ertürk, 1998: 82).

Sanayileşmede yanlış yer seçimi kararları, doğal kaynakların aşırı istismarıyla hızlı bir şekilde tükenmesine yol açarken (Altuğ, 1990: 22), aynı zamanda uzun vadeli ve çevreyi dikkate alan bir sanayileşme politikası yerine, ülkemizde de olduğu gibi kısa vadeli kalkınma amacını dikkate alan sanayileşme politikalarının uygulanması çevre sorunlarının artmasına yol açmaktadır (Manisalı, 1982: 58-61).

1.3.2. Kentleşme

Kentleşme, dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak tanımlanırken (Altuğ, 1988: 21), geniş anlamda, *"sanayileşme ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütleşme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci"* olarak tanımlanır (Keleş, 2004: 22).

Gelişmekte olan ülkelerde, kentlerin çekiciliğinden çok kırsal kesimin iticiliğinden kaynaklanan ve sanayiye dayanmayan bir kentleşme olgusu yaşanmakta iken, gelişmiş ülkelerde, sanayi ve kentleşme birbirine paralel olarak gelişmektedir. Kentleşme olgusu, ekolojik dengenin bozulmasına yol açan unsurları doğrudan etkilemektedir. Bu olgunun yol açtığı sorunlardan en önemlilerinin başında hava kirliliği, trafik ve yetersiz altyapı sorunları gelmektedir (Ertürk, 1998: 85-87).

1.3.3. Nüfus Artışı

Günümüzde 'aşırı nüfus artışı' olarak tanımlanan süreç, birim alanda yaşayan insan sayısı olarak algılanmaktadır (Tok, 1997: 16). Çevre sorunlarının temel nedenlerinden biri olan nüfus artışının kirlilik üzerindeki etkisi, kirlenmeye yol açan atıkların daha fazlalaşmasına sebep olduğu (Altuğ, 1990: 15), bir yandan da üretim ve tüketim kaynaklarındaki artışla birlikte, doğal çevre üzerinde bir baskı unsuru oluşturduğu ve kaynakların tükenmesine yol açtığı gözlemlenmektedir (Demir, 1973: 137).

Nüfus, son otuz yıldır Türkiye'nin temel sorununu oluşturmaktadır. Ülke nüfus artışı, 1960'lı yıllardan başlayarak %2,8'e ulaşmış, dünya ortalamasının üzerinde bir düzeyde seyir izlemiştir. Yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca biyolojik olarak en üst düzeye yakın bir hızla büyüyen nüfusun artış hızında, son zamanlarda belirgin bir azalma görülmektedir. Günümüzde, nüfus artış hızının ülke ortalaması %2,1'e inmiştir (Keleş - Hamamcı, 2005: 73).

Ekonomik kalkınmanın temel hedef olduğu bir ülkede, kontrol altına alınamayan bir nüfus artışının, ekonomik kaynaklar üzerindeki baskısının dengesi kolay sağlanamayacağı için ekonomik büyüme yerini ekonomik çöküntüye bırakacaktır.

1.4. TÜRKİYE'NİN ÇEVRE SORUNLARI VE ÇEVRE DEĞERLERİ

Çevre sorunları, çeşitli insan etkinlikleri nedeniyle, çevresel değerlerin zarar görmesi sonucunda ortaya çıkmışlardır. Hava, su ve toprağın zamanla niteliğinin bozularak yaşanırlığını yitirmesi, yaşam ortamları değiştiği ya da insan ihtiyaçları uğruna aşırı tüketildiği için bitki ve hayvan topluluklarının yok olmaya yüz tutması, insanın ortak kültür mirasının bir parçası olan tarihi çevreyi oluşturan öğelerin günlük çıkarlara feda edilmesi, çevresel değerlerinin yitirilmesinin bir göstergesi olmakta, dolayısıyla çevre sorunları günümüzde tüm dünyanın üzerinde durması geren en önemli konular arasında yer almaktadır (Keleş - Hamamcı, 1997: 77).

Türkiye'de sanayileşme, hızlı nüfus artışı ve kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan çevre sorunlarının başında hava, su, gürültü, toprak kirliliği ve flora-fauna gelmektedir. Bu bölümde, ülkemizde görülen başlıca çevre sorunlarının tanımları yapıldıktan sonra, sorunları meydana getiren sebepler üzerinde durulacaktır.

1.4.1. Hava Kirliliği

Hava, atmosferi oluşturan gazların bir karışımıdır. Bu karışım, %78 nitrojen, %21 oksijen ve %1 argon, karbondioksit ve diğer gazlardan oluşmaktadır.

Hava kirliliği, bu karışımın dışında, atmosfere gaz, toz-duman, koku, v.b. yabancı maddelerin karışması, bunların miktarının da canlılar ile cansız varlıklara zarar verecek boyutlara ulaşması olarak tanımlanabilir (Gürpınar, 1993: 102).

Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği kentleşme ve modernleşme olgusunun zaman içinde hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme ve aşırı sanayileşmeye yol açması sonucunda, atmosferde meydana gelen kirlenme belli oranlara ulaşmakta ve atmosferin doğal yapısını bozmakta, yani havanın kirlenmesine yol açmaktadır.

Genelleme yapılacak olursa, hava kirliliğinin iki ana nedeni sanayileşme ve kentleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentleşme, nüfus yoğunluğunu birlikte getiren ve artıran bir durumdur. Kentleşmenin neden olduğu hava kirliliği, nüfus yoğunluğunun yanı sıra kentin topografik ve meteorolojik koşullara uygun olmayan biçimde yerleşmesinden de kaynaklanmaktadır (Öktem, 2003: 41). Sanayileşmeden kaynaklanan hava kirliliği ise, yanlış yer seçimi ve atık gazların yeterli teknik tedbirler alınmadan havaya bırakılması sonucunda meydana gelmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 32).

Hava kirliliği kaynaklarını, doğal ve yapay kaynaklar olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Doğal kaynaklar, volkan faaliyetleri, orman yangınları açık arazide hayvan ve bitki ölümlerinin bozulmasını kapsar. Yapay kaynaklar ise, hammaddeleri, insanların kullanımına sunabilmek için gereken süreçler sonucunda oluşurlar. Yapay kaynaklar "Sabit Kaynaklar" ve "Hareketli Kaynaklar" olmak üzere ikiye ayrılır. Sabit kaynaklar, katı, sıvı, gaz yakıtların yakılmasıyla veya herhangi bir üretim prosesi esnasında oluşan kirleticilerin bir baca yoluyla atmosfere emisyonun yayıldığı kaynakları içermektedir. Hareketli kaynaklar ise, kara, deniz, hava taşıtlarının egzozlarıdır. Kara, deniz ve hava taşıtlarında mazot, benzin veya jet yakıtı gibi yakıtlar

tüketilmekte ve taşıtların egzozlarından atmosfere verilen hava kirleticiler, katı, sıvı ve gaz yakıtların yakılmasıyla oluşan yanma ürünlerinin benzerleridir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004: 50).

Türkiye'de bilinen hava kirliliği, genel olarak kentlerdeki ısıtma sistemi, ısıtma amacıyla kullanılan yakıt türleri, kentsel ulaşımda kullanılan hususi otomobil, taksi, dolmuş, otobüs gibi ulaşım araçları ile egzoz gazlarından kaynaklanmakta (Ertürk, 1998: 69), bunun yanında, endüstriyel merkezlerde bu kaynakların üzerine endüstri emisyonlarından meydana gelen kirlilik de eklenmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 30).

Özellikle 1950'lilerden sonra görülen hızlı kentleşme, Türkiye'deki hava kirliliğinin en önemli sebeplerindendir. Evsel ısınma amacıyla yakılan kömür ve fuel-oil emisyonlarının alçak bacalardan atmosfere atılması, kullanılan yakıtın yüksek oranda kükürt ve kül içermesi, ısınma sistemlerinde yanmanın genellikle tam olmaması gibi faktörler yüksek oranda hava kirliliğine yol açmaktadır. Endüstriden kaynaklanan hava kirliliği esas olarak yanlış yer seçimi ve atık gazların yeterli teknik tedbirler alınmadan havaya bırakılması sonucu meydana gelmektedir. Türkiye'de hava kirliliğine sebep olan endüstri kollarının başında, enerji, gübre, demir-çelik, şeker, çimento, petrokimya ve metal endüstrileri gelmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 30-32).

Hava kirliliği, insan sağlığına, doğaya, iklime, flora-faunaya etkilerde bulunduğu gibi ayrıca sera etkisi ve ozon tabakasının incelmesi gibi küresel sorunlara da yol açmaktadır (Öktem, 2003: 41). Kirli hava, insanlar üzerinde olumsuz psikolojik etkiler yaratabilmekte, salgın hastalıklara karşı vücudun direncini azaltmakta, hastalıkların iyileşmesini geciktirmekte, insanların solunum yollarını etkileyerek normal mekanizmasını etkilemektedir. Kirli havanın doğaya olan etkisi, doğal iklim dengesinin bozulmasından tarımsal üretimin düşmesine, toprağın verimliliğinin azalmasından mor ötesi ışınların zararının gözlenmesi v.b. şekilde görülmektedir (Keleş - Hamamcı, 2005: 108-109).

Hava kirliliğinin kontrol altında tutulması yasal, ekonomik, eğitsel ve teknolojik önlemlerin birlikte ve kararlılıkla yürütülmesine bağlıdır. 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca hazırlanan 1986 tarih ve 19269 sayılı "*Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği"*nde hava kalitesinin korunması için geliştirilen standartlar, bu standartların yorumu ve endüstriyel olarak belirlenen kaynaklar bulunmaktadır (Tok, 1997: 185).

1.4.2. Su Kirliliği

Dünyamızın 3/4'ünün sularla kaplı olduğu ve tüm canlı yaşamının ağırlığının ortalama %75'inin sudan oluştuğu düşünülürse, su tüm canlıların yaşam koşullarını belirleyen temel öğelerden biridir.

İnsanlığın, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte suyun doğal dolanımına olan müdahalesi artmış ve su kaynaklarının sürekliliğini etkileyecek boyutlara ulaşmıştır (Keleş - Hamamcı, 2005: 116).

Su kirliliği, genel anlamda, dünya yüzeyindeki suların güneşin sağladığı enerji ile oluşturdukları, suyun doğal dolanımı olarak adlandırılan hidrolik devreye (Türkiye Çevre Vakfı, 1995: 75-76) insan müdahalesi sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Suyun doğal dolanımının bozulması onun kalitesini düşüren temel etmendir (Öktem, 2003: 41). Bir başka deyişle, su kirliliği, su kaynaklarının, onun kalitesini düşürerek, kullanılmasını bozacak oranda, organik, inorganik, biyolojik ve radyoaktif kirleticiler içermesi (Altuğ, 1990: 30), bu kirleticilerin suyun kendini yenileyebilme kapasitesini aşması olarak tanımlanabilir (Yaşamış, 1989: 66).

Doğal yoldan su kirliliği, erozyon nedeniyle toprak ve beraberinde getirdiği kirleticiler ile havanın içerdiği ve buradan suya karışan polenler gibi, çeşitli kirleticiler sebebiyle ortaya çıkan ve suyun kendi kendini temizlemesi ile zararsız hale gelebilen kirliliktir (Ertürk, 1998: 71).

Su kirliliği, tarımsal etkinlikler, sanayileşme ve yerleşim yerleri ile bağlantılı olarak artmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin neden olduğu kirlilik, tarlanın verimini artırmak için kullanılan yapay gübrelerin, bitki besin maddelerinin, hayvan atıklarının ve tarımsal mücadele ilaçlarının toprağa karışıp, su kaynaklarına ulaşmasıyla ortaya çıkar (Keleş - Hamamcı, 2005: 120-121).

Yanlış tarım tekniklerinin kullanılması sonucu oluşan toprak aşınması (erozyon) ile de toprağın tarıma uygun, en verimli üst kısmı sürüklenerek su kaynaklarına karışmakta, içerdiği maddeler bazı yosun türlerini çoğaltarak, erimiş oksijen tüketimini artırarak su canlılarının türlerinin yaşamlarını engellemektedir.

Sanayileşmenin neden olduğu sulardaki kirlilik, sanayi ürünlerinin atıkları ile kirletmenin yanında, sanayi kuruluşlarının sıvı atıklarıyla doğrudan suya karışması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sanayi faaliyetlerinden kaynaklanan kirliliği, kirleticilerin niteliğine göre kimyasal, fiziksel, biyolojik, fizyolojik ve radyoaktif kirlilik olarak sınıflandırabiliriz (Keleş - Hamamcı, 2005: 122-123).

Su, pek çok canlının yaşamını sürdürmesi için temel maddelerden biri olması ve pek çok canlının da yaşam ortamı olması nedeniyle, su kirliliği başta insanlar olmak üzere, tüm canlıların sağlığını etkilemektedir. İnsan sağlığı açısından suyun kirlenmesi birçok hastalığı beraberinde getirirken, bitki ve hayvan toplulukları ve mikro organizmaları da doğrudan etkilemektedir.

Ülkemizde su kirliliğine etki eden unsurlar; sanayileşme, kentleşme, nüfus artışı, zirai mücadele ilaçları ve kimyasal gübreler olarak gruplandırılabilir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004: 66). Bunların içinde, özellikle kentsel kanalizasyonun arıtılmadan ya da kısmen arıtılarak yüzey sularına karışması; topraktaki ve sulama kanallarındaki tarım ilacı ve kimyasal gübre kalıntılarının sulara karışması gelmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 115).

Türkiye'de su kirliliği konusu, bütünlük taşıyan bir bakış açısı ile ele alınmayı gerektirmektedir. Hızlı ekonomik büyüme ve nüfus artışı, endüstriyel ve evsel kullanım amaçlı suya talebin hızla artmasına yol açmaktadır. Türkiye'de su kaynaklarına en fazla baskı, gelişen ülke içi ihracat pazarlarına üretilen tarımsal malların giderek artan sulamasından kaynaklanmaktadır. Bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de su kaynaklarının sürdürülebilir yönetiminin sağlanmasında ilerleme kaydedecek çalışmalar yapılması gerekmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 215).

1.4.3. Toprak Kirliliği

Toprak, canlı doğal kaynakların varlığını sürdürülebilmesi için hava ve su ile birlikte vazgeçilmez, cansız doğal bir kaynaktır (Keleş - Hamamcı, 1997: 99). Toprak, su kaynaklarının potansiyelini koruma, flora-faunayı barındırma, çevrebilimsel dengenin sağlanması açılarından temel çevre öğesidir (Keleş - Hamamcı, 2005: 126).

İnsan açısından toprağın önemi, ekonomik ve toplumsal işlevinden kaynaklanmaktadır. Toprağın mekânsal yerleşime olanak vermesi, yerleşim sorunlarının temel nesnesini toprak yapmıştır. Hızlı artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılama, toprağın yükünü nicel ve nitel olarak artırmıştır (Keleş - Hamamcı, 1997: 99).

İnsan faaliyetleri sonucunda, toprağın fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısının bozulması (Öktem, 2003: 42) olarak tanımlanan toprak kirliliği, toprakta kullanılan yanlış tarım teknikleri, bilinçsiz ve fazla gübre ile tarımsal mücadele ilaçları kullanma, zehirli ve tehlikeli maddelerin toprağa bırakılması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Türküm, 1998: 168). Ayrıca kirli havanın içerdiği zehirli gazların neden olduğu asit yağmurları ve kirletici gazların toprakta birikmesi, çeşitli yollarla kirlenen suların toprağa karışıp, toprağın yapısının bozulması ve katı atıkların gerekli özen gösterilmeden depolanması gibi etkenler toprağı kirletmekte ve hatta kullanılmaz hale getirmektedir (Keleş - Hamamcı, 2005: 128-129).

Toprağın yapısından kaynaklanan taşlık-kayalık, çoraklık-yaşlık ve erozyona meyilli olması gibi sorunların yanında, yanlış tarım tekniği ve arazi kullanımı gibi sebeplerle ortaya çıkan hızlandırılmış erozyon, tarıma elverişli toprakların yerleşim ve sanayi amaçlı kullanımı, toprak endüstrisinde arazi yüzeyindeki en verimli toprakların kullanımı, toprağın kullanımından kaynaklanan sorunlar da kirlenmenin dışında kalan önemli etkenlerdir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 219).

Ülkemizdeki toprak erozyonu, dünya ortalamasının çok üstündedir. Avrupa'da yirmi yılda meydana gelen erozyon, ülkemizde bir yılda oluşmaktadır. Ülkemizdeki erozyonun en önemli kısmı, Fırat su toplama havzasında oluşur. Yıllık olarak yaklaşık 500 milyon m^3 toprak miktarının erozyonla kaybolduğu tahmin edilmektedir (Tok, 1997: 22). Ülkemiz koşullarında erozyonun önlenebilmesi ve ülke topraklarının korunması için gerekli önlemlerin alınmasında en önemli görev devlete düşmektedir.

Toprak kirliliği temizleme metotları; toprağın su veya kimyasal maddeler yardımı ile yıkanması, toprağın içindeki kirletici maddelerin yakılması, bitki ve mikroorganizmaların toprak içindeki kirleticileri elimine ederek temizlemesi ve belirli maddelerin toprağa uygulanarak kirlenmenin daha ileri boyutlara ulaşmasının engellenmesi şeklinde sıralanabilir (Özdilek, 2004: 94).

1.4.4. Gürültü Kirliliği

Kentsel çevre sorunları sıralanırken gürültü kirliliği en son dikkati çekmiş, ancak günümüzde, önemli bir çevre sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gürültü, insanların işitme sağlığını ve algılamasını olumsuz etkileyen, fizyolojik ve psikolojik dengelerini bozabilen, iş performansını azaltan, çevrenin hoşluğunu ve sakinliğini yok ederek, niteliğini değiştiren önemli bir çevre kirliliği türüdür (Kurra, 1991: 447). Bir çevre sorunu olarak ele alındığında, öncelikle gürültünün insan ve toplum sağlığı açısından kabul edilebilecek en yüksek düzeylerinin (gürültü ölçüt ve

limitlerinin) ortaya konması, daha sonra, incelenen çevredeki mevcut gürültü koşullarının ölçüm ve tahmin yöntemleri ile belirlenmesi ve bunlara bağlı olarak da gürültünün bir sitem içinde kontrol altına alınması çalışmalarının yapılması gerekmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 433).

Sesin insan kulağına göre ölçütünü belirten, gürültü ölçmede yaygın olarak kullanılan ölçü desibeldir (dB). İnsan kulağının duyabileceği en hafif sesin şiddeti 0 dB olarak tanımlanır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre; 0-30 dB ses aralığında insanlar rahatsızlık duymamakta, 30-60 dB aralığında bireyselliğe bağımlı psikolojik rahatsızlıklar ortaya çıkmakta, 60-80 dB aralığında psikolojik ve fizyolojik belirtiler, 80-120 dB arasında psikolojik, fizyolojik ve işitme kayıpları ortaya çıkmaktadır. 120 dB üzerindeki ses seviyelerinde ise,kalıcı kulak komplikasyonları ve sinirsel bozukluklar görülmektedir (Tok, 1997: 187). Uluslararası Sağlık Örgütü'nün (ISO) normal saydığı gürültü düzeyi 58 dB'dir.

Kentleşme ve sanayileşmeye koşut olarak artan gürültü kirliliğinin kaynakları toplumların kültür ve sahip oldukları teknolojiye göre farklılık göstermektedir (Keleş - Hamamcı, 1997: 87). Türkiye'de düzenleme konusu olan gürültü kaynakları; motorlu araçlar, motosiklet, inşaat makine ve donanımları, uçaklar ve ev aletleriyle, çim biçme makineleri olarak belirtilmektedir (Keleş - Hamamcı, 2005: 112-113).

Gürültü kaynaklarının insan üzerindeki etkileri, işitme kaybı, performansın azalması, dikkat dağınıklığı, uyku düzensizliği, yorgunluk ve tüm bunların insanın toplumsal davranışlarına olan olumsuz davranış değişikliği şeklinde ortaya çıkmasının yanında, hayvan topluluklarının da ürkmesi ve beraberinde göç edip yerleşim alanlarını değiştirmelerine yol açmaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 438).

Gürültü kontrolü, herhangi bir ses kaynağından yayılan gürültü niteliğine sahip sesleri, kabul edilebilir düzeylere indirerek gürültünün kaynağında azaltılması, akustik özelliğini değiştirmek veya etkisini azaltmak, hoşa giden veya daha az rahatsız eden

başka bir sesle maskelemek gibi yöntemlerle sakıncalı etkilerini kısmen ya da tamamen yok etme sürecidir (Tok, 1997: 188).

Ülkemizde gürültü kirliliğinin önlenmesine yönelik Çevre Kanunu ve İş Kanunu'nda doğrudan yapılan tüzel düzenlemelerin yanında Belediye Kanunu, Hıfzısıhha Kanunu, Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun, İl Özel İdaresi Kanunu, İmar Yönetmelikleri ilgili yönetim birimine dolaylı olarak denetim yetkisi vermektedir (Öktem, 2003: 44). Ayrıca, Çevre Kanunu uyarınca, 1986 tarihinde çıkarılan Gürültü Kontrol Yönetmeliği konuyla ilgili gerekli tedbirlerin alınabilmesi için yapılan düzenlemelerdendir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 458).

1.4.5. Flora-Fauna

Belli bir ülkeye, bölgeye ya da yöreye özgü bitki örtüsü flora; yabanıl hayvan topluluğu da fauna olarak adlandırılır. Flora ve fauna, mikroorganizmalarla birlikte çevrenin insan dışında yer alan ve biyolojik zenginlik de denilen canlı öğelerini oluştururlar (Keleş - Hamamcı, 1997: 112).

Ağaç topluluğu şeklindeki genel anlayıştan çok daha kapsamlı olarak *ormanlar*; bitki örtüsü, hayvan ve mikroorganizmalar, mineral maddeler, hidrolojik ve mikroklimatik özelliklerle, aralarında madde ve enerji akımı bakımından ilişkiler bütününe sahip ağaç ve ağaççık topluluğu olarak değerlendirilmektedir (Türküm, 1998: 168). Ormanların, su kaynaklarını sürekli tutma, toprakları erozyondan koruma, ısı oranlarını dengede tutarak sıcaklığı düzenleme gibi işlevleri bulunmaktadır. Ülkemizin %26.6'sını kaplayan ormanlar, yangınlar, tarım için alan açma çabaları ve keçi otlak alanları olarak kullanılmaları yüzünden her geçen yıl yok olmaktadır (Keleş - Hamamcı, 2005: 139-140). Orman kaynaklarımızın karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birisi orman arazileri ile özel araziler arasında kesin olarak belirtilmiş, hakikî ve fizikî sınırlarının bulunmamasıdır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004: 113). Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ormanların tahrip edilmesini engellemek üzere, üç temel çözüm önermektedir. Yerel olarak yaşayan insanların ormanlarla ilgili alanlardaki ıslah

çalışmalarında kullanılması, tarımsal amaçlı orman çalışmalarının devreye alınması ve gelişmiş ülkelerden gelebilecek ekonomik yardımın orman ıslahında kullanılmasıdır (Tok, 1997: 27).

Ormanların kamusal varlıklar olması, yönetilmesine yönelik politikalarda kamu yararının ağırlık kazanması sebebiyle devlet işletmeciliği düzeniyle yönetilmektedir. Anayasa'da "Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi" ile "Orman Köylüsünün Korunması" başlıkları altında yapılan düzenlemelerle birlikte, "6831 sayılı Orman Kanunu", çeşitli kanunlar ve yönetmelikler de yer almaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 283-284).

Ender bulunan doğal, tarihsel ve kültürel değerleri koruma amacıyla yapılan düzenlemeler olan *Milli Parkların* ilk kez 1956 yılında Orman Kanunu ile tüzel düzenleme konusu yapıldığı görülmektedir (Keleş - Hamamcı, 1997: 116). Daha sonra, 1983 yılında yürürlüğe giren "2873 sayılı Milli Parklar Kanunu"nda milli parkların yanı sıra, *tabiatı koruma alanları, tabiat parkları* ve *tabiat anıtları* kavramları da gündeme gelmiştir. Kanunda yapılan tanımlamalara göre (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 286);

"*Milli Park : Bilimsel ve estetik bakımdan milli ve milletlerarası ender bulunan tabii ve kültürel kaynak değerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip parçaları.*

Tabiat Parkı : Bitki örtüsü ve yaban hayatı özelliğine sahip, manzara bütünlüğü içinde halkın dinlenme ve eğlenmesine uygun tabiat parçaları.

Tabiat Anıtı : Tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği özelliklere ve bilimsel değerlere sahip ve milli park esasları dâhilinde korunan tabiat parçaları.

Tabiat Koruma Alanları : Bilim ve eğitim bakımından önem taşıyan, nadir, tehlikeye maruz veya kaybolmaya yüz tutmuş ekosistemler, türler ve tabii olayların

meydana getirdiği seçkin örnekleri ihtiva eden ve mutlaka korunması gerekli olup, sadece bilim ve eğitim amaçlarıyla kullanılmak üzere ayrılmış tabiat parçaları."

Ülkemizde çeşitli illerimizde olmak üzere toplam 33 adet milli park alanı, 35 adet tabiat koruma alanı, 16 adet tabiat park alanı ve 56 adet tabiat anıtı bulunmaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 287-293).

Hava, su ve toprak arasındaki doğal işleyişin sürekliliğini sağlamanın yanında hayvanların otlatılmasına yarayan *çayır ve mer'aların,* 1998 yılında çıkarılan 4342 sayılı Mer'a Kanunu'na göre tanımları yapılmaktadır. Bu kanuna göre; çayır, "taban suyunun yüksek bulunduğu veya sulanabilen yerlerde biçilmeye elverişli, yem üretilebilen ve genellikle kuru ot üretimi için kullanılan yer"; mer'a ise, "hayvanların otlatılması ve otundan yaralanılması için tahsis edilen yer" olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 295). Çayır ve mer'aların büyük kısmı sürülerek tarla yapılması, aşırı ve erken otlatma nedeniyle tahrip olması, hayvancılık dışı amaçlarla kullanılması, erozyon, orman alanlarının azalması ile yerleşim ve endüstriyel gelişmeler nedeniyle yok olmaktadır (Tok, 1997: 32). Organik madde üretimi, oksijen üretimi ve çevrede nem oranını dengelemesi bakımından önemli bir konuma sahip olan *sulak alanlar* ise, değişik amaç ve nedenlerle kurutulmuş, kalanlar da kurutulmak istenmektedir (Keleş - Hamamcı, 2005: 142-143).

Yeryüzünün yalnızca belli bir bölgesinde yetişebilen bitkiler olan *endemik bitkiler* ile belli bir bölgede yaşayan hayvan türleri olan *endemik hayvanlar* çok önemli doğa öğeleri iken, çevre kirliliğinden paylarına düşeni alıp, hızla yok olmaktadırlar. Türkiye, dünyanın en zengin floraya sahip ülkelerinden biridir. Avrupa kıta florası 12.000 dolaylarında, Türkiye florası ise 9.000 dolaylarındadır (Keleş - Hamamcı, 1997: 118). Ülkemizde bulunan endemik ve nadir bitkilerimizi tehdit eden ve onların populasyonlarının zarar görmesine, hatta bazılarının yok olmasına sebep olabilecek sorunlar, tarla açma, aşırı otlatma, orman yangınları, baraj yapımları, sanayileşme ve şehirleşme, çorak alanların ıslahı, ağaçlandırma ve tarımsal mücadele ve kirlenme olarak sıralanabilmektedir (Türkiye Çevre Vakfı, 2003: 301-302).

Türkiye, coğrafi yapısı, iklim koşulları ve florasının niteliği sebebiyle zengin bir faunaya sahiptir. Ancak Türkiye faunası, çevre bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, orman ve mer'aların tahribi, erozyon, tatlı su ormanlarının kurutulması, tarım ilaçları ve suni gübre kullanımı, bilinçsiz avcılık gibi sebeplerle büyük zarara uğramakta ve bazı türlerin yurt dışına satılması, kaçakçılığı ise türlerin yok olmasına sebep olmaktadır. Fauna ve endemik hayvanların korunmasından Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre Bakanlığı ve Özel Çevre Koruma Kurumu sorumludur (Keleş - Hamamcı, 2005: 146).

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Çevreyi oluşturan hava, su ve benzeri öğelerin kirlenmesinden, insan sağlığı doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. İnsan hayatını tehlikeye sokabilecek derecedeki kirlenmelerin, ekonomi için önemli bir kayıp olduğu konusunda şüphe yoktur. (Keleş - Hamamcı, 2005: 155).

2.1. ÇEVRE-EKONOMİ İLİŞKİSİ

Çevre ve ekonomi zorunlu olarak birbirlerini etkilemektedir. Ekonomik sistemler kaynakları tüketerek, atıklarını kendi çevre alanlarına bırakarak, estetiğin işlevlerini değiştirerek, global yaşama yeni bir şekil vererek çevreyi etki etkilemektedir. Dolayısıyla ikisi arasında ikili bir bağlılık mevcuttur; ekonomiyi yönetme biçimi çevreyi değiştirmekte ve ekonominin başarıya ulaşmasında çevresel niteliklerin büyük etkisi olmaktadır (Ertürk, 1998: 101).

Çevre kirlenmesinin özünde, ihtiyaçların karşılanması için girişilen üretim ve tüketim faaliyetleri bulunmaktadır. Ekonomi bilimi, "doğal kaynakların tükenmezliği" ve "doğal çevreye egemen olma" düşüncesinden hareketle, çevrenin, kendi kendine ortaya çıkan kirliliği absorbe edeceğini kabul etmiştir. Ancak, faydalanılan doğal kaynakların ekonomik anlamda fiyatı "sıfır" olan bir serbest mal olarak kabul edilmesi, üretim süreçlerinde karşılık ödenmeden kullanılması çevrenin ekolojik dengesinin bozulmasına yol açmıştır (Uçar, 1991: 40).

Ekonomik faaliyetler kıt olan kaynaklar kullanılarak insan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerçekleştirilirken, doğal kaynakların bozulması ve hızla azalması ile kaynaklarla ihtiyaçlar arasında dengesizlik artmaktadır. Ekonominin temel gayesi

olan insan refahını artırmak için belli bir düzeyde kaliteli çevre gereklidir. Adam Smith refah göstergesi olarak sadece mal ve hizmet üretimini yeterli saymış ve o dönemde toplumların daha fazla mal ürettiklerinde daha mutlu olacaklarına inanılmıştır. Fakat günümüzde mutluluk ve refah artışının sadece nicel değil, nitel yani kaliteli bir çevre ile tamamlandığı bilinmektedir (Dura, 1991: 71).

Bozulmamış, kaliteli bir çevre, insanların belli bir ihtiyacını tatmin ettiğine göre bir mal veya hizmet olarak kabul edilebilir. A. Smith'den beri çevre ihtiyacını karşılayan hava, yeşil alanlar, güneş ışığı gibi doğanın öğeleri birer mal, fakat elde edilmeleri zahmet gerektirmediği ve bol miktarda bulunduğu düşünülerek "serbest mal" olarak görülmüştür (Karpuzcu, 1995: 342). Bu nedenle çevre kirlenmesinin doğuşunda geleceği yani zaman faktörünü hesaba katmayan bu varsayımın büyük rolü olduğu düşünülmektedir. Üretim ve tüketim faaliyetleri, dünyada hızla artmaya devam ederken bu ve benzeri varsayımlara dayanan ekonomik kararlar nedeniyle hemen hemen bütün ülkelerde tabiat kıtlaşmaya ve çevrenin kalitesi de hızla bozulmaya başlamıştır. Günümüzde ise, kaliteli çevre, artık kıt, arzı talebinden az olan ekonomik bir mal haline gelmiştir (Dura, 1991: 71).

Daha önceleri serbest mal olarak görülen çevrenin sınırlı olduğu anlaşıldıktan sonra ekonomik mekanizmaya entegre edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bugün herkesin kullanımına açık olan bu mallara da bir değer biçilmesi gereği genel olarak kabul edilmektedir. Uzun süre serbest mal sayılarak özel mülkiyete konu olmayan hava, deniz, doğal manzara gibi kaynaklara fiyat biçmek ciddi bir konu sayılmamıştır. Bir üretim faktörü olarak doğal kaynakların maliyeti ve faydası kendiliğinden fiyatlara yansıtılmamıştır. Artık bugün fiyatların çevre kirletme maliyetlerini içermesi gerektiği, yani her ürünün mutlaka çevreye getirdiği yükü yansıtacak şekilde fiyatlandırılması görüşü yaygınlaşmaktadır. Piyasa ekonomisine dayalı ülkelerde, çevre kirlenmesinin denetlenmesinin en rasyonel yolu onun fiyatlar sistemine dâhil edilmesidir (Dura, 1991: 71). Bu itibarla da çevrenin ve doğal kaynakların rasyonel maliyet dağılımı ile daha verimli bir şekilde kullanılması yoluna gidilmektedir. Negatif dış ekonomik tesirlerin ifadesi olan dışsallıklar hesaplara dâhil edilerek, özel maliyetlerle sosyal maliyetler

arasındaki fark kapatılmaya çalışılarak optimum maliyet dağılımı yoluyla toplum refahı maksimum yapılmaya çalışılmaktadır (Karpuzcu, 1995: 343).

Çevre ve ekonominin karşılıklı etkileşimi bir kısır döngü içerisinde gerçekleşmektedir. Ekonominin çevre üzerindeki etkisi, kirlenme ve kaynakların azalması iken, çevrenin kirlenmesinin de ekonomi üzerinde çeşitli etkileri olmaktadır (Yıldırım, 2004: 189). Bunlardan biri, kirliliğin bertarafı için yapılan çevre harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki yanıltıcı etkisidir. Harcamalar, ekonomik büyümede bir artış meydana getirmekle birlikte, gerçekte kirlilikten ve kaynakların azalmasından dolayı bir refah azalışı yaşanmaktadır. Ayrıca mali kaynakların çevresel bozulmaları ve kirliliği düzeltmede kullanılması, bu kaynakların daha başka verimli alanlarda kullanılma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Diğer yandan örneğin, ekonomik gelişmede araç olarak kullanılan fosil yakıtların kullanımının iklimi global olarak etkilemesi neticesinde bir sorun olan ısının artması, deniz yüzeyinin yükselmesine yol açmaktadır.

Günümüzde giderek daha önemli hale gelen çevre ile ekonomi arasındaki bu ilişki, kısaca iki noktada ortaya çıkmaktadır. Birincisi, çevrenin ve çevre değerlerinin korunması ve iyileştirilmesi için yapılması gereken harcamaların etkisi; ikincisi ise, çevreye verilmiş olan zararların giderilmesi için ekonominin katlanmak zorunda olduğu harcamalardır (Keleş-Hamamcı, 2005: 157). Bir başka ifade ile, çevre ve ekonomi ilişkisinin temelinde, üretim ve tüketim faaliyetlerinde kullanılan kaynakların hiçbir karşılık ödenmediği için savurganca kullanılmasını önlemek ve bu kaynakların da fiyatlandırılmasını ya da bu kaynaklardan yararlanmanın karşılığında bir bedel ödenmesinin gerektiği vurgulanmaktadır.

2.2. ÇEVRE - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Belirli bir doğal ve sosyal çevrede yaşayan toplumların kültürel çevrelerinin değişmesiyle birlikte, ihtiyaçları da artmaktadır. Ancak kıt kaynaklar, sonsuz denebilecek ihtiyaçları karşılamaya yetmemektedir. Tüm ekonomik faaliyetlerin temel

amacı, toplumların refahını artırmak üzere, ihtiyaçlarla kıt kaynaklar arasındaki dengesizliği gidermektir. Toplumlar, ihtiyaçlarla kıt kaynaklar arasındaki dengesizliği gidermek üzere giriştiği ekonomik etkinlikler yoluyla;

- Tam kullanım,
- Etkin kullanım,
- Ekonomik büyüme

biçimindeki üç temel ekonomik sorunu en iyi biçimde çözmek zorundadır (Dinler, 1982: 26-34).

Tam kullanım, toplumdaki mevcut üretim faktörleri olan emek ve sermayenin tümünün üretime katılmasını sağlama şeklinde tanımlanır. Toplumun kıt kaynaklarının tümünü üretime almasının yanı sıra, alternatif mal birleşimleri arasında toplumun gereksinmelerini en iyi karşılayacak olanın seçilmesi sorunu ise, kıt kaynakların etkin kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ertürk, 1998: 98). Ekonomik büyüme ise, toplumun istediği mal ve hizmetleri üretebilme kapasitesinin arttırılması olarak tanımlanabilir (Unay, 1979: 247). Bir toplumda üretim kapasitesinin arttırılabilmesi, kaynakların nitelik ve nicelikleri ile kullanılan teknolojik düzeye bağlıdır. Bu yüzden ekonomik büyüme, üretim kapasitesini etkileyen kaynak ve teknoloji değişkenlerinin genişletilmesi ve geliştirilmesi sürecini kapsar. Bir başka deyişle, ekonomik büyüme, sadece ekonomideki mal ve hizmet miktarlarındaki niceliksel artışları değil, aynı zamanda ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesindeki niteliksel değişmeleri de içerir (Ertürk, 1998: 98).

Ekonomik büyüme ile çevre sorunları arasındaki ilişki, öncelikle insanların doğal çevreyi dikkate almayan faaliyetleri nedeniyle, ekonomik büyümenin amaç, çevre sorunlarının da bir sonuç olması şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha sonraları çevre bilincinin gelişmesiyle birlikte, amaç çevreyi korumak, sonuç ise ekonomik büyümenin yavaşlaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında dolaylı bir ilişki söz konusudur. Çevre kirliliği, amacı, refahını en çoğa çıkarma olan toplumların, bu amacı gerçekleştirirken, giriştikleri üretim ve tüketim faaliyetleri sırasında çevre değerlerini dikkate almayan davranış ve düşünceleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Ertürk, 1998: 106).

Ekonomik büyüme faaliyetleri sonucunda çevreye verilen zararlar ekonomide dışsallık olarak adlandırılmaktadır.

2.2.1. Dışsallıklar Kuramı

Bireylerin, giriştikleri üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda çevrelerinde yarattıkları olumlu ya da olumsuz etkilere dışsallık denilmektedir. Bir ekonomik birimin etkinliklerinin, başka birimleri (kişi ya da kurum) etkilediği ve bu etkinin piyasa ekonomisi yöntemleriyle giderilemediği her yerde bir dışsallıktan, "dış etki"den söz edilmektedir. Dış etki denilmesinin sebebi, etkiyi yaratan ekonomik karar mekanizmasının, etkilenen birimin dışında bulunmasıdır (Keleş - Hamamcı, 2005: 159).

Dışsallıklar konusunda çok değişik sınıflamalar yapılmaktadır. Ancak, öncelikle, dışsallıklar etkinin sonucuna göre pozitif ve negatif dışsallıklar gibi genel bir ayırıma tabi tutularak ele alınmaktadır (İnan, 2001: 75).

Pozitif dışsallıklar, kişi ya da herhangi bir kuruluşun hedeflerine ulaşmak üzere gerçekleştirdiği eylemlerinin, diğer birimlere fayda sağlaması ve bu faydayı elde edenlerin eylemi gerçekleştirene ödemede bulunmaması durumunda ortaya çıkar (Dinler, 2004: 291).

Pozitif dışsallıklara verilebilecek klasik örnek şöyledir. Arı yetiştiricisi ve elma bahçesi sahibinin komşu olduğunu düşünelim. Arı yetiştiricisi, arılarının polen taşıması sonucu komşu elma bahçesinin sahibine bir dışsallık aktarmış olur. Arı sayısı ne kadar

çok olursa, elma bahçesinde de o kadar fazla elma yetişir. Aynı şekilde elma bahçesi de arıcı üzerinde olumlu dışsallık aktarmaktadır. Elma bahçesinde ne kadar çok elma olursa, arıcı da arılardan o kadar çok bal alacaktır. Elma bahçesi sahibi komşusu olan bal üreticisinden sağladığı faydanın bedelini ödememektedir ve elma üreticisinin elde ettiği bu fayda piyasada işleme konu olmamaktadır.

Negatif dışsallıklar, kişi ya da herhangi bir kuruluşun hedeflerine ulaşmak üzere gerçekleştirdiği eylemleri sonucunda ortaya çıkan zararlı etkilerin bir kısmının ya da tamamının üçüncü kişilere verdiği zarar olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka tanımlamaya göre ise negatif dışsallıklar, ekonomik karar vericilerin eylemlerinin diğer birimler için zarara neden olduğu, ancak eylemi gerçekleştiren birimin bu zararı karşılamak için ödeme yapmadığı durumlarda oluşur (Dinler, 2004: 291).

Negatif dışsallıklara çevresel kirlenme olaylarında sıkça rastlamaktayız. Örneğin, deniz ve akarsu kenarında kurulan bir sanayi tesisinin atıklarını arıtmaya tabi tutmadan denize veya akarsuya akıtması durumunda, üretim sonucunda doğan kârlardan firma faydalanırken, kirlenmenin yol açtığı maliyetlere ise katkıda bulunmamaktadır. Dolayısıyla da maliyet topluma yüklenmektedir. Tarım arazisinin sulanmasını bu akarsu ile sağlayan çiftçilerin üretimde karşılaştıkları verim ve kalite kayıpları negatif dışsallığın göstergeleridir.

Rekabetçi piyasalarda çok fazla negatif dışsallık ve çok az da pozitif dışsallık üretilmektedir. Bu durum kaynakların aşırı ya da düşük düzeyde tahsis edilmesine neden olduğu için piyasa başarısızlığının da nedenlerinden biridir (www.aofsitesi.com).

Devlet, piyasa başarısızlığını gidermek ve dışsallıkları içselleştirmek için vergi, sübvansiyon, yasal düzenlemeler ve üretimi üstlenme gibi araçları kullanır. Dışsallıkların içselleştirilmesi, marjinal özel fayda ve maliyetlerin, marjinal sosyal fayda ve maliyetleri de kapsayacak şekilde belirlenmesi amacıyla üretici ve tüketici kararlarına dönük düzenlemelerdir. Bu tanıma göre, negatif dışsallıklarda marjinal dışsal maliyeti içselleştirmek için bu maliyeti marjinal özel maliyete eklerken, pozitif

dışsallıklarda marjinal dışsal faydayı içselleştirmek için bu faydanın marjinal özel faydaya eklenmesi gerekir. Bir dışsallığın içselleştirilmesi bir malın tüm sosyal maliyeti ve tüm sosyal faydasını yansıttığı için fiyatlarda da bir değişme meydana gelecektir (Dinler, 2004: 292).

Negatif dışsallıkların olduğu durumda, dışsallığı meydana getiren firma veya kişi için, bu ekonomik faaliyet bir maliyet oluşturmazken, maliyet topluma yüklenmektedir. Bu durumda, devlet üçüncü kişilere yüklenen bu maliyetle orantılı olarak, dışsallığı meydana getiren firma veya kişiden bir düzenleyici vergi alabilir. Düzenleyici vergilerin amacı, bir mal veya hizmetin dışsal maliyetini marjinal özel maliyete eklemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için düzenleyici verginin her birim çıktının marjinal dışsal maliyetine eşit olması gerekir. Sübvansiyonlar, pozitif dışsallıklar meydana getiren üretim veya tüketim faaliyetinin marjinal dışsal faydasını içselleştirmek için kullanılır. Amaç, tüketici veya üretici tarafından yapılan ödemeleri azaltmaktır (Ertürk, 1998: 130).

Dışsallıklar, ayrı ayrı kaynaklardan doğabilmektedir. Bunlardan ilki, kimi zaman, üreticilerin, diğer üreticiler için yarattığı dışsallıklardır. Bir çiftçinin, arazisi için kullandığı tarım ilaçlarının, tavuk ve yumurta üretimi ile uğraşan bir başkasının tavuklarını öldürmesi buna güzel bir örnektir. İkincisi, üreticilerin, tüketiciler için yarattığı dışsallıklardır. Tarım ilacı kullanan çitçinin, bu ilaçların bulaştığı meyveleri ya da sebzeleri yiyen insanları zehirleyerek öldürmesine sebep olmasıdır. Üçüncüsü, tüketicilerin, üreticiler için yarattığı dışsallıklardır. Nüfus ve aşırı kentleşme ile kalabalıklaşan bir kent, trafik sıkışıklıkları ve artan arsa spekülasyonları yüzünden sanayicilerin kârlılığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Son olarak, tüketiciler de kendi aralarında birbirleri için dışsallıklar yaratabilir. Bir mahallede, konutunu ısıtmak amacıyla kullandığı yakıtın yanması sonucunda ya da kullandığı arabadan çıkan egzoz gazlarıyla başkalarının yaşamı için tehlike oluşturulmasıdır (Keleş - Hamamcı, 2005: 160).

Türkiye'de de hava ve su kirliliği nedeniyle birçok ülkede olduğu gibi ekonomik kayıplarla karşılaşılmaktadır. Bu kayıpların giderilebilmesi için yapılması gereken harcamaların miktarı çok yükselmiştir. Kirliliği önlemenin maliyeti, ortaya çıkan kirliliği gidermenin maliyetinden daha düşüktür. Bu nedenle kirliliğin kaynağında giderilmesi daha faydalıdır (İnan, 2001: 76).

2.2.2. Dışsallıkların Önlenmesinde Kullanılan Çözümler

Herhangi bir malın üretilmesi ya da tüketilmesi sonucunda ortaya çıkan olumsuz etkilerin, diğer birimleri etkilemesi durumunda dışsal maliyetler ortaya çıkmaktadır. Olumsuz bir dışsallık olan çevre kirliliği de dışsal maliyetlere yol açmaktadır. Bu bölümde dışsallıkların önlenmesi konusunda piyasa ve kamu ekonomilerindeki yaklaşımlar incelenecektir.

2.2.2.1. Piyasa Ekonomisi Çözümleri

Piyasa ekonomilerinde, çevre sorunlarının çözümünde amaç, çevre unsurunun fiyat mekanizması içine nasıl ekleneceğinin belirlenmesidir (Keleş, 1983: 11). Bu açıdan piyasa ekonomisine dayalı ülkelerde, çevre kirlenmesini denetlemenin en iyi yöntemi onun fiyatlar sistemine eklenmesi olacaktır. Piyasa ekonomisinin çözüm önerileri olarak; Coase Teoremi, Kaldor-Hicks Teoremi ve Scitovsky Teoremi karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2.1.1. Coase Teoremi

Bazı durumda dışsallıklar, devlet müdahalesi olmaksızın, taraflar arasındaki anlaşma ile çözümlenebilir. Özünü mülkiyet kavramında bulan ve etkin kaynak dağılımının mülk sahipleri arasındaki anlaşmayla belirleneceğini savunan bu görüş, 1991 yılında iktisat alanında Nobel ödülü alan Amerikalı ekonomist Ronald H. Coase

tarafından öne sürülmüştür ve Coase teoremi olarak literatüre geçmiştir (Dinler, 2004: 293).

Coase teoreminde, eğer dışsallık, tarafların mülkiyetinde olan alanla sınırlıysa, taraf sayısı azsa ve ayrıca dışsallığın çözümü için taraflar arasında yapılacak olan pazarlık maliyeti önemsenmeyecek kadar küçükse, devletin müdahalesine gerek olmadan, dışsallıklarla ilgili sorunlar taraflarca çözümlenebilecektir (Yıldırım, 2004: 195).

Şimdi, bir göl kenarında ortaya çıkabilecek dışsallıkları göz önüne alarak, Coase teoremine göre tarafların aralarında nasıl anlaşacaklarını bir örnekle açıklamaya çalışalım (Dinler, 2004: 293). Bir tarafı mülkiyeti bir kişiye ait olan ormanla kaplı, diğer tarafı da dinlenme tesisleri ile çevrili olan bir göl düşünelim. Dinlenme tesislerinin turistik değerinin, gölün karşı yakasındaki ormanlık alanın manzarası nedeniyle artmış olduğunu varsayalım. Ormanın sahibi, ormanındaki ağaçları keserek paraya çevirmek istemektedir. Bu durumda yerel yönetim ya da devlet, özel mülk olan ormanlık alandaki ağaçların kesilmesini önlemeli midir, yoksa karışmamalı mıdır?

Orman sahibinin, mülkündeki ağaçları kesme hakkı vardır. Ancak, gölün karşı kıyısındaki turistik tesislerin sahipleri, tesislerinin manzarası ve dolayısıyla çekiciliği azalacağından bu kesim faaliyetinden, zarar göreceklerdir. Ağaçların kesilmesi, tesisin turistik cazibesini azaltacaktır.

Coase teoremine göre ormanın sahibi ile tesislerin sahipleri kamu müdahalesine gerek kalmadan bir araya gelerek anlaşabileceklerdir. Tesis sahiplerinin zararları, tesislerinin manzarasının kaybolmasıdır. Orman sahibi ise, ağaçları kesip pazarlayarak gelir elde edecektir. Bu durumda, tesislerin sahipleri ağaçların kesilmesi ile uğrayacakları dışsal zararları, orman sahibi ise kesim yapması halinde eline geçecek gelir ile üstleneceği kesim maliyeti ile pazarlama giderlerini ve arazisinin değerindeki değişmeleri göz önüne alarak, anlaşma zemini arayacaktır. Anlaşma, tesis sahiplerinin orman sahibine ağaçları kesmemekle uğrayacağı gelir kaybını vermeleri halinde

sağlanacaktır. Belki tesis sahipleri, orman sahiplerinden tüm ağaçları değil de, manzarayı koruyacak şekilde ağaçların bir kısmını keserek ormanı seyrekleştirmesini, kesilmeyen ağaçlar nedeniyle uğrayacakları gelir kaybını ödeyebileceklerini önereceklerdir.

Sonuç olarak, iki taraf ağaçların kesilmemesini sağlayıcı bir anlaşma yapacaklardır. Ancak anlaşmanın olabilmesi için yukarıda da belirttiğimiz gibi pazarlığın maliyetinin çok mütevazı, dışsallığa taraf olanların sayısının az ve nihayet dışsallığın tarafların mülkiyetinde olan alanla sınırlı olması gerekir.

Pazarlama maliyeti; Anlaşmanın başarısı için, yapılması gereken pazarlığın maliyetinin çok düşük olması gerekir. Eğer bu alandaki yasal düzenlemede, uzman görüşü, tarafların zarar ve kayıplarının tespiti v.b. gibi koşullar aranırsa, anlaşma taraflara ilave bir maliyet yüklediği gibi, anlaşmanın sonuçlanması uzun yıllar alacaktır. Böyle bir durumda taraflar anlaşmayı yeğlemezler.

Tarafların sayısı; Özellikle hava ve su gibi kamusal mallara ilişkin olumsuz dışsallıklarda, taraf sayısı çok fazladır. Eğer fabrikadan çıkan zehirli gazlar asit yağmuruna neden oluyorsa, bir tarafta bir ya da birkaç firma varken, diğer tarafta binlerce insan vardır. Hatta kirlenmenin boyutu çok fazla ise, taraflar bazen farklı ülkelerde bulunurlar. Bu durumda mağdurların bir araya gelerek, dışsallıklara neden olanlarla anlaşmaları güçtür. Bu gibi durumlarda mağdurların hakları, yasalarla korunacaktır.

Beleşçilik sorunu; Yukarıda verdiğimiz göl kıyısında karşı karşıya bulunan tesis ile ormanlık alan sahipleri arasındaki örneğimize dönelim. Tesis sayısı fazla ise, tesis sahiplerinin biri ya da birkaçı, ormanlık alandaki ağaçların kesilmesinin kendi müşterilerini etkilemeyeceğini öne sürerek, anlaşmaya taraf olmak istemeyebilirler. Böyle bir durumda, kamu malından yararlanılmasında olduğu gibi, beleşçilik sorununun ortaya çıkması, anlaşmayı olanaksızlaştırır.

Coase Teoremi, ne zaman bir dışsallık ortaya çıksa, bu dışsallığa maruz kalan tarafların bir araya gelerek, dışsallığı içselleştirebilmek için bir düzenleme yapılacağını ve sonuç olarak etkin bir çözüm bulunacağını öngörmektedir (Yıldırım,2004: 196).

2.2.2.1.2. Kaldor – Hicks Teoremi: Tazminat Ödeme

Sosyal refahtaki artış ve azalışları açıklamada ilk olarak İngiliz İktisatçı Nicholas Kaldor tarafından ortaya atılan ve daha sonra Hicks tarafından geliştirilen bu teorem aynı zamanda "kayıpları karşılama ilkesi" olarak da bilinmektedir (Dinler, 2000: 464).

Bu teoreme göre, negatif dışsallıkların söz konusu olduğu üretim etkinliklerinde, dışsal maliyete neden olan firmanın, bundan zarar görene denkleştirici miktar olarak tazminat ödemesi gerekmektedir (Yıldırım, 2004: 197).

Ekonomik faaliyetler sonucu meydana gelen bir negatif dışsallık olayının içselleştirilmesi konusunda tazminat çözümü yaklaşımını bir örnekle açıklayalım (Bulutoğlu, 1988: 331-332).

Çimento fabrikası sahibi A'nın, üretim faaliyeti sonucunda çevredeki arazi sahibi B'ye negatif bir dışsallık yüklediğini farz edelim. Burada getireceğimiz çözüm öyle olmalıdır ki, toplum hem çimento üretiminden, hem de tarımsal üretimden en büyük faydayı sağlayabilsin.

B kişisinin zarar gören tarım ürünleri üzerinde mülkiyet hakkı olduğundan, zararın çimento fabrikası üretiminden kaynaklandığını ispat ettiği takdirde, A'dan tazminat isteme hakkı doğmaktadır. Bu durumda, B'nin zararı, aynı zamanda tazminat hak etme miktarı kadardır. A ile B bir araya gelerek her iki taraf içinde net kazancı en yüksek seviyeye ulaştıracak üretim miktarında anlaşabilirler. A, üretimin kendine sağladığı marjinal kazancın, B'ye verdiği zarara eşit olduğu yere kadar üretim yapabilir.

Örneğimizde negatif dışsallıktan etkilenenin sadece bir birey olduğu varsayılmıştır. Ancak çoğu kez negatif dışsallıktan etkilenen birden fazla kişi olabilir. Zarar gören kişilerin tazminat isteme hakkı vardır. Bu durumda negatif dışsallık yaratan üretim, toplum açısından net faydasının sıfıra indiği ve net zarara dönüşebileceği en uygun noktada tutulmaya çalışılır (Yıldırım, 2004: 197). Buna karşılık, çok sayıda kirlilik yaratan üretim birimleri, tek bir kişinin mülkiyet hakkına zarar veriyorsa, mağdurun zararı önleme olanağı sınırlıdır. Çünkü çok sayıda kimseyi saptayarak bunları takip etmenin maliyeti yüksektir (Bulutoğlu, 1988: 334).

Tazminat çözümünün uygulanabilmesi için zarar görenin zarar gördüğü varlık üzerinde mülkiyet hakkı olması gerekmektedir. Mülkiyet hakkının varlığı ödemenin yönünü değiştirmektedir.

2.2.2.1.3. Scitovsky Teoremi : Pazarlık Yöntemi

Scitovsky, Kaldor ve Hicks'in toplumda refah artırıcı değişiklikler için öngördüğü kriterleri benimsemiş, buna "ikili kriter" eklemiştir. Bu teoreme göre, herhangi bir A durumundan, B durumuna geçilmesi halinde, refah artışından söz edilebilmesi için avantajlı duruma geçenlerin kazançları, kaybedenlerin zararlarından büyük olmalı ve buna ek olarak da "kazançlı olanların zararda olanları ikna edebilmeleri" ve "zararlı duruma geçenlerin de kazançlı duruma gelenleri ikna etmeleri" gerekmektedir (Dinler, 2000: 464).

Dışsallıklara karşı piyasa kuralları içerisinde uygulanacak diğer bir çözüm olan Scitovsky yaklaşımında, zarar gören ve zarara yol açan arasında bir pazarlık söz konusudur (Nadaroğlu, 1996: 63).

Kaldor-Hicks'te anlattığımız örneğe tekrar dönecek olursak (Bulutoğlu, 1988: 332-333), A'nın üretim faaliyetinin B'ye vermiş olduğu zarar, yasalarla korunmamışsa, B tazminat isteyemeyecektir. Buna rağmen, A ile B üretimi toplum açısından zararın

sıfır olduğu noktada tutmak için anlaşabilirler. Bu çözümün gerçekleşmesi için ise, taraflar arasında pazarlık ve uygulamanın denetimi maliyetlerinin anlaşma ile sağlanacak faydaları aşacak kadar yüksek olmaması gerekir.

Coase'nin dışsal maliyetlerin piyasa ekonomisi içinde önlenebileceğini ileri sürdüğü teoremin yanında, Kaldor-Hicks ve Scitovsky teorileri, negatif dışsallıklara çözüm olarak düşünülmesine rağmen, kamu mallarından bireyleri mahrum etmenin çok maliyetli olması, işlem maliyetlerinin yüksek olması ve mülkiyet haklarının etkinsizliğe yol açması gibi sebeplerden dolayı yetersiz kalmışlardır. Piyasa koşullarından dolayı, piyasa ile ilgili düzenlemeler hakkında mevcut bilgiler, üretici/tüketiciler tarafından bilinmiyorsa, dışsallıkların piyasa mekanizması içinde içselleştirilmesi mümkün olmayabilir. Yine piyasa dengedeyken, ilave olan üretici/tüketici, piyasa mekanizması içinde değerlendirilmeyebilir. Ve son olarak da piyasada marjinal maliyeti tespit etmek kolay değildir. Bu yüzden piyasa çözümleri yetersiz kalmakta ve çevre zararlarını en aza indirebilmek için kamu ekonomisi çözümleri düzenlenmektedir.

2.2.2.2. Kamu Ekonomisi Çözümleri

Serbest piyasa ekonomisinde, talebin ve kaynakların otomatik olarak ayarlanması her zaman mümkün olmadığından, ekonominin merkezi kontrolü daha fazla çevresel yarar sağlar. Merkezi ekonomilerin çevre konusunda görevlerini daha iyi yerine getirdikleri, bu yüzden çevre sorunlarının çözümünde kamu ekonomisi çözümlerinden yararlanıldığı görülmektedir (Yıldırım, 2004: 198).

2.2.2.2.1. Pigou Teoremi

Kaynak dağılımında etkinsizliği azaltmanın hatta ortadan kaldırmanın bir yolu da, üretici/tüketicilerden neden oldukları negatif dışsallık kadar vergi alınmasıdır (Dinler, 2004: 295).

İngiliz iktisatçı Pigou tarafından literatüre geçen "Pigou'cu vergilendirme" olarak da adlandırılan bu yaklaşımda, etkinlik sosyal marjinal maliyet ile sosyal marjinal faydanın eşitlenmesi ile gerçekleşmektedir (Victor, 1978: 30). Ekonomik refahın, etkinlik yanında eşitlik olgusunu da kapsaması gerektiğini, üretimdeki artışın yanı sıra gelir paylaşımının yeniden düzenlenerek, sosyal refahın arttırılabileceğini öngörmektedir (Yıldırım, 2004: 198).

2.2.2.2.2. Pareto Teoremi

Bir toplumun refah düzeyi, toplumu oluşturan bireylerin refah düzeylerinin (ekonomik faaliyetlerden ve kaliteli bir çevreden elde ettikleri faydaların) toplamına eşittir. Bu faydalar mal ve hizmetlerle ölçülebildiği gibi bireylerin içinde yaşadığı çevrenin kaliteli olmasıyla da ölçülebilir (Uslu, 1985: 131).

Pareto optimumu toplumdaki en az bir kişinin refah düzeyini dolayısıyla faydasını azaltmadan, en az bir kişinin daha yüksek bir refah düzeyine yani maksimum faydaya ulaşmasının mümkün olmadığı durumdur. Ekonomik etkinlik anlamına gelen bu durum, hem üretilen malların tüketiciler arasındaki optimal dağılımına hem de üretim faktörlerinin çeşitli malların üretimi alanındaki optimal dağılımına bağlıdır (Dinler, 2000: 458).

Birinci durumda tüm tüketiciler için mallar arasındaki marjinal ikâme oranının aynı olduğu tüketimde etkinlik, ikinci durumda ise üretim faktörlerinin çeşitli malların üretim alanları arasında, marjinal teknik ikâme, oranlarının eşit olarak dağıtıldığı üretimde etkinlik söz konusudur (Dinler, 2000: 469-471).

Bir ekonomide Pareto optimumu bir duruma ulaşabilmek için üç koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir (Ertürk, 1998: 148). Bunlardan ilki, malların tüketiciler arasında etkin dağılımı; ikincisi üretim faktörünün üreticiler arasında etkin dağılımı ve sonuncusu ise, üretimde ve tüketimde ortak etkinliktir.

Görüldüğü gibi Pareto optimumu toplumun refah düzeyini arttırıcı değişiklikleri belirleyebilmektedir. Ancak sonsuz sayıda Pareto optimal hareket tarzı bulunabileceğinden tek bir çözüm getirememektedir (Uslu, 1985: 131). Öte yandan piyasa ekonomisinde toplumsal refahın optimizasyonu dışsallıklar nedeniyle gerçekleşmez. Yani malların fiyatlarının marjinal maliyetlere eşitliği dışsallıklar nedeniyle mümkün olmaz. Çevre kirliliği de dışsal etki doğurur ve sosyal maliyetlerin artmasına sebep olarak toplumsal refah kaybına yol açar. İşte refah teorisine önemli katkıları olmasına rağmen, Pareto'nun optimumu kavramı, dışsallığı ve dolayısıyla sosyal fayda-maliyet unsurunu kapsamaz (İlkin - Alkın, 1991: 27).

Dışsallıkların içselleştirilmesi konusunda, devlet müdahalesi olmaksızın piyasanın kendi kendine dengeye gelmesi, daha iyi olmakla birlikte, bu durumun bütün piyasalarda ve koşullarda gerçekleşmesi mümkün değildir. Özellikle eksik ve aksak rekabet piyasalarında dışsal zararlar rahatlıkla firma dışına çıkarılabilir. Oysaki kamu ekonomisinde, piyasa mekanizmasından daha fazla müdahale aracı ve olanağı olması sebebiyle, kamu müdahaleleri, bu sakıncaların giderilmesi açısından daha sağlam ve somut rol oynarlar. Ancak kamusal müdahaleler açısından da birtakım sakıncalar mevcuttur. Özellikle Pareto optimumun sağlanmasında aksaklıklar yaşanmaktadır. Örneğin, Monopol Piyasası'nda, Pareto optimum dağılımın sağlanması için konulacak bir vergi, piyasa tarafından doğrudan tüketicilere yansıtılabilir. Bu durumda dışsal zarar, dışsallığı yaratan lehine içselleştirilmiş olur.

2.3. Çevre Korumada Kullanılan Başlıca Kamu Müdahalesi Araçları

Ekolojik sistemin doğal unsurları olan hava, su gibi değerlerin mülkiyet haklarının kesin olarak belirlenememesi ve bu değerlerin toplumun ortak değerleri olması nedeniyle, bu değerlerdeki kirlenmenin önlenmesi piyasa ekonomilerinin normal işleyişi içinde başarılamamaktadır. Ayrıca bu değerlerde meydana gelen kirlenme sorunu bu değerlere ilişkin toplumsal ilişkilerin çok karmaşık yapısı ve çok yönlü olması nedeniyle, özel anlaşma yöntemleriyle de çözülememektedir. Bu nedenlerle;

çevre değerlerinin kirlenmeden korunması için devletin müdahalesi kaçınılmaz olmaktadır (Ertürk, 1998: 120).

Çevre değerlerinin kirlenmeden korunması amacıyla yapılacak yasal bir düzenlemenin temel işlevi, bu kaynakların kullanımına arzulanan amaçlar düzeyinde bir sınırlama getirmektedir. Bu açıdan çevre hukukunda kirletenin sorumluluğu, onu bu zarardan kaçınmaya teşvik edecek biçimde ele alınmalıdır. Bu kaçınmayı sağlamak üzere de uygulamada belirli politika araçlarından yararlanmak gerekmektedir. Kamunun müdahale araçları, yaratılan kirliliklere standartlar getirilmesi, kirliliği önlemek için vergiler alınması ve dışsallığı azaltan harcamaların sübvanse edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1. Kirlilik standartları (Direk Kontroller)

Kirletici faaliyetlerine, belirlenen kirlenme standartlarına göre getirilen yasaklama ve sınırlamalardır. Bu aracın başarısı, temelde kirliliğin kontrol edileceği düzeyi gösteren standartların doğru olarak belirlenmesine ve kirlilik politikasını yürüten yönetim mekanizmasının güçlülüğüne bağlıdır (Ertürk, 1998: 123).

Standartlar, kirliliğe yol açan kirleticilerin önlenebilmesi için ulaşılmak/korunmak istenen hedeflerdir. Alıcı ortamda (hava, su), aşılmaması gereken kirlilik seviyelerini belirleyen standartlara kalite standartları denir. Uygun politikanın saptanması halinde faydalı olan çevre kirliliği kalite standartlarının amacı, çevrenin, korunması gereken niteliklerini belirlemektir (Ertürk, 1998: 124).

Kirlilik kontrolü amacıyla standartlar, hava ve su için farklı belirlenir. Su kirliliği için iki temel standart vardır. Birincisi, sudaki kirleticilerin maksimum tolere edilebilir miktarını belirleyen *alıcı ortam standartları'*dır. Farklı nitelikte kirleticilerin ortama bırakılması, bu standartların belirlenmesini zorlaştırır. İkincisi, kirleticilerin kalitesi ile ilgili olan *atık su standartları*'dır. Alıcı ortamın kapasite sınırı dikkate

alınmadığında ve tüm kirleticilere aynı yaptırım uygulandığında istenen amaca ulaşılamamaktadır (Uslu, 1985: 141-142).

Hava kirliliği için uygun standart belirleme, havanın mevsimlik ve günlük değişmeler göstermesi, hava koşullarının önceden belirlenememesi gibi sebeplerden dolayı güçtür (Ertürk, 1998: 125).

Farklı maliyet yapılarına sahip firmalara tek bir standardın uygulanması, kaynak dağılımında etkinsizliğe yol açması, belirlenen standartlara uyulup uyulmadığını denetlemede kullanılacak araçların pahalı olması ve kamu otoritesindeki ilginin azalmasıyla ortaya çıkan düzensizlikle ve belirsizlikler gibi sebepler standartların uygulamada kullanımını engellemektedir (Ertürk, 1998: 126).

2.3.2. Kirlilik Vergileri

Atık ürünlerin çevreye atılmasını engellemek için, kullanılan diğer bir araç, kirlilik vergileridir. Çevrenin emici kapasitesini kullanmaları nedeniyle, kirletici birimlere maliyet minimizasyonu[1] koşulu altında, her bir kirletici birim atığı başına, kirliliği önlemek üzere vergi koymaktır. Firma, konulacak vergi ile birlikte, atık ürün maliyetini dikkate almaya başlayacak, böylece kirliliğe sebep olan faaliyetlerini de minimize ederek, çevre kirliliğini azaltmaya yönelecektir (Victor, 1978: 51).

Kirlenme vergilerinin, firmalar üzerinde, daha az kirletici teknolojileri ve girdileri kullanmalarını sağlamaetkilerinin yanında, en az maliyetli seçeneği belirlemeye teşvik edici ve çevreyi dikkate alan yatırımlarda bulunmaları gibi etkileri de bulunmaktadır (Fletcher, 1979: 274-275).

[1] Maliyet Minimizasyonu, belirli bir malın üretiminde ya da tüketiminde, arzulanan amaca en az kaynak harcamasıyla ulaşma çabasını ifade eder. Bu yüzden maliyet minimizasyonu, hem fayda, hem de kar maksimizasyonu için gerekli bir koşuldur.

Kirlilik vergilerinin uygulanmasında, işleyiş mekanizmasında boşluklar ya da belirsizlikler olmaması bu aracı çekici kılarken, izleme ve ölçüm cihazlarının yanında, koşullara göre vergi miktarının değişimini sağlayan bir etkin vergi politikasının maliyetinin yüksek olması ise vergilerin uygulama alanı bulmasında başlıca sorunlardır. Kirlilik vergilerinin uygulanmasında karşımıza çıkan bir diğer sorun da, aksak rekabet koşullarında çalışan firmaların, kirlenmeyi azaltmak yerine, vergileri ödemeyi ve bunu tüketicilere yansıtmayı kabul etmesidir (Ertürk, 1998: 129).

2.3.3. Sübvansiyonlar

Sübvansiyonların kullanılması, çevre kirlenmesinin önlenmesinde çevre kalitesindeki bir iyileşmenin olumlu dışsallık olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu nedenle, kirlenme vergilerine alternatif bir araç olarak önerilen sübvansiyonlar, kirlenmeyi azaltmaları için, kirletici birimlere gerekli yatırımları yapmaları veya daha az kirliliğe neden olacak teknolojileri kullanmalarını sağlamak için verilmektedir. Bu bakımdan teşvik edici bir araçtır (Ertürk, 1998: 30).

Örneğin; kirli atığını yakınındaki nehre boşaltan bir fabrikanın, özel maliyeti sıfırdır. Ancak atık suyun nehre boşaltılmasının sosyal maliyeti sonucunda, nehirdeki balıklar ölmekte, nehir suyuna ihtiyaç duyan diğer fabrikalar suyun kirliliğini gidermek için arıtma tesisi kurmakta ve yüzmeye elverişsiz hale gelmesinden dolayı nehirde herhangi bir yatırım yapılamamaktadır. Bu fabrika, kuracağı bir tesisle, nehre bırakacağı atığı yok edecek olursa, sosyal maliyeti azalacaktır. Buna karşın, özel maliyeti yükselecek ve maliyeti, faydasını geçtiğinde ise, üretim faaliyetinden vazgeçecektir. İşletmeyi sosyal yönden en az maliyetli yöntemi seçmeye zorlayacak herhangi bir teşvik yoktur. Devlet, söz konusu işletmeye sübvansiyon sağlayarak, işletmenin üretimini azaltmasını ve sosyal maliyetlerin de önüne geçme yoluna gidebilir (İneci, 1993: 41-42).

Sübvansiyonlar ile sağlanan teşvikler sonucunda, daha önce üretime girmeyi düşünmeyen firmalar da sektörde yoğunlaşmasıyla, firma düzeyinde atık miktarı

minimum düzeyde tutulurken, sektörün bulunduğu bölgede kirlilik düzeyinin artmasına sebep olacaktır (Öncel, 1993: 175). Bir başka deyişle, sübvansiyonlar, kaynak dağılımında etkinliği sağlarken, uzun dönemde çıktı düzeyini teşvik ederek, kirliliği arttırabilmektedirler.

2.4. ÇEVRESEL MALLARIN DEĞERLEMESİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER

Ekonomistler çevresel malların arzının sınırsız olduğunu düşünerek ekonomik bir değeri olduğunu uzun süre göz ardı etmişlerdir. Ancak 1980'li yıllardan sonra çevresel malların arzının ve kendini yenileme kapasitesinin sınırlı olduğu gerçeği kabul edilmiş ve bunların kıt kaynaklar arasında görülmesi gerektiği benimsenmeye başlamıştır. Buna göre çevresel malların tüketiciler tarafından kullanılarak bir fayda sağlamaları karşılığı olarak belli bir fiyatının olması gerekmektedir. Tüketiciler bir mal veya hizmet için sağladıkları fayda oranında bir değer biçmektedirler. Ancak mal veya hizmetin fiyatı bu değerin altında veya üstünde olabilmektedir (Turgut, 2001: 217).

Planlanan bir faaliyetin çevreye yapabileceği çeşitli olumsuzluklar bulunmaktadır. Bu etkilerin bir bölümü geçici veya bazen de kalıcı olabilmektedir. Bu nedenle planlanan faaliyetin fayda/maliyet analizi yapılmaktadır. Ancak en önemli sorun çevresel malların parasal değerinin ölçülmesi veya çevre kirliliğinin toplam ekonomik değer üzerine yapabileceği etkilerin hesaplanmasının zorluğudur (Keleş-Hamamcı, 2005: 162-163).

Çevresel malların değerlemesinde kullanılan başlıca yöntemler, fayda/maliyet analizi, şartlı değerleme, hedonik fiyat yöntemi ve seyahat maliyeti yöntemidir.

2.4.1. Fayda / Maliyet Analizi

Fayda maliyet analizi eski bir değer biçme yöntemi olup, planlanan bir faaliyetin ortaya çıkaracağı gelir ve giderlerin analiz edilmesidir. Bu yöntemde, kirliliğin yol açtığı tüm dışsallıkların içselleştirilmesi için önce tüm maliyetler belirlenecek, sonra da faydaya ilişkin değerlendirme yapılacaktır. Bir başka deyişle, dışsallıkların içselleştirilmesi yoluyla kirlilik kontrolü sağlanırsa, bundan ne ölçüde bir fayda elde edileceği saptanır (Turgut, 2001: 232).

Fayda maliyet analizi ile ilgili teorik bir örnek verebiliriz (İnan, 2001: 79). Göl kenarında bulunan 200.000 nüfusa sahip bir ilde temiz içme suyu için (su arıtma veya kaynatma için) her ailenin gönüllü olarak yılda 20YTL vermeyi kabul ettiklerini varsayalım. Buna ek olarak gölün yüzülebilir duruma getirilmesi için yapılacak kanalizasyon sistemi için ilave katkı payı 2YTL olsun.

İçme suyunun arıtılması aile başına yılda 5YTL, kaynatılması 7YTL ve suyun içilebilir ve yüzülebilir hale gelmesi için yapılması gereken harcama ise 18YTL'dir. Buna göre aile başına atıklardan kurtulma maliyetini hesaplayarak hangi projenin ekonomik olduğuna karar verelim.

Tablo 1 : Fayda/Maliyet Tablosu

Alternatifler	Su artıma tesisi	Su kaynatma	İçme suyu /kanalizayon	Hiçbir şey yapılmama durumu
Gayri safi fayda	20	20	22	0
Zararları önleme maliyeti	5	7	18	0
Net fayda	15	13	4	0
Fayda kayıpları	2	2	0	22
Atıklardan kurtulma maliyeti	7	9	18	22

Kaynak : İ.Hakkı İnan, Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Hasad Yayıncılık, Bursa, s. 79.

Tablo'da görüldüğü gibi su kaynatma tesisinin maliyeti aile başına 7YTL olduğundan en ucuz alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak hangi alternatifin seçileceği politik ve ekonomik bir karar olduğundan burada karar verici yerel yönetimdir. Fayda/maliyet analizi yol göstericidir.

Planlanan faaliyetleri gerçekleştirmek için hazırlanan projelerin Fayda / Maliyet analizi yapılırken projenin sağlayacağı sosyo-ekonomik faydalar mümkün olduğu kadar değerlendirilir. Bazı kamu projelerinde (örneğin, kırsal kalkınma projeleri) sosyal fayda ön planda tutulduğundan projenin ekonomik olması göz ardı edilebilmektedir.

2.4.2. Şartlı Değerleme (Contingent Valuation)

Kamusal mal olan doğal kaynakları kullanan işletmelerin, sağladıkları fayda karşılığında ödemede bulunması gerekmektedir. Çünkü *"kirleten veya kullanan öder"* ilkesine göre çevresel malların belli bir fiyatı olmalıdır (Turgut, 2001: 220). Daha önce açıklandığı gibi bu fiyat arz ve talebin kesiştiği noktada belirlenmelidir. Ancak çevresel malın fiyatının belirlenmesinde her zaman serbest piyasa koşulları geçerli olmadığından çeşitli değerleme yöntemleri kullanılmaktadır. Bunlardan birisi de şartlı değerleme yöntemidir.

Şartlı değerleme yönteminde doğrudan değerleme yapılmakta olup, çevre kalitesinin korunması için tüketicilerin elde ettikleri fayda karşılığında biçtikleri değere, diğer bir deyişle gönüllü ödeme isteğine dayanmaktadır. Çevresel fayda karşılığında, tüketicilerin, çevrenin korunması için yapılacak harcamalara katılmalarında ödemeye istekli oldukları (willingness to pay) miktar esas olmaktadır (İnan, 2001: 80).

Bu yöntem, üreticiler ve tüketicilerin doğal kaynaklardan elde ettikleri fayda karşılığında gönüllü olarak yapmak istedikleri ödeme miktarı ve kabul edebilecekleri (willingness to accept) katkı miktarına dayanmaktadır. Bunlara etki eden unsurlar ise gelir düzeyi, işçi sayısı, çevre kalitesi, sosyo ekonomik, v.b. faktörler olabilmektedir.

Şartlı değerleme, çeşitli faktörlere göre işletme yöneticilerinin sağladıkları faydanın sürekliliği için çevresel mallar için ödemek istedikleri parasal miktarı ifade eder. Çevresel malların değerlemesi; yapılması planlanan bir faaliyetin fizibilite ve ÇED projelerinin hazırlanması, kamu yatırımları ile ilgili tahminler açısından çok önemlidir. Diğer taraftan kirletici kaynaklarından alınacak çevre vergisi oranlarının tespitinde de bu yöntemden yararlanılabilir.

2.4.3. Hedonik Fiyat Yöntemi

Hedonik fiyat farklı çevre koşullarından etkilenen mal ve hizmet fiyatlarının etkilenme düzeyini ölçmektedir. Bir başka deyişle, çevre koşullarının ekonomik değerinin belirlenmesidir. Hedonik fiyat analizi, dolaylı olarak halkın çevre kalitesindeki değişime göre ödemeye istekli oldukları veya ödeyebilecekleri parasal bedelin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Örneğin bir arazinin fiyatına etki eden arazinin sulu/kuru olması, pazara yakınlığı, verimliliği gibi çeşitli faktörler vardır, Ancak bunun yanında arazinin bulunduğu bölgedeki çevre kalitesi de arazi değerini etkilemektedir. Bunu ölçmek için arazi fiyatları karşılaştırılarak çevre kalitesinin arazi fiyatını etkileme düzeyi belirlenebilmektedir (İnan, 2001: 82).

Arazi fiyatları sanayileşme ve şehirleşmeden kaynaklanan sıvı atıklardan dolayı düşme eğilimi gösterebilir. Özellikle tarım dışında alternatif kullanım olanağı bulunmayan ve kirlenmeden dolayı düşük verim alınan arazinin fiyatının düşük olması beklenebilir. Arazi fiyatını etkileyen faktörlerden birisi de doğal kaynağın kalitesidir. Örneğin Trakya bölgesinde Ergene nehrinin kirli olması nedeniyle yakınında bulunan arazilerin fiyatları düşme eğilimi göstermektedir. Temiz ve kirli çevresel özelliklere sahip iki farklı yerleşim yerinde bulunan ev fiyatları da arazi fiyatlarında olduğu gibi farklılık gösterebilmektedir. Diğer faktörler sabit kalmak koşuluyla ortaya çıkan fiyat farkı çevre kalitesinin ortaya koyduğu ekonomik ranttır.

Arazi fonksiyonunda; yaşanan alan, ev sahiplerinin gelir düzeyleri, evlere ulaşılabilirlik durumu, park, dükkân ve diğer sosyal tesislerin varlığı ve düzeyi, hava ve su kalitesi, gürültü seviyesi, trafik, peyzaj kalitesi gibi birçok faktör bulunmaktadır.

Hedonik fiyat analizinde dolaylı olarak, insanların değişen çevresel niteliğin ödenmesine ne kadar gönüllü oldukları ölçülmektedir. Öte yandan çevre kalitesinin gayrimenkullerin fiyatını etkileme derecesiyle ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Buna göre çevre kalitesi arttıkça arazi fiyatlarının da arttığı tespit edilmiştir.

2.4.4. Seyahat Maliyeti Yöntemi

Özellikle göller, ormanlar, doğa harikaları v.b. doğal peyzaj varlıklarının değerlerinin dolaylı olarak belirlenmesinde seyahat maliyeti yöntemi kullanılmaktadır. Bu varlıkların değerleri, bunları ziyaret eden bireylerin yaptıkları seyahat harcamaları ve kaynağı görmek için ödedikleri giriş ücretlerinin toplamından yararlanılarak belirlenmektedir (İnan, 2001: 83).

Ziyaretçilerin her hangi bir doğal kaynağı görmek için yapacağı harcamayı etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar ziyaretçilerin gelir durumları, eğitimleri v.b faktörlerdir. Ayrıca bireyin gönüllü olarak kaynak için biçtiği değer bu değer seyahat maliyetine eklenmektedir.

Seyahat maliyeti yönteminde ziyaretçilerin herhangi bir doğal kaynağı görmek için çıkış noktaları farklı olduğundan seyahat maliyetleri de farklı olacaktır. Öte yandan her bir ziyaretçinin kaynağı görmek için gönüllü olarak yapmak isteyeceği miktar da farklı olacaktır. Bütün bu değişkenlerin değişim düzeyini görebilmek için çoklu regresyon denkleminden yararlanılarak her bir değişken ile ilgili olarak yorum yapılabilir (İnan, 2001: 84).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE POLİTİKALARI

3.1. ÇEVRE SORUNLARINA ETİK YAKLAŞIMLAR

Etik sözcüğü, Yunanca gelenek anlamını taşıyan *"ethos"* sözcüğünden gelmektedir. Bu anlamda etik, genel inançlarla, tavırlarla ya da alışılmış davranışları yönlendiren kurallarla ilgilidir. Bu anlamda her toplumun kedine özgü bir etiği vardır. Bu doğrultuda, her toplum geleneksel olanı belirleyen belirli tipik inançlara, tavırlara ve kurallara sahiptir. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, her bireyin davranışını belli inançlar, tavırlar ya da ölçümler yönlendirir. İşte felsefenin dalı olarak etik, bize nasıl yaşamamız gerektiğini gösteren geleneğin akıl süzgecinden geçirilmesini amaçlamaktadır (Jardins, 2006: 58).

Etiğin çıkış noktasında, bütün insanları kapsayan, bütün insanlar için ortak olan genel bir ahlaksal düzenin bulunduğu, bu düzenin bir takım genel ilkeler ve kavramlar üstüne kurulu olduğu düşüncesi yatmaktadır (Karakoç, 2004: 59).

Çevre etiği, insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesidir. Çevre etiği, ahlak kurallarının insanların doğal dünya karşısındaki davranışlarını yönettiğini ve yönetmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bu noktadan hareketle, bir çevre etiği kuramı, bu kuralların neler olduğunu, insanların kimlere ve nelere karşı sorumluluklarının bulunduğunu açıklamak ve bu sorumlulukların neden haklı olduğunu göstermek zorundadır. Bu sorulara farklı çevre etiği yaklaşımları değişik cevaplar vermektedirler. Bu çerçevede, çevre etiği yaklaşımları iki başlık altında toplanmaktadır (Jardins, 2006: 46).

3.1.1. İnsanmerkezli (Antropocentric) Yaklaşımlar

İnsanmerkezli görüş, insanın kendisini "doğanın efendisi" olarak görmesi temeline dayanır. İnsanmerkezcilik, etik ilkelerin ancak insanlar için geçerli olabileceğini, insanın gereksinim ve çıkarlarının en yüksek ve hatta özel bir değer ve öneme sahip olduğunu vurgulayan görüştür (Karakoç, 2004: 63). Diğer varlıkların ise, kendi başına bir değeri bulunmamaktadır. Onlar sadece insanların çıkarları ve iyiliği için kullanabilecekleri araçlardır (Ünder, 1996: 59). İlk bakışta, insanmerkezli yaklaşımda, insanın cansız varlıklara ve tabiata karşı sorumluluğu olmadığı anlaşılmaktaysa da, aslında yaklaşım, insanların davranışlarına sınır getirmekte ve insanların doğaya karşı eskisi gibi sorumsuzca hareket edemeyeceklerini vurgulamaktadır (Turgut, 2001: 41).

İnsanmerkezli görüşün Batı kültürünün tesirinde geliştiği söylenebilir. Görüşün en önemli savunucusu Aristo; insanları ussallık derecelerine göre oluşturduğu canlılar piramidinin en üst basamağına yerleştirir ve bitkilerin, hayvanlar için, hayvanların da insanlar için olduğunu ileri sürer (Karakoç, 2004: 63). Görüşün sonraki temsilcilerinden olan Thomas Aquinas ve Immanuel Kant'ın fikirlerini de Aristo ile aynı paralelde görmek mümkündür. Thomas Aquinas, varlık zincirinde en akıllı varlıkların en üstte, daha az akıllıların alt basamaklarda konuşlandığını ifade etmektedir (Ünder, 1996: 65). Kant da ise, amaç insandır. İnsanların amaca ulaşmada araç olarak kullandıkları hayvanlara ve sadece kendilerine yararlı oldukları için korunmayı hak eden cansız varlıklara karşı doğrudan bir sorumluluğu yoktur.

Yalnızca insanların ahlaki bir değere sahip olduğunu varsayan bu yaklaşımda, her ne kadar doğal dünyaya karşı sorumluluklarımız olduğu söylenirse de, doğal dünyaya karşı "doğrudan" sorumluluğumuz yoktur (Jardins, 2006: 46). Yaklaşıma göre, doğaya verilen önemin ve getirilen korumanın amacı, insanın çıkarlarını kollamaktır. Çünkü ekolojik dengenin giderek bozulması, doğaya zarar verecek, dolayısıyla bu durum halkanın bir zinciri olan insanı da etkileyeceğinden, insanların refah içinde yaşamak bir yana, ölüm kalım savaşı vermek durumunda kalacaklarını vurgulamaktadır (Turgut, 2001: 41).

3.1.2. Çevremerkezli (Ecocentric) Yaklaşımlar

Bu yaklaşımın fikir babası olarak "The Shallow and Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary" adlı çalışmasıyla Norveçli Profesör Arne Naess gösterilmektedir (Turgut, 2001: 41).

İnsanmerkezli görüşün oluşturduğu çevre krizinin olumsuz etkilerini yok etmek üzere, bu görüşe tezat olarak ortaya konan çevremerkezli yaklaşım; insanı "doğanın efendisi" değil, ekosistemin bir parçası olarak kabul etmektedir (Karakoç, 2004: 63). Yeterli bir çevre etiği canlı olmayan doğal nesnelere (akarsular, dağlar v.b.) ve ekolojik sistemlere de ahlaki bir değer vermelidir (Jardins, 2006: 298). Ekosistem, belli bir alanda yaşayan ve birbirleriyle etkileşim içinde olan her türlü canlı ile bunların cansız çevrelerinin oluşturduğu bir bütündür (Kışlalıoğlu - Berkes, 1990: 14).

Çevremerkezli yaklaşım, insanlar da dâhil olmak üzere, tüm varlıkların, ekosistemde eşit olduğu ve insanın diğerlerinden üstün olmadığı anlayışına dayanmaktadır (Turgut, 2001: 42). İnsan, ekosistemde bulunan canlı ve cansız nesneleri, kendisine sağladığı yaraların dışında, kendilerine ait özgün varlıkları olduğu için korumalıdır. Böylece, çevreyi koruma duygusu güçlenecektir. Porritt (1989: 202-203)'in söylediği gibi, doğaya hakim olmak yerine, onunla uyum içinde yaşamak, doğal çevrenin değerini korumaya çalışma ve kaynakların sınırlı olduğu gerçeğini kabullenip, hızla artan nüfusun ihtiyaçları karşılamak için materyalist ekonomik büyüme yerine, basit gereksinimleri karşılayıcı çabalarda bulunma önem verilen temel noktalardan bir tanesidir.

Günümüzde hâkim olan Çevremerkezli yaklaşımın evrensel ve ulusal çevre politikası ve hukukundaki yeri, yok olmaktaki türlerin ve bazı ekosistemlerin korunmasına özgü olmak üzere sınırlı tutulmuştur (Turgut, 2001: 43).

3.1.2.1. Canlımerkezli (Biocentric) Etik

Canlımerkezli etik, tüm yaşamın içsel bir değere sahip olduğunu varsayan kuramdır (Jardins, 2006: 264). Çevremerkezli yaklaşımda, doğadaki canlı-cansız tüm nesnelere özsel bir değer yüklenirken, canlımerkezli yaklaşımda, adından da anlaşılacağı üzere, sadece canlı varlıklara bu değer yüklenmektedir (Karakoç, 2004: 65).

Çevre etiğinin temellerini atan Aldo Leopold'ün "yeryüzü etiği" yaklaşımı, etiğin toprağı, bitkileri ve hayvanları da içine alacak şekilde genişletilmesini sürdürme çağrısıdır (Jardins, 2006: 355). Sağlıklı bir çevrenin ancak diğer canlıları ve toprağı da içine alan yeni bir ahlak düzeniyle gerçekleşebileceğini savunmaktadır (Karakoç, 2004: 65). Ekolojik toplumda, insanın ayrıcalıklı bir konumda olmadığını, insanların doğanın fatihi olmaktan çıkıp, salt birer üye durumunda olduklarını vurgulamaktadır.

Canlımerkezli etiğin ilkelerinden biri olan "yaşama saygı ilkesi"nde, Albert Schweitzer, insan bilincinin en temel olgusunun, herkesin yaşama istencine sahip bir yaşamın ortasında, yaşama istencine sahip olması gerektiğini ve tüm canlıların içsel bir değeri olduğunu, bu yüzden de her canlının, bir diğerinin yaşamına saygı duyması gerektiğini savunmaktadır. Yaşama saygı, uyuşmazlıklarla dolu bir dünya için umut vaat ettiğini düşündüğü bir tavırdı (Jardins, 2006: 264-265). Ona göre; "İyiliğin özü şudur: Yaşamı koru, geliştir ve yaşamın en yüksek olanaklarının gerçekleştirilmesine yardım et. Kötülüğün özü ise; Yaşamı yık, yaşama zarar ver ve yaşamın gelişmesine engel ol" (Schweitzer, 1966: 9).

Paul Taylor'un "doğaya saygı etiği", yine canlı varlıkları, özellikle de yabani bitki ve hayvanları göz önünde tutmaktadır. Her canlının bir "yaşam merkezi" olduğundan yola çıkarak, her birinin özsel değeri bulunduğunu ileri süren Taylor, bu yaklaşımı ile insanmerkezli yaklaşımdan tümüyle kopmuştur. Bir toplumda hayvan ve bitki haklarına saygı gösterilmesinin, insan haklarına saygı gösterilmesi ile aynı önemi taşıdığını, insanların diper canlılarla eşit olduğunu savunmaktadır (Karakoç, 2004: 66).

3.1.2.2. Derin Ekoloji

İlk olarak 1973'te Arne Naess tarafından derin ve sığ çevreci bakış açıları arasında ayrım yapılmıştır. Bu ayrıma göre, sığ ekoloji ile, doğanın, insanların çıkarlarından, gereksinmelerinden ve iyiliğinden ayrı bir değeri olmadığı anlatılmak istenmektedir. Sığ ekoloji, gelişmiş ülkelerdeki insanların sağlık ve gönencini koruma olan insanmerkezli bir yaklaşımdır. Derin ekoloji ise, doğanın, insanların çıkarlarından bağımsız olarak kendi başına bir değeri olduğunu savunmaktadır (Jardins, 2006: 401). Vahim çevre bunalımına bulunacak çözümlerin yalnızca kişisel ve toplumsal pratiklerimizde değişiklikler yapmaktan daha fazlasını gerektirdiği görüşünün savunulduğu bu yaklaşımda, Naess tarafından Derin Ekoloji Platformu oluşturulmuştur. Bu platformun ilkleri şunlardır (Jardins, 2006: 405):

1. Yeryüzünde insanların ve insan dışında kalan canlıların yaşamlarının gönenci ve gelişmesi kendi başına bir değer taşır.

2. Yaşam biçimlerinin zenginliği ve türleri kendi başlarına bir değer olup, yeryüzünde yaşamın zenginliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunur.

3. Yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak dışında, insanların bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hakkı yoktur.

4. Günümüzde insanların, doğaya müdahalesi aşırı ölçülerdedir ve gittikçe kötüye gitmektedir.

5. İnsan yaşamının ve kültürlerin gelişmesi çok daha az bir nüfus gerektiriyor. İnsan dışında kalan canlı yaşamın gelişmesi de böyle bir azalmayı gerekli kalmaktadır.

6. Yaşam koşullarının iyileştirilmesi için önemli değişiklikler yapılabilmesi, politikaların esaslı biçimde değiştirilmesini gerektirmektedir.

7. İdeolojideki değişme, esas olarak giderek yükselen bir yaşam kalitesinin değerlendirilmesine yönelmelidir.

8. Derin Ekoloji'nin bu etik ilkelerini paylaşan herkesin, gerekli değişikliklerin yaşama geçirilmesi konusunda doğrudan ya da dolaylı bir sorumlulukları vardır.

3.2. ÇEVRE POLİTİKALARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üretim ve sanayileşme alanında yaşanan hızlı dönüşüm süreci içinde, çevreye bırakılan zararlı maddeler, çevrenin daha önce olmadığı kadar hoyratça kullanılmasına sebep olmuştur. Sorunun bazı insanların, çevreye bu şekilde kimsenin zarar vermeye hakkı olmadığı, böyle devam ederse günün birinde tüm doğal kaynakların tükeneceği gibi ciddi düşüncelere kapılması ile çevrenin geleceği ile ilgili bir takım önlemler almaya itmiştir.

1960'lı yıllardan itibaren, çevre sorunları ile ilgili önlemlere yönelik girişimler, toplumların gündeminde yer almaya başlamış ve uluslar arası düzeyde de çevre politikalarının belirlenmesinde etkili olamaya başlamıştır (Çınar, 2001: 265).

Politika kelimesi, en geniş anlamıyla belirli bir sorunun çözümü için, geleceğe yönelik olarak alınması gereken önlemlerin ve benimsenen ilkelerin bütünüdür (Keleş - Hamamcı, 2005: 327). Politika sözcüğünün Türkçe'de iki anlamı vardır: bunlardan ilki, İngilizce'de karşılığı "politics" olan siyaset; diğeri ise, "policy" anlamına gelen izlenen yol, yöntem ve programdır (Çevik, 2003: 136).

Çevre politikası, bir ülkenin, çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda, geleceğe dönük önlemlerin alınmasıyla tercih ve hedeflerin belirlenmesi olarak tanımlanabilir.

Çevre politikaları, her ülkede farklı hedefleri gerçekleştirmeye yönelmiş olmakla beraber, üzerinde birleşilen ortak hedeflere de sahiptir. Bu hedefler, insanların sağlıklı bir çevrede yaşamalarını, toplumun sahip olduğu çevre değerlerinin korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak ve çevre politikalarının uygulanmasının gerekli kıldığı yükün paylaşılmasında toplumsal adalet ilkelerine uygunluğu sağlamaktır (Keleş - Hamamcı, 2005: 328).

Çevre politikalarını içerik ve yöntem açısından iki başlık altında incelenmektedir (Keleş - Hamamcı, 1997: 245).

3.2.1. İçerik Yönünden Çevre Politikaları

İçerik yönünden çevre politikaları düzeltim karşıtı çevre politikaları ve düzeltimci çevre politikaları olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

3.2.1.1. Düzeltim Karşıtı Çevre Politikaları

Bu politikayı savunanlar, çevrebilim konusuna özel bir önem verilmesinin gerekli olmadığına inanırlar. Kendi aralarında iki ayrılırlar:

a) Bu kümedekiler, yeryüzünde bazı çevre sorunlarının varlığını kabul etmekle beraber, öteki ekonomik ve toplumsal sorunlar gibi kendiliğinden piyasa ekonomisinin oyun kuralları içerisinde çözülebileceği inancındadırlar. Bilim ve teknolojideki ilerlemeler ve piyasa ekonomisi ile çağdaş toplumun kazandığı uyum gücü, her türlü kaynak sorununu çözebilir ve kirlenme toplumsal yönden kabul edilebilir boyutlara indirilebilir.

Bu görüş, çevre kirliliğinin önlenmesine ve öteki toplumsal gereksinmelere kaynak ayırabilmek için ekonomik büyümenin ve sanayileşmenin kaçınılmaz olduğunu kabul eder.

b) Çevre sorunlarına devletin karışmasına karşı olanlardan bir kısmı ise, sanayileşmenin ve teknolojik ilerlemenin ve maddi büyümenin erdemlerine inanmış olanlardır. Çevre sorunları, ancak başarılı bir şekilde üretim ilişkilerini değiştirici adımların atılmasıyla çözüme kavuşabilir.

3.2.1.2. Düzeltimci Politikalar

Çevre sorunlarına aktif bir politika ile çözüm aranmasını savunanların bir bölümü liberal felsefeyi benimsemiş, bir bölümü de sol eğilimlidir.

Liberal felsefeyi benimsemiş olanların bir bölümü; dil, din, ırk ayrımı olmaksızın tüm insanlığı tehdit eden çevre sorunlarının çözümünde, insanların birleşeceğini ve çözümün ayrılıkta değil, birlikte hareket edildiğinde sonuca ulaşılabileceğini savunurlar ve konuya yukardan, merkezi yönetim açısından bakarlar. Diğer bölüm ise, kitlelerde çevre bilincinin yaratılmasının önemini ve sorunun toplumun tabanına dayanması, tabandan gelmesi gereğini savunurlar. Eğitim ile birlikte bireyler, çevreye karşı sorumlu davranmayı öğrenebileceklerdir.

Sol eğilimli olan grubun bir kısmı, çevrebilimsel yönden elverişli ve ekonomik bir ortamın hiçbir zaman yaratılamayacağını, etkin bir çevre politikasının ön koşulunun yapısal düzeltimler için ilk olarak siyaset ve kültür alanındaki seçkinlerce kavranacak, daha sonra da onlar tarafından kitlelere benimsetilecektir. Diğer kısım ise, tabandaki toplumsal ve siyasal eylemin, çevre politikalarına yön vermesi gerektiğini, yerel/ merkezi yönetimin ve siyasal partilerin aldığı kararlardan en çok etkilenecek olanların örgütlenmesini savunurlar.

3.2.2. Yöntem Açısından Çevre Politikaları

Yöntem açısından çevre politikaları onarımcı çevre politikaları ve önleyici çevre politikaları olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

3.2.2.1. Onarımcı Politikalar

Çevre üzerindeki zararlı sonuçlar ortaya çıktıktan sonra, verilebilecek zararlar ve genelde de dönüşü olmayan zararlar oluştuktan sonra, bu etkilerin giderilmesini amaçlayan onarımcı politikalara tedavi edici politikalar da denilmektedir.

Çevrenin eski haline getirilmesinde yararlanılan başlıca araçlar tazminat (ödence) alınması, ceza yaptırımları uygulanması ve kirliliğin yürütme örgütlerince doğrudan doğruya denetlenmesidir. Tazminat alınması yönteminde, üretim faaliyetleri sonrasında çevreye verilen zararın, zarara yol açandan alınarak karşılanmasıdır. Kirliliğin doğrudan doğruya denetlenmesinde ise, teknolojiden yararlanarak, üretim süreçlerinin ve ürünlerin çevre üzerindeki zararlı etkileri giderilmeğe çalışılır.

Üretimde girdileri değil, çıktıları ve onların sonuçlarını kontrol alma esasına dayanılır (Akdur, 2005: 38).

3.2.2.2. Önleyici Politikalar

Çevreye henüz zarar verilmeden, iş işten geçmeden, gelecekteki olası gelişmeler hesaba katılarak üretim yapılmasını amaçlayan politikalardır. Temel uygulama aracı, bir üretime başlamadan önce çevre etki değerlendirmesi yapılması ve hazırlanacak rapor doğrultusunda hareket edilmesidir (Akdur, 2005: 38).

Bu politikanın diğer bir uygulama aracı da çevreye dost teknoloji ve yapısal değişikliklerdir. Teknolojik yeniliklerle kastedilen, çevrenin korunması ve geliştirilmesi

için yararlı yöntemler ve tasarımlar geliştirerek üretim süreçlerinde bunların yardımıyla değişiklikler yapmaktır.

3.3. ÇEVRE POLİTİKALARININ UYGULAMA ARAÇLARI

Çevre politikalarının uygulanmasında belli başlı üç araçtan söz edebiliriz (Demiral, 2000: 20):

3.3.1. Yasal Düzenlemeler

Çevre mevzuatı olarak da adlandırılabilirler. Çevreyle ilgili her türlü yasa, yönetmelik, tüzük ve benzeri düzenlemeler bu gruba girer. Bunlar aracılığı ile yasaklama ve yükümlülükler getirmek suretiyle çevrenin korunmasına çalışılır. Bu tür yasal düzenlemelerin uygulanabilmesi çok iyi bir denetim sisteminin varlığına bağlıdır. Yasal yükümlülüklerin uygulanmasında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Akdur, 2005: 39).

a. Yasaklama : En sık başvurulan çevre koruma yöntemlerinin başında gelir. Yapılan düzenlemeler ile üreticilerin bazı iş ve işlemleri yapması yasaklanır. Bunlar kirletme yasağı ve kirletmeme emirleri şeklinde olan yasal düzenlemelerdir. Atık suların arıtılmadan yüzey sularına verilmesinin yasaklanması gibi.

b. Ruhsat Alma Yükümlülüğü : En etkili ve eski yöntemlerden olan ruhsat alma yükümlülüğü, bazı alanlarda üretimde/faaliyette kişi ya da kurum, yetkili idareye başvurarak ruhsat alır. Böylece idarenin denetlemesi ve belli kuralları uygulaması kolaylaştırılmış olur.

c. Çevre Etki Değerlendirmesi Yapma Yükümlülüğü : Ayrıntılı olarak anlatılacak olan ÇED, kısaca, bir faaliyetin/üretimin çevreyi etkileme potansiyelinin belirlenmesi olarak tanımlanabilir. Planlanan üretimin türü ve kapsamına göre

hazırlanacak olan, ÇED raporu, toprak, su, hava ortamlarının kirlenmesi, bitki,hayvan topluluklarının etkilenmesi, tarihi değerler, kentleşme gibi konuları kapsamaktadır.

d. Sınır Değerler ve Standartlara Uyma Yükümlülüğü : Çevreye bırakılacak/atılacak kirleticilere belli sınırlar getirme veya alıcı ortamlarda belli standartlara uyulması/belli eşiklerin aşılmaması yönünde yasal düzenleme yapılması şeklindeki uygulamalardır. Bunlar tüm üreticilerin uyması gereken zorunlu kurallardır. Bunlara uymayan kişi veya kuruluşlara para cezası, işyeri kapatma, hapis gibi yaptırımlar uygulanır (Budak, 2000: 53).

Üretim Standardı: Üretim sürecine belli sınır ve standartlar getiren yasal düzenlemeler bu başlık altında değerlendirilir. Bu standartlar sayesinde; daha az atıklı ve daha az zararlı atıktı, enerji ve kaynak tasarrufunu önceleyen teknoloji ve üretim yöntemleri yerleştirilmeye çalışılır.

Ürün Standartları: Ürünlerin taşıması gereken ölçüleri/standartları belirleyen kurallardır. Örneğin piyasaya sürülecek bir deterjanın belli bir oranda yıkılabilir (biyodegreble) yüzey aktif madde içermesi ve fosfor oranının belli bir miktarı geçmemesi gibi.

Atık eşik/sınır değerleri: Belli bir üretimi yaparken atıkların (gaz, sıvı ve katı) üretim birimi başına belli miktarları /sınırları aşmaması.

Alıcı ortam kalite standartları: Alıcı ortamda (su, hava, toprak) kirleticinin belli bir orandan/miktardan fazla bulunmaması.

e. Bildirimde Bulunma Yükümlülüğü : Üreticilerin ürettiği ürün ve bu üretim sonucunda çevreye bırakılan atıklar konusunda idareye bildirimde bulunma yükümlülüğü getiren yasal düzenlemeler bu başlık altında değerlendirilir. Böylece idarenin denetim yapması kolaylaştırılmış olur (Budak, 2000: 55).

f. İşaretleme Yükümlülüğü: Ürünlerin niteliklerini gösteren işaretlerle işaretlenmesi esasına dayanan uygulamalardır. Özellikle tehlikeli veya çevre kirliliğine neden olan maddelerde uygulanır. Zehirli yanıcı, patlayıcı nükleer atık tıbbi atık gibi maddelerin açık görünebilir ve anlaşılabilir işaretlerle işaretlenmiş olması bu uygulamalara örnektir.

3.3.2. Ekonomik Araçlar

Çevreyi kirletici faaliyette bulunanlara, çevreyi verdikleri zararı ödetmenin temel amacı kapsamında yer alan ve kirliliğe yol açan faaliyetleri caydırıcı önlemlerin (vergi, harç v.b.) yanı sıra, çevre korunmasına yönelik üretim ve tüketim alışkanlıklarını teşvik eden önlemleri (mali yardım, kirletme/atık hakkı v.b.) de içeren araçlardır (Budak, 2000: 58).

a. Çevre Vergisi: Çevre kirliliğine neden olan faaliyet ve ürünlere vergi uygulaması yöntemidir. Bir yandan idarenin çevredeki oluşan kirliliği giderme çalışmalarına bir kaynak yaratmayı amaçlarken öte yandan da çevre kirliliğine neden olan ürünlerin maliyetlerini yükselterek daha az tüketilmelerini de sağlar.

b. Vergi İndirimi : Çevreyle dost üretim ve teknolojilerde vergi indirimi uygulama suretiyle, hem üreticinin, hem de bunun fiyatlara yansıması sonucunda tüketicinin özendirilmesi uygulamasıdır.

c. Sübvansiyon ve Fonlar : Üretimde kullanılan teknolojinin çevre dostu diğer bir teknolojiyle değiştirilmesini sağlamak amacı ile bunu yapacak üreticiye mali yardımda bulunulması işlemidir. Bu yardımlar doğrudan genel kamu kaynaklarından yapılabileceği gibi, önceden bu amaçla oluşturulacak fonlardan da yapılabilir.

d. Kirletme Harçları : Üreticiden/faaliyette bulunandan çevreye verdiği belli miktardaki kirletici/atık için idare tarafından alınan belli miktardaki paraya kirletme

harcı adı verilmektedir. Örneğin; sulara kirli su deşarj eden, havaya kirletici gaz salan işletmelerden bunların birimi başına harç alınması, uçaklardan gürültü harcı alınması.

e. Kirletme Sertifikaları : İdarece üreticilere üretim izni sırasında yapabilecekleri/salabilecekleri en fazla kirletici ve kirliliği gösteren ve bunların üzerine çıkmasının yasak olduğunu bildiren bir belge verilmesidir.

f. Zorunlu depozito uygulaması : Geri dönüşümü doğal kaynakları ve çevreyi koruma açısından önemli olan ürünlerin toplanmasını özendirmek amacı ile uygulanır.

3.3.3. Genel Destekleyici Araçlar

Çevre politikalarının uygulanmasında temel araçlar olarak görülen "Mevzuat Araçları" ve "Ekonomik Araçlar"ın etkinliğinin artırılmasını destekleyen araçlardır. Bunların başında toplumu bilgilendirme ve bilinçlendirme yoluyla tüketicilerin çevreye duyarlı tüketim kalıplarına sahip olmasını sağlamak gelir. Ayrıca, toplumun baskı grupları halinde örgütlemesi ve bu örgütler aracılığı ile onların yönetime katkı ve katılımının sağlanması, çevre korumanın en önemli diğer bir aracıdır (Akdur, 2005: 41).

a. Halkın Bilinçlendirilmesi : Çevre sorunlarını ortaya çıkaran ekonomik, toplumsal ve kültürel etmenlerin anlaşılabilmesi ve ortadan kaldırılabilmesi için toplumun eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekir.

Çevrenin en iyi şekilde korunması, ancak ilgili tüm vatandaşların katılımı ile olanaklıdır. Ülkeler geniş çapta çevre bilgilendirmesi yaparak kamuoyunu aydınlatmalı ve onun katılımını sağlamalı, katılmaya özendirmelidir. Bu nedenle, çevre eğitimi yalnızca bilgilendirici olmamalı, aynı zamanda bireyi ve grupları karar alma süreçlerine katmayı da ilke edinmelidir.

b. Baskı Gruplarının Örgütlenmesi : Toplumda çevre koruma amaçlı grupların/örgütlerin oluşması ve bunların bir tür baskı gruplarına dönüşmesi çevre koruma açısından son derece önemlidir. Bu tür örgütler bir yandan toplumda çevre koruma bilincinin oluşmasını sağlarken, öte yandan da kişi, grup ve yönetimler üzerinde çevreyi koruma yönünde davranmaları için baskı oluşturur. Bu nedenle, çevre korumadan yana yönetimler ve ülkeler, bu tür örgütlerin oluşması için olumlu bir ortam oluşturmalı ve bu tür örgütlere elinden gelen desteği vermelidir.

c. Kişilerin ve Baskı Gruplarının Yönetime Katılımının Sağlanması : Çevre korumanın en etkili aracı çevreye duyarlı kişi ve grupların yönetimlere seslerini duyurabilecekleri bir ortamın var olmasıdır. Bundan daha da önemlisi doğrudan yönetime katılımlarının sağlanmasıdır. Bu nedenle, çevre korumadan yana olan yönetimler ve ülkeler bu tür örgütlerin her kademedeki yönetimde seslerini duyurmaları için olumlu bir ortam ve yönetsel yapılar oluşturmalıdır.

3.4. ÇEVRE KORUMA POLİTİKALARINDA ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ (ÇED)

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), günümüzün çevre koruma politikası ve hukukunda hemen hemen dünya ölçeğinde kabul görmüş, ulusal mevzuatlara yansıtılmış ve uygulamaya da aktarılmış teknik bir araçtır. Çevre koruma politikasının anahtar aracı olarak kabul edilmekle birlikte tek aracı olmadığı da kuşkusuzdur (Evin, 2005: 32).

ÇED, çevre ile ilgili bütün noktaları bir araya getiren, dolayısıyla çevre problemindeki ekolojik, ekonomik, politik, sosyal ve teknik boyutları, değişik dozlarda da olsa harmanlamayı sağlayan, kısaca söylenirse; ekonomi ile ekolojiyi uzlaştırmaya bir araç olarak ortaya çıkarılmıştır (Turgut, 2001: 465).

ÇED'in tanımı, herhangi bir kuruluşun çevresi üzerinde yaratacağı doğrudan ya da dolaylı, uzun ya da kısa dönemli, parasal nitelikte olan ya da olmayan, ölçülebilir ya da ölçülemeyen tüm etkilerin nesnel olarak değerlendirilmesine yarayan araştırma yöntemi olarak yapılmaktadır (Keleş - Hamamcı, 2005: 175). ÇED kavramının ana özellikleri şöyle özetlenmektedir (Uslu, 1993: 14-15).

1. ÇED, planlanan bir faaliyetin çevre üzerinde yapacağı etkilerin incelenmesi için kullanılan bir yöntemler silsilesidir.

2. ÇED, bir gelişme programı veya projesi için ortaya konabilecek çeşitli seçenekler arasında kıyaslama ve seçim yapmak için uygulanan bir yaklaşımdır. Planlanan faaliyetin ne olacağı konusunda karar verildikten ve kesin projeler geliştirildikten sonra ÇED yapılmaz.

3. ÇED, gelecek için yapılan öngörülere dayanır. İncelenen tüm seçeneklerin yaratacağı çevresel etkilerin ÇED sırasında kestirilmesi gerekir.

4. ÇED yaklaşımı, müstakbel proje ve faaliyetlerin irdelenmesinde, ekonomik fayda ve masraflarla çevresel olguların ortak bir çerçeve içinde değerlendirilmesini sağlar.

5. ÇED, kesin projelendirme ve planlama kararlarının oluşturulduğu son aşama değildir. ÇED çalışması, karar mercilerine, kararlarını sağlıklı bir şekilde verebilmeleri için seçenek üreten ve bu seçeneklerin olumlu ve olumsuz yönlerini sergileyen bir yaklaşımdır.

ÇED'in önemi, Caldwell tarafından, Ruşen Keleş'in (2005: 176) kitabında ise, şu şekilde özetlenmektedir: ÇED, teknik bir yazanak olmanın ötesinde, çevresel yaşam kalitesinin korunmasını ve geliştirilmesini içeren geniş kapsamlı bir yöntemdir. Doğal ve toplumsal çevre üzerinde özellikle insan etkinliklerinin etkisini belirlemek ve değerlendirmeye yönelik bir süreçtir. Bir bilim dalı olmamasına karşın, farklı bilim dallarından yararlanması açısından disiplinler arası bir niteliğe sahiptir. Projelere bir ek

olarak değil, niteliksel bir katkı olarak değerlendirilmeli ve planlama sürecinin bir parçası olarak görülmelidir.ÇE D, sonul bir karar olmamakla birlikte, sonuçta sonul kararları etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Bu anlamda, karar alma sürecinin parçasıdır.

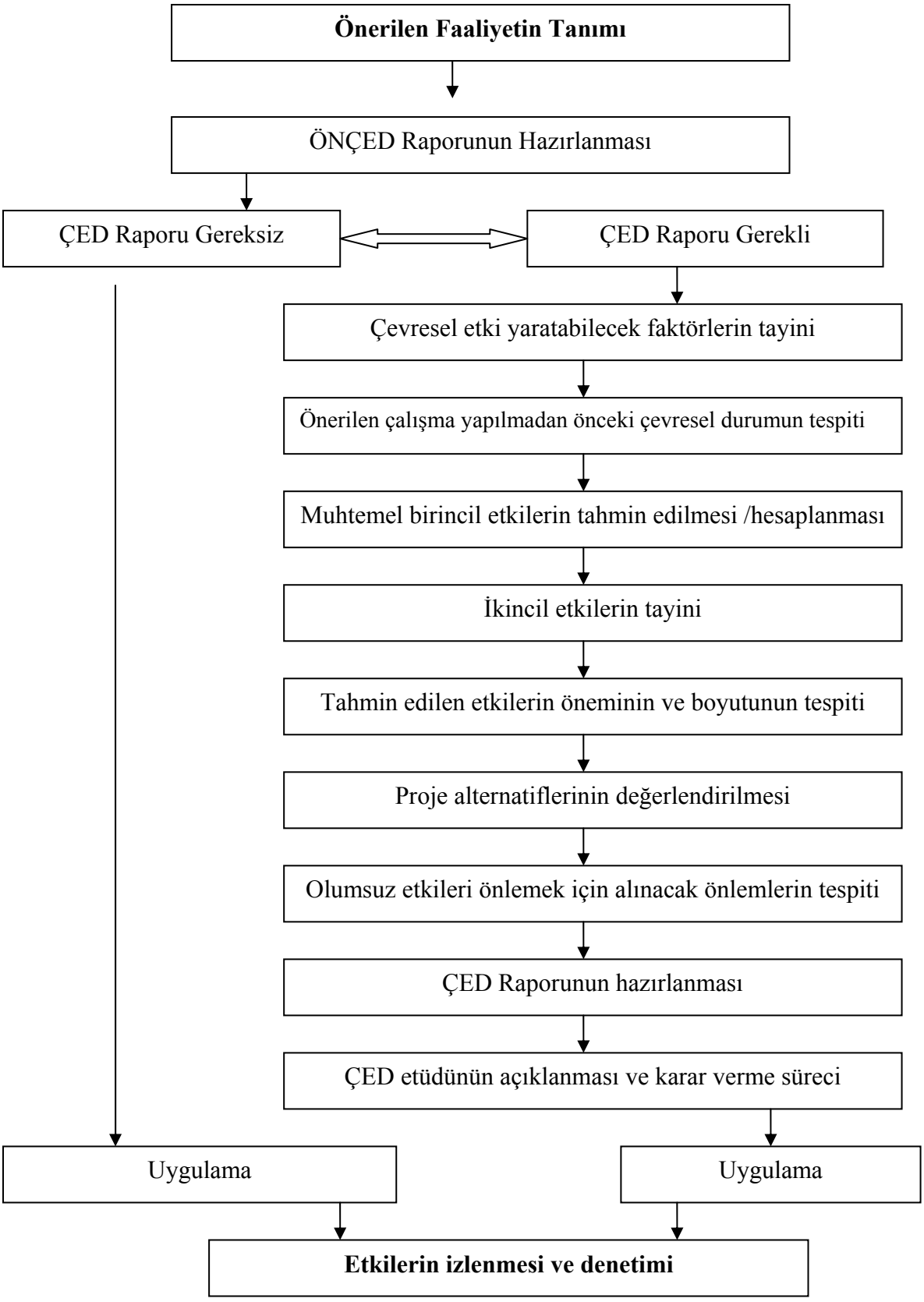
ÇED, kapsamının genişliği nedeniyle tüm kamu yönetimi birimlerinin görev alanlarına doğrudan ya da dolaylı şekilde dâhil olan bir araç olduğuna, bilgi ve belgelere erişme hakkı ile bunun devamı olarak katılım hakkının teoride ve pratikte sağlanması da ÇED'in yerine getirilmesinin en önemli koşulu sayıldığına göre, sonuçta, ÇED'in geleneksel kamu yönetimine açıklığı ve katılımcılığı yerleştirecek önemli bir araç olarak işlev görmesi de kaçınılmaz olmaktadır (Karpuzcu, 2004: 358).

3.4.1. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Aşamaları

ÇED'in, önleyici çevre politikalarının uygulanması açısından önemli olan bir süreç olmasının doğal sonucu olarak bu süreçte, her birinde değişik işlemlerin yapıldığı çok sayıda aşama bulunmaktadır. Bu aşamalar, aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Yerli, 2001: 30):

- Hazırlık çalışmaları ve problemin tanımı;
- Eleme;
- Kapsam ve etkilerin belirlenmesi;
- Çevrenin mevcut durumunun belirlenmesi;
- Çevresel etkilerin niceliksel kestirimi ve değerlendirilmesi;
- Gerekli çevre koruma önlemlerinin belirlenmesi;
- Proje alternatiflerinin değerlendirilmesi ve önerilerin hazırlanması;
- Çevresel etki değerlendirme raporunun hazırlanması;
- Karar verme süreci;
- Proje sonrası izleme ve değerlendirme.

Şekil 2 : ÇED Aşamaları

3.4.1.1. Hazırlık Çalışmaları ve Problemin Tanımı

Bir çevresel etki değerlendirme raporu, çoklu disiplinli ve uzman bir grubun yoğun mesaisi sonucunda ortaya çıkar. Bu nedenle çalışmalar başlangıçta çok iyi planlanmalıdır.

Planlanan proje veya faaliyetler konusunda kısmen veya tamamen karar ve izin verme yetkisi genellikle birden fazla kuruluşa yasal olarak verilmiştir. Bu yüzden öncelikle karar merciinin veya mercilerinin belirlenmesi gerekir. Hazırlık çalışmaları kapsamında yapılması gereken ikinci iş, bir proje koordinatörünün belirlenmesidir. Ardından çalışma planının yapılması ve grup içinde iş bölümü gelmektedir. Konuya ilişkin yasal ve teknik düzenlemelerde belirlendikten sonra uygulanacak proje seçilmektedir (Karpuzcu, 2004: 362).

3.4.1.2. Eleme Aşaması

Çevresel etki değerlendirme raporu, daha önce de belirtildiği gibi, disiplinlerarası ve uzman bir grubun yoğun ve geniş kapsamlı bir mesaisi sonucunda ortaya çıkan bir çalışma ürünüdür. Bu nedenle her proje ve/veya faaliyet için, ÇED yaklaşımını uygulamadan önce, böyle bir değerlendirmeye gerek olup olmadığı belirlenmeli, eldeki kısıtlı sayıdaki uzman personel, zaman ve finansman en iyi bir biçimde kullanılmalıdır (Uslu, 1993: 26).

Faaliyet ve projeler için bir ÇED isteneceğine ilişkin kararlar, gerek proje ve faaliyetin gerçekleşeceği çevresel-ekolojik ortamın gerekse de projenin tipini göz önüne alarak verilmelidir. Bu çerçevenin ülke çapında belirlenmesi ve aksaksız bir biçimde işletilmesi, uzun bir zaman süresine ihtiyaç gösterebilir.

3.4.1.3. Kapsam ve Etkilerin Belirlenmesi

Kapsam ve etkilerin belirlenmesi aşaması bir ÇED çalışmasının sınırlarının çizilmesini amaçlar. Değerlendirilecek proje veya faaliyetin çeşitli alternatiflerinin çevresel etkilerinin neler olacağı, bu aşamada ortaya konur. Proje alternatiflerinin belirlenmesinde mevcut kısıtlara uymak zorunludur. Genellikle bir projenin ana hatları, daha genel ve üst düzeyde alınan kararlarla belirlenmiş olur. Bu nedenle, genel kalkınma planlarının belirlenmesinde üst düzeyde çevresel değerlendirmeler yapmak (ÜSTÇED) ve çevresel politikaları saptamak, uzun vadeli gelişmelerde ülke çapında çevresel ve ekolojik açıdan uygun yönlendirmeleri sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu aşamada sadece bu noktaya işaret edilmekle yetinildikten sonra, sözü fazla uzatmamak amacıyla, tekil proje bazındaki ÇED çalışmalarının kapsam belirlenmesi konusuna dönülecektir (Uslu, 1993: 28).

3.4.1.4. Çevrenin Mevcut Durumunun Belirlenmesi

Bir ÇED çalışmasının ilk aşamalarından biri, planlanan faaliyetten etkilenmesi muhtemel olan çevresel ortamın mevcut durumunun belirlenmesi, yani bir envanter çalışmasının yapılmasıdır. Bu envanter çalışması değerlendirmesi yapılan proje veya faaliyet seçeneklerinin çevresel etkilerinin referans noktasını oluşturur ve tüm seçeneklerin aynı bazda kıyaslanmasını sağlar. Çevresel envanter çalışmalarının sistematik bir şekilde yapılması ve bu sistematiğin ileride oluşabilecek etki gruplarına örneğin fiziksel, kimyasal, biyolojik, kültürel ve sosyo-ekonomik çevresel etki türlerine göre belirlenmesinde büyük yarar vardır (Keleş -Hamamcı, 2005: 178).

Ölçüm yapmak genellikle pahalı, yorucu ve zaman alıcı bir işlemdir. Bu nedenle ölçüm ve veri toplama çalışmaları başlangıçta çok iyi planlanmalı, hiç kimsenin değerlendiremeyeceği binlerce ölçümün yapılmasından kaçınılmalıdır. Hangi çevresel parametrelerin yapılan ÇED çalışması kapsamında önem taşıdığı ve özellikle izlenmesi gerektiği, bir önceki "kapsam ve etkilerin belirlenmesi" aşamasında yaklaşık olarak ortaya çıkmış olur. Bilinçli bir veri toplama programı, bu noktadan hareket ederek,

hangi çevresel süreçlerin hangi kapsamda ve sıklıkta ölçüleceği konusundaki çerçeveyi çizer (Uslu, 1993: 35).

3.4.1.5. Çevresel Etkilerin Niceliksel Kestirimi ve Değerlendirilmesi

Bir ÇED çalışmasında planlanan faaliyetin çevreye yapacağı etkilerin niceliksel kestirimi ve değerlendirilmesi en güç aşamalarından biridir. Bu bağlamda, gelecekte oluşması muhtemel çevresel etkilerin mümkün olduğunca somut bir biçimde ortaya konması gerekir. Daha önce aşamalarda belirlenen kapsam ve birinci derecede önem taşıyan ve detaylı incelemeye değer görülen etkiler çerçevesinde, her bir etkinin çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz sonuçlarının objektif ve niceliksel bir biçimde değerlendirilmesi, bu aşamadaki çalışmaların ana hatlarını oluşturur (Keleş- Hamamcı, 2005: 179).

3.4.1.6. Gerekli Çevre Koruma Önlemlerinin Belirlenmesi

İnsan faaliyetlerinin çevreye olan olumsuz etkilerini tümüyle ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bunun iki nedeni vardır. Birinci neden, çevre korumada uygulanan teknolojik önlemlerin de (örneğin atıksu arıtma tesisleri, çöp bertaraf tesisleri, hava kirliliğini önlemek için partikül tutmada kullanılan elektrofiltreler v.b.) birer yeni faaliyet olmaları ve bu özellikleri ile çevreye yeni baskılar getirmeleridir. Örneğin bir su ortamındaki çevresel-ekolojik bozulmaları önlemek için tasarlanan bir atık su arıtma tesisi belirli bir alan işgal eder, iyi çalıştırılmazsa koku, sinek gibi sorunlar yaratabilir, hava körükleri kullanılıyorsa bunlar gürültü çıkarır, arıtma tesisinden çıkan ve "arıtma çamuru" denilen son kalıntıların uzaklaştırılarak (gübre olarak kullanılamıyorlarsa) çevrede depolanmaları gereklidir ve en önemlisi arıtma tesisleri enerji tüketir. Bu enerjinin üretimi için ise ülkenin başka bir yöresinde enterkonnekte şebekeyi besleyen örneğin bir termik santral çevreyi kirletmektedir. Termik santralın neden olduğu kirliliği önlemek için ise yine bir dizi başka çevresel sorunları içeren çevre koruma önlemleri alınır ve bu zincirleme reaksiyon böyle sürer gider (Uslu, 1993: 41).

ÇED çalışmasının bir önceki aşaması olan etkilerin niceliksel kestirimi ve değerlendirilmesi, bazı önemli bozulmalara işaret ediyorsa, bu bozulmaların şiddetini azaltacak (ne yazık ki %100 verimli olmayan) bazı önlemlerin düşünülmesi gerekir. Yukarıda işaret edildiği gibi, bu önlemler başka çevresel bozulmalara yol açabileceği gibi, önemli miktarlarda harcamalar da gerektirebilecektir. İşte böylece incelenecek yeni bir proje seçeneği daha ortaya çıkmış olur.

3.4.1.7. Proje Alternatiflerinin Değerlendirilmesi ve Önerilerin Hazırlanması

ÇED çalışmasının en önemli aşaması çevresel açıdan tek tek değerlendirilmiş olan proje alternatiflerinin kıyaslanması ve ortak bir bazda değerlendirilmesidir. Bu aşamada her proje alternatifinin, çevresel kayıpları ve kazançları, mümkünse ekonomik fayda ve masrafları ile birlikte ele alınarak en iyi çözümlerin bulunması amaçlanır. Çevresel kayıplar ve kazançlar ekonomik terimlerle (parasal olarak) ifade edilebiliyorsa, bu yaklaşım bizi çok kolay bir şekilde sonuca götürecektir. Böylece karar mercilerinin önüne çok açık ve seçik bir tablo sunmak mümkün olacaktır. Çevresel faktörlerin ekonomik değerlere dönüştürülmesinin sağlayacağı en önemli yarar, bu hesabı politikacıların da, çevre konusunda yeterli bilgi sahibi olmasalar bile, anlayabilmeleridir (Uslu, 1993: 42).

3.4.1.8. ÇED Raporunun Hazırlanması

Çeşitli proje alternatifleri kıyaslandıktan ve öneriler oluşturulduktan sonra sıra, tüm çalışmaların bir rapor şekline getirilmesindedir. Raporun hazırlanmasında dikkat edilecek en önemli husus, bu dökümanın kolayca anlaşılabilir bir dilde yazılmış olması ve çalışmanın yapılması sırasında kullanılmış olan geniş kapsamlı teknik-bilimsel yaklaşımların ayrıntıları ile boğulmamasıdır. Raporda karar verici kişi veya kuruluşa, incelenen proje veya faaliyetin çevre üzerindeki etkilerinin neler olacağı, çeşitli alternatiflerin yarar ve zararları ve alınması gerekli önlemler mantıksal bir silsile içinde açık ve seçik bir biçimde anlatılmalı; kullanılan kriterler, değer yargılan ve varsayımlar

kesinlikle belirtilmeli ve sonuçlar mümkün olduğunca grafik, şekil ve tablolar halinde özetlenmelidir (Keleş - Hamamcı, 2005: 180-181).

3.4.1.9. Karar Verme Süreci

Çevresel etki değerlendirmesi konusunda çalışmalar yapan uzmanların çok sık düştükleri bir yanılgı, planlanan faaliyet hakkındaki kararı kendilerinin vereceği düşüncesidir. Bu düşünce yanlıştır. Çalışma grubu, karar merciine öneriler hazırlamak üzere görevlendirilmiştir ve rapor kabul edildiği anda görevi sona erer. ÇED kapsamı içinde karar verme, öncekilerden farklı bir aşamadır (Uslu, 1993: 44).

Çeşitli ülkelerdeki uygulamalarda, karar aşamasında nihai kararın genellikle ÇED raporunun doğrultusunda verildiği ve raporda çevresel açıdan olumsuz olduğu açıkça belirtilen proje alternatiflerinin karar mercii tarafından da kabul edilmediği görülmektedir. Ancak karar merciinin, rapordaki sıralamada çevresel açıdan en iyi durumda olmayan alternatiflerden biri üzerinde de karar vermesi mümkündür.

3.4.1.10. Proje sonrası İzleme ve Değerlendirme

ÇED çalışması kapsamında belirlenen etkiler öngörülere, tahminlere ve bilgisayar modellerine dayanmakladır. Bu tahminlerin doğruluğunun projenin gerçekleşmesinden sonra yapılacak ölçüm ve izleme çalışmalarıyla irdelenmesi,

- Gelecekte yapılacak ÇED çalışmalarına ışık tutmak,
- ÇED konusunda yeni yöntemlerin geliştirilmesine yardımcı olmak,
- ÇED çalışmasını yapan grubun, ileride sonuçların irdeleneceğinin bilincinde olarak daha titiz çalışmasını sağlamak, gibi çeşitli avantajlar içerir (Keleş - Hamamcı, 2005: 184).

3.5. ÇEVRE POLİTİKASI STRATEJİLERİ

Strateji, "bir amaca ulaşmak için eylem birliği sağlama ve düzenleme sanatı" olarak tanımlanmaktadır. Ülkelerin çevreye yönelik stratejilerinin belirlenmesinde ideolojik etmenden çok ekonomik ve teknik etmenlerin ağırlık taşıdığı görülmektedir. Bu yüzden de ülkeler ekonomik ve teknik olanaklarındaki farklılıklarına göre farklı çevre politikası stratejileri oluşturdukları gözlemlenmektedir (Ertürk, 1998: 277).

Çevre politikası stratejisi oluşturmada, belirleyici diğer bir etmen de ekonomi ve çevre arasındaki ilişkilerdir. Ekonomi ve çevre ilişkisi dikkate alınarak çevre politikasının belirlenmesinde üç farklı stratejiden söz edebiliriz. Bu stratejiler, ekonomi önceliğinden çevre önceliğine yöneldiği görülmektedir (Ertürk, 1998: 277).

3.5.1. Tepki ve Onarma Stratejisi

Bu stratejide, kısa dönemli ekonomik yararın ön plana alındığı görülmektedir. Stratejiye göre, gerçekleştirilen her türlü faaliyetin ekonomik maliyetlerini arttırmamak düşüncesiyle, faaliyetlerin çevreye olan olumsuz etkilerini önleyici hiçbir önlem alınmamaktadır. Faaliyetlerin çevre üzerinde zararlı sonuçları ortaya çıktıktan sonra bir tepki olarak, genellikle de toplumun bir tepkisi şeklinde sorunların giderilmesine çalışılmaktadır (Ertürk, 1998: 278).

Stratejiye uygun politikada, çevreye olan zararın giderilmesi için iki ayrı yöntem uygulanmaktadır. Birinci yöntem, maliyetlerin "kirleten öder" prensibine uygun olarak yarattığı kirliliğin bedelinin kirletene ödettirilmesi (tazminat) ya da kirletenin kirliliğin maliyetine katlanması şeklindedir (Turgut, 2001: 223). Bazen tazminat yerine, faaliyetin durdurulması gibi yaptırımlar da uygulanır. İkincisi ise; kirlenmenin yetkili örgütlerce denetlenmesidir. Bu yöntemde teknolojik yeniliklerden yararlanılır.

3.5.2. Tahmin ve Önleme Stratejisi

Bu stratejide, kısa dönemli ekonomik yararın yerini, daha uzun dönemli toplumsal ve çevresel yararlar almaktadır. Çevre politikasını uygulayıcı birimlerin, faaliyetleri sonucunda çevreye verebilecekleri önceden tahmin ederek, bu zararlara yönelik önlemler almasıdır. Stratejiye uygun politikanın uygulanmasında yararlanabilecek araçlar, teknolojik ve yapısal değişikliklerdir. Teknolojik değişiklikler, üretim ve tüketim faaliyetlerinde çevreyi dikkate alan teknolojilerin kullanımının belirlenmesidir.

Örneğin; kurşunsuz benzinle çalışan araçların geliştirilmesi gibi… Yapısal değişiklikler ise, çevreye zarar veren üretim ve tüketim davranışlarının çeşitli yöntemlerle değiştirilmesini içermektedir. Enerji kullanımında tasarruf yöntemlerinin geliştirilmesi, ulaşımda toplu taşıma araçlarına yönelinmesi başlıca örneklerdir (Ertürk, 1998: 278).

3.5.3. Doğal Dengeyi Koruyarak Kalkınma Stratejisi (Sürdürülebilir Kalkınma)

Sürekli ve dengeli kalkınma, 1970'li yıllardan bu yana ekonomi, toplum ve çevre arasında kurulmak istenen dengenin yeni bir anlatımı olarak ortaya çıkmıştır. Çevre ve kalkınma arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde temel yaklaşım olarak uluslararası düzeyde yoğun araştırma ve çalışmalara konu olan bu kavram, çalışmanın bir sonraki bölümünde ortaya çıkışı, amaç ve hedefleri, kalkınmanın boyutları başlıkları altında ayrıca incelenecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI VE BM ÇEVRE KONFERANSLARINDAKİ YERİ

4.1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI

Dünya'da çevre sorunlarıyla beraber yaşanan felaketler, doğal üretim kaynaklarının sınırsız olmadığı, aksine kısıtlı olduğu gerçeğinin insanlar tarafından anlaşılmasına neden olmuştur. İnsanlar, 'her şeye rağmen kalkınma' düşüncesinden uzaklaşmış ve 'doğal kaynaklar ile kalkınma arasında bir denge' kurulmasına yönelik yeni çevre politikaları benimsemeye başlamışlardır.

4.1.1. Ortaya Çıkışı

Günümüzde çevre ile ilgili olan söylemlerde ve ister onarımcı, ister önleyici olsun tüm çevre politikalarında adı geçen, temelinde kalkınma ve çevre korumanın birbirleriyle çatışan değil, birbirlerini tamamlayan ve birbirlerine ihtiyaç duydukları anlayışını barındıran 'sürdürülebilir kalkınma' ulusal ve uluslararası düzeydeki çevre koruma politikalarının temel kavramı olarak yerini almıştır.

İkinci sanayi devriminden sonra, insanoğlunun doğaya müdahalesinin artması ve sonucu ne olursa olsun ekonomik gelişme hedefi, doğa ve insan arasındaki dengeyi bozmuştur. Tüm dünyada yaşanan çevre felaketleriyle birlikte, insanoğlunun artık hiçbir önlem alınmazsa sorumsuzca kullanılan doğal kaynakların bir gün tükeneceğini algılamaya başlamasıyla, çevre ve kalkınma arasındaki ilişki ele alınmış ve çevre korumayla ilgili uluslararası düzeyde politikalar geliştirilmeye başlanmıştır (Turgut, 1997: 702-703).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk defa, Almanya'nın Baden Bölgesi'nde 18. yüzyılın sonlarına doğru, Karaormanların yok olmasını engellemek amacıyla çıkarılan yasalarda kullanıldığı ileri sürülmüştür (Kaplan, 1999: 160).

1972'de düzenlenen Stockholm Konferansı'nda, sürdürülebilir kalkınma kavramı açıkça kullanılmamakla birlikte, kavramın ana temasını oluşturan ekonomi ve çevre arasındaki ilişkiye yer verilmesinden dolayı, ilk kez bu konferansta kullanıldığını ileri süren görüşler de vardır (Turgut, 2001: 172). Ancak, kavramın ilk kez 1980 yılında yayımlanan Küresel 2000 Raporu'nda kullanıldığını savunan görüşlerin yanında (Keleş - Ertan, 2002: 102), Dünya Çevre ve Kalkınma Enstitüsü'nün 1970 yılındaki bir toplantısında dile getirildiği de savunulmaktadır (Turgut, 2001: 174).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk resmi tanımının yapıldığı ve önemini kazandığı asıl belge, Norveç Başbakanı Gro Harlem Bruntland'ın başkanlığını yaptığı, Dünya Çevre ve Gelişim Komisyonu tarafından hazırlanan ve 1987 yılında yayımlanan, "Ortak Geleceğimiz Raporu" (Pearce, Barbier, Anil, 1990: ix) iken, kavramın uluslararası çapta benimsenen bir ilke oluşu ise, 1992 yılında Rio'da toplanan "Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı" ile sağlanmıştır (Tekeli, 2001: 729).

4.1.2. Tanımı

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kez ne zaman ve nerede kullanıldığına ilişkin farklı açıklamalar olduğu gibi kavramın tanımı konusunda da ortaya farklı görüşler atılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili yapılan tanımlamalara geçmeden önce kavramı oluşturan "sürdürülebilirlik" (sustainability) ve "kalkınma" (development) sözcüklerini tanımlayacak olursak; en basit tanımı ile sürdürülebilirlik, bir şeyin kendi varlığını devam ettirebilmesidir (Bozlağan, 2002: 56).

Arat (1989: 4), sürdürülebilirlik sözcüğünü, içerisinde geleceği barındıran ve bugünden geleceğe nasıl ve hangi stratejilerle girileceğinin belirlendiği bir kavram olarak tanımlamaktadır.

Sürdürülebilirlik ile ifade edilmek istenilenin, temelde gelişmeyi nitelendirdiğini ve gelişmenin gelecekte de devamının sağlanmasının amaçlandığını söylemek mümkündür.

Kent Bilim Terimleri Sözlüğü'nde, sürekli ve dengeli kalkınma olarak belirtilen sürdürülebilir kalkınma kavramı, *"Çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşü"* olarak tanımlanmıştır (Keleş, 1998: 112).

Kavram, Çevre Terimleri Sözlüğü'nde ise, *"Şimdiki kuşakların gereksinimlerinin, gelecek kuşakların gereksinimlerini tehlikeye atmadan karşılanmasına olanak veren ekonomik büyüme politikası"* olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 1997: 82).

Sürdürülebilir kalkınma, çevre kalitesini, sosyal eşitlik standartlarını ve uzun dönem doğal kaynak kapasitelerini çiğnemeden insanların gereksinim hedeflerini karşılayan bir dizi gelişim programı olarak ifade edilmiştir (Bartelmus, 1998: 338).

Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun 1987 yılında yayınladığı Ortak Geleceğimiz adlı raporunda sürdürülebilir kalkınma "Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak." şeklinde tanımlanmıştır (Türkiye Çevre Vakfı, 1991: 71). Rapordaki tanımıyla içinde çevre sözcüğü geçmeyen fakat uluslararası düzeyde çevre politikalarının merkezinde yer alan sürdürülebilir kalkınma kavramının ana temasını çevrenin korunmasıyla kalkınma

kavramlarının birbirleriyle çatışmadıkları aksine birbirlerini tamamladıkları ve birbirlerine ihtiyaç duydukları anlayışı bulunmaktadır (Turgut, 2001: 175).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının çeşitli tanımlarının yapılması, farklı disiplinlerin sınırları içerisinde değişik öğelere dayanarak algılanmasına ve ülkelerin ulusal düzeydeki şartlarına bağlı olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

4.1.3. Kapsamı

Ortak Geleceğimiz adlı raporda tanımı yapılan, içerisinde ekolojik, sosyal ve ekonomik yaşamın tüm alanlarını barındıran sürdürülebilir kalkınma kavramı özünde iki kavrama dayanmaktadır. Birincisi, gereksinme kavramı, özellikle dünyanın yoksullarının temel gereksinmelerini karşılama, ikincisi, çevrenin bugünkü ve gelecekteki gereksinmeleri karşılayabilme yeteneğine teknolojinin ve toplumsal örgütlenmenin getirdiği sınırlamalardır (Keleş, 2005: 170).

Çevre politikaları ile ekonomik ve sosyal gelişme stratejilerinin bütünleştirilmesi; kalkınmanın herkesin temel ihtiyaçlarını karşılama fırsatı yaratması; gelecek kuşaklara ihtiyaçlarını karşılama hakkının tanınması ve doğal kaynakların akıllıca kullanılması gereği, sürdürülebilir kalkınma tanımlamalarında kullanılan ortak ifadelerdir (Şahin, 2004: 10).

4.1.4. Özellikleri

Bozlağan (2002: 61)'a göre, sürdürülebilir kalkınma, dünyada yaşanan sosyo-ekonomik süreçlerdeki değişimi ve yenilenmeyi savunan geniş kapsamlı bir süreç olduğu için aşağıdaki özelliklere sahiptir:

1. Sürdürülebilir kalkınma, bireylerden başlayarak küresel örgütlere kadar bütün düzeydeki oluşumların gerek kendi içişlerinde, gerekse kendi aralarındaki yönetim

mekanizmalarında gönüllülük temeline dayanan katılımcı, çok ortaklı bir uzlaşma ve yönetişim sürecidir.

2. Sürdürülebilir kalkınma yerel, ulusal ve küresel düzeyde insanlığın doğası ile uyumlu değişim ve dönüşüm çabalarının bilinçli bir biçimde planlanmasını ve uygulamasını gerektirmektedir.

3. Sürdürülebilir kalkınma, bilimsel ve teknik gelişmelerin ve yeniliklerin destekçisi olarak, bu yollardan ulaşılmış en son yönetim ve üretim teknolojilerinin kullanıldığı yenilikçi bir süreçtir.

4. Sürdürülebilir kalkınma, canlı ve cansız tüm varlıkları, örgütlenme ve yapılanmaları bir bütün olarak kabul eden ve bunlar arasındaki sıkı etkileşime inanan, yani sosyo-ekonomik yaşamı sistem olarak kabul eden bir yaklaşımdır.

5. Sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde insan olmasına karşın canlı ve cansız tüm varlıklar sosyo-ekonomik sistem içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kavram, salt insan değişkeni üzerinde durmaz.

Sürdürülebilir kalkınma, uzun dönemli ve devamlı bir süreç olduğundan politikalar, kısa ve orta vadedeki sonuçları ve uzun dönemdeki olası etkileri göz önünde bulundurularak geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Buradaki amaç kendi kendini yenileyebilen bir yönetim kültürünün oluşturulmasıdır.

4.1.5. Amaç ve Hedefleri

Sürdürülebilir kalkınma kavramında temel amaç, çevre ve kalkınma sorunlarının birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağı düşüncesinden yola çıkarak ekonomik ve ekolojik görüşleri bütünleştirmektir.

Uzmanlar, kalkınmanın sürdürülebilir olması için, sosyal, ekonomik ve ekolojik hedeflerin öneminden bahsederek, sosyal boyut altındaki hedeflerden en önemlisinin, toplumun her üyesinin, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmek ve kişiliğini geliştirmek hakkına sahip olduğunu kabul etme ve ettirme olduğunu belirterek, demokrasi, hukuk güvencesi ve kültürel çeşitliliğin sağlanmasının önemine ve bireysel gelişim olanağının sınırlarının bugünkü ve gelecek kuşakların insanlık onuruna saygı göstermesinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Ekonomik hedefleri ekonomik yapılabilirliği sağlamayla orantılı olarak değerlendiren uzmanlar, ekonomik etkinliklerden beklenilenin bireysel ve toplumsal gereksinimleri etkin ve etkili bir biçimde karşılamak olduğunu belirterek, ekonomik koşulların, bireysel girişimleri teşvik edecek ama aynı zamanda, bugünkü ve gelecek kuşakların genel yararını da gözetecek biçimde belirlenmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Meydana gelen ekolojik zararların giderilmesi, doğal yaşam kaynaklarının uzun süreli güvence altına alınması ve doğanın, kendi dinamik çeşitliliği içinde korunmasının ekolojik hedef boyutunun temel kuralı olduğunu da vurgulamışlardır (Mengi - Algan, 2003: 6-10).

Ortak Geleceğimiz raporunda ise, bu hedefler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Arat, 1989: 2):

1. Büyümenin ve barışın sürdürülmesi.

2. Büyümenin kalitatif olarak farklılaştırılması.

3. İstihdam, beslenme, enerji, su, sağlık ve çevre sağlığı temel ihtiyaçlarının karşılanması.

4. Sürdürülebilir bir nüfus sağlamak.

5. Doğal kaynak temelinin korunması ve geliştirilmesi.

6. Teknolojinin uyumu ve riskin kontrolü.

7. Çevre ve ekonominin kararlara bütünleşik olarak dâhil edilmesi.

Sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri; uzlaşma, yardımlaşma ve dayanışma, hizmette yerellik, eşitlik ve adalet, demokratikleşme ve çok ortaklı yönetim, çevre koruma ve geliştirme kurumsal yapının yenilenmesi olarak sıralanmaktadır (Bozlağan, 2002: 64-68).

Ortak Geleceğimiz Raporu'nda bu amaç ve hedeflere ulaşmak için gereken koşulların en önemlileri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 1991: 34-41):

1. Nüfus, eldeki çevre kaynaklarıyla sürdürülemeyecek oranlarda artmaktadır. Bu artış hemen durdurulmalıdır.

2. Dünyadaki tahıl üretimi nüfus artış hızını aşmış olmasına rağmen çok sayıda insan yeterli yiyecek bulamamaktadır. Bu sebeple gıda maddelerinin sağlanması ve dağıtımı sürekli duruma getirilerek güvence altına alınmalıdır.

3. Ekosistemin ve tür çeşitliliğinin kaybı hızlı bir sürece girmiştir. Bu süreç durdurulmalıdır.

4. Güvenli enerji üretimi sürdürülebilir gelişme için esastır, enerji tüketiminde yenilenemez enerji kaynaklarının yoğun kullanımından kaçınılmalı, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelinmelidir.

5. Doğal kaynaklara ve çevreye zarar vermeyen teknolojiler geliştirilmelidir.

6. Büyük kentlerin denetimsiz büyümeleri önlenmelidir.

4.1.6. Kavramın Boyutları

Çevre ve ekonomi arasında bir bütünleşme sağlanabilmesinde doğal kaynak sistemi, ekonomik sistem ve sosyal sistemlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemek gerekir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç boyutundan söz edebiliriz.

4.1.6.1. Çevresel Boyut

Sanayileşme alanında son yüzyıllarda meydana gelen gelişmeler teknolojiye olan ihtiyacı öyle arttırmıştır ki, ekonomik büyümenin bir sınırı olmadığı inancı yerleşmeye başlamış ve ekonomik büyümenin önüne geçebilecek her şeyin kaldırılması konuları sık sık konuşulan konulardan olmuştur (Yıldırım - Göktürk, 2004: 465).

Sanayinin, çevreyi hem bir hammadde kaynağı, hem de atık deposu olarak görmesi sonucunda önce ulusal düzeyde, daha sonra uluslararası düzeyde çevre sorunları ortaya çıkmış, tüm canlı varlıkları ve dünyayı tehdit eder bir duruma gelmiştir.

Tüm insanlığın ortak sorunu haline gelen çevre sorunlarının çözümünde uygulanan en etkili politika olarak karşımıza çıkan sürdürülebilir kalkınma, öncelikli olarak çevreyi koruyarak, bugünün ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik olarak büyümeyi sağlamak anlayışını gözetmektedir.

Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel göstergelerinin ana başlıkları olarak, atmosfer, toprak, okyanuslar, denizler ve kıyılar, biyolojik çeşitlilik ve su gösterilmektedir. Atmosfer başlığı altında iklim değişikliği, ozon tabakası ve havanın kalitesi; toprak başlığı altında ormanlar, tarım arazileri, çölleşme ve kentleşme; okyanuslar, denizler ve kıyılar konusunda kıyı bölgeleri, balıkçılık; su konusunda suyun miktarı ve kalitesi; biyolojik çeşitlilik başlığı altında ise, ekosistemler ve türler incelenmektedir.

Tablo 2. : **Sürdürülebilir Kalkınma İçin Çevresel Göstergeler**

ÇEVRESEL GÖSTERGELER		
TEMA	**ALT TEMA**	**GÖSTERGE**
ATMOSFER	İklim değişikliği	Sera gazı emisyonları
	Ozon tabakasının bozulması	Ozona zarar veren maddelerin tüketimi
	Hava kalitesi	Kentlerde hava kirliliğinin yoğunlaşması
TOPRAK	Tarım	Ekilebilir alanlar
		Gübre kullanımı
		Tarım kimyasallarının kullanımı
	Ormanlar	Ormanlık arazi yüzdesi
		Ağaç kesme yoğunluğu
	Çölleşme	Çölleşmeden etkilenen alanlar
	Kentleşme	Kent yerleşim alanlarının genişliği
OKYANUSLAR, DENİZLER VE KIYILAR	Kıyı bölgeleri	Kıyılarda alglerin yoğunlaşma oranı
		Kıyı bölgelerinde yaşayan nüfus oranı
	Balıkçılık	Önemli türlerin yıllık avlanma oranı
SU	Su miktarı	Yeraltı sularının yıllık kullanım oranı
	Su kalitesi	Sudaki organik materyal düzeyi
BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK	Ekosistem	Önemli ekosistemlerin alanı
		Koruma altına alınan alanların oranı
	Türler	Önemli türlerin varlığı

Kaynak : Yıldırım, Uğur ve İsmail Göktürk (2004), "Sürdürülebilir Kalkınma", Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar,-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler-, Ed: Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım, 1.Baskı, Beta Basın Yayım, İstanbul, s. 468

4.1.6.2 Ekonomik Boyut

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, toplum, çevre ve ekonomi arasındaki ilişkilerin ikili bir etik varsayımla yeniden gözden geçirilmesini öngörmektedir.

Ekonomi açısından sorulması gereken soru, gelecek kuşakların kendi gereksinmelerini karşılayabilme olanaklarını ellerinden almadan kalkınmanın nasıl gerçekleştirilebileceğidir (Keleş - Hamamcı, 2005: 171).

Sürdürülebilir kalkınma bir büyüme oranına dayanmaktadır. Bu büyüme oranı, yenilenebilir kaynaklar için yenilenebilme oranıdır. Yenilenemeyen kaynaklar için bu oran, kaynakların öngörülen bir süre için dayanmasını sağlayacak bir kullanım oranıdır. Her iki durumda da kaynak dağılımı sorunu ile karşılaşılmaktadır. Bu kaynak dağılımı sorunu, piyasa mekanizması içinde kendiliğinden çözülemeyeceği için bir planlamaya ihtiyaç vardır.

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu ele alındığında, yapılması gereken çevreyle uyumlu, dönüştürülebilir hammadde çıktılarının üretildiği, sosyal sorumluluk anlayışına sahip ekonomi politikaları ve işletmecilik anlayışları çerçevesinde gerektiğinde büyümeyi de sınırlandırarak yeni anlayışlar geliştirmektir. Bu bağlamda, çevre sorunlarının önlenmesinde, hem üretim hem de tüketim kalıplarının değiştirilmesinde çok yönlü çevre ve ekonomi politikalarının geliştirilmesi gereklidir (Yıldırım - Göktürk, 2004: 469).

Türkiye'de son yıllarda yaşanan krizler ve dış etkenlerin oluşturduğu baskılar, ekonomiyi biçimlendiren kurum ve mekanizmaların önemli ölçüde değiştirilmesine yol açmıştır.

Tablo 3 : Sürdürülebilir Kalkınma İçin Ekonomik Göstergeler

EKONOMİK GÖSTERGELER		
TEMA	**ALT TEMA**	**GÖSTERGE**
EKONOMİK YAPI	Ekonomik performans	Kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla
		Gayrisafi yurtiçi hâsılada yatırımların oranı
	Ticaret	Mal ve hizmetlerde ödemeler dengesi
TÜKETİM VE ÜRETİM KALIPLARI	Malî durum	Borçların GSMH'ye oranı
		GSMH'nin yüzdesi olarak alınan dış yardımlar
	Malzeme tüketimi	Malzeme kullanım yoğunluğu
	Enerji kullanımı	Kişi başına yıllık enerji tüketimi
		Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı
		Enerji kullanım yoğunluğu
	Atık üretim ve yönetimi	Sanayi ve belediyeler katı atık üretimi
		Tehlikeli atık üretimi
		Radyoaktif atıkların yönetimi
		Atıkların geri dönüşümü ve yeniden kullanımı

Kaynak: Yıldırım, Uğur ve İsmail Göktürk (2004), "Sürdürülebilir Kalkınma", Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar,-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler-, Ed: Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım, 1.Baskı, Beta Basın Yayım, İstanbul, s. 471.

4.1.6.3 Sosyal Boyut

1970'li yıllarda, aşırı yoksulluğun, gelir dağılımındaki adaletsizliğin, Güney-Kuzey arasındaki uçurumun derinleşmesiyle birlikte, geleneksel kalkınma kavramı yerine sürdürülebilir insanî kalkınma kavramı gündeme gelmiştir.

İnsani kalkınma kavramı, gelirin yanında, insanın mutluluğu ve yaşam kalitesini, iyi bir eğitimi, sağlıklı ve uzun bir yaşamı içermektedir. Kavram, aynı zamanda insanın her alanda üstün özelliklerini kullanmasına olanak sağlayan bir ortamı ve demokratik hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı da kapsamaktadır. İnsani kalkınma, bireylerin en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini, sağlıklı bir ortamda doğmalarını ve yetişebilmelerini, eğitim yoluyla kendilerinin ve çevrelerinin gelişmesine katkıda bulunabilmelerini ifade etmektedir (Yıldırım - Göktürk, 2004: 472).

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunda, sayılanların yanında, sağlık ve eğitim hizmetlerine, minimum sosyal güvenlik standartlarına, insan haklarına saygı ve temel insan haklarının uygulandığı standartlarda bir yaşama ulaşmak amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, değişik kültürlerin farklılıkların, çoğulculuğun sağlanması, katılım ve karar almanın tabana yayılması esastır. Yararın eşit dağılımı, kaynaklara ulaşmada eşit ve adil haklara sahip olmak önemsenmektedir (Evin, 2005: 32).

Tablo 4 : Sürdürülebilir Kalkınma İçin Sosyal Göstergeler

SOSYAL GÖSTERGELER		
TEMA	**ALT TEMA**	**GÖSTERGE**
EŞİTLİK	Fakirlik	Fakirlik sınırının altında yaşayan nüfusun oranı
		Milli gelir eşitsizliği endeksi
		İşsizlik oranı
	Cinsiyet eşitliği	Ortalama kadın işçi ücretinin erkek işçi ücretine oranı
SAĞLIK	Beslenme durumu	Çocukların beslenme durumu
	Ölüm oranı	5 yaş altı çocuk ölüm oranı
		Doğumda yaşam beklentisi
	Hijyen koşulları	Yeterli kirli su atık hizmeti alan nüfusun oranı
	İçme suyu	Temiz içme suyu bulabilen nüfusun oranı
	Sağlık hizmetleri	Temel sağlık hizmeti alabilen nüfusun oranı
		Bulaşıcı çocuk hastalıklarına karşı aşılanma
		Doğum kontrol yöntemlerinin kullanılma oranı
EĞİTİM	Eğitim düzeyi	İlkokul mezunu çocuk sayısı
		Lise mezunu yetişkin sayısı
	Okuryazarlık	Yetişkin okur-yazar oranı
BARINMA	Yaşam koşulları	Kişi başına yaşam alanı
GÜVENLİK	Suç	100.000 kişi başına kayıtlı suç oranı
NÜFUS	Nüfusun değişimi	Nüfus artış oranı

Kaynak: Yıldırım, Uğur ve İsmail Göktürk (2004), "Sürdürülebilir Kalkınma", Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar,-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler-, Ed: Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım, 1.Baskı, Beta Basın Yayım, İstanbul, s. 473.

4.1.7. Kavramın Çevre ve Kalkınma Politikalarına Uyumu

Sürdürülebilir kalkınma stratejisinin çevre ve kalkınma politikalarıyla uyumlu olabilmesi için şu özellikleri içermesi gerekmektedir (Yerli, 2001: 167-175):

Büyümeyi Canlandırmak: Yoksulluk, çevredeki bozulmanın başlıca sebeplerinden birisidir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmı yoksuldur. Bu yüzden öncelikle büyümenin, gelişmekte olan ülkelerde canlandırılması gereklidir. Ancak böyle bir büyüme çevre açısından sürdürülebilir olmalıdır. Bunun da çaresi sanayileşmiş ülkelerin son zamanlarda başlattıkları eğilimi sürdürüp, daha az madde-yoğun ve daha az enerji-yoğun maddeleri seçmesi ve kullanmasıdır. Ayrıca ekonomik büyümenin, gelişmekte olan ülkelerde çevresel kaynak tabanını zenginleştirerek canlandırması gerekir. Sürdürülebilir kalkınma için borç krizinin aşılması ve uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden yönlendirilmesi gerekmektedir.

Büyümenin Kalitesini Değiştirmek: Sürdürülebilir bir kalkınmanın "Büyümeden Gelişme" fikir çerçevesi içine yerleştirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için ekonomilerin maddesel çerçevenin dışına çıkması, kalkınmanın niceliksel büyüme yerine niteliksel gelişme felsefesi içinde gerçekleşmesini zorunlu olacağı anlaşılmaktadır. Bu amaca ulaşmak için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, doğal kaynakla çevre, nüfus, tüketim kalıpları ve en önemlisi de teknoloji arasındaki ilişkiler göz önünde bulunduracak şekilde geniş kapsamlı büyüme stratejileri hazırlamak zorundadır.

Kaynak Tabanını Korumak ve Zenginleştirmek: Sürdürülebilir bir kalkınma için, dünyanın doğal kaynak tabanının korunması ve zenginleştirilmesi gerekmektedir. Doğal kaynak tabanının bozulması, gelişmekte olan ülkelerde çiftlik arazilerinin fazla genişlemesinden ve kentsel yayılımından kaynaklanmakta ve bu alanlar dünyanın her yerinde bütünüyle kaybolmaktadır. Günümüzde yaşanan toprak bozulmasının büyük kısmı, nüfus artışlarıyla birlikte giderek daha fazla sayıda insanı daha da marjinal

çevrelere yerleşmeye zorlayan çarpık bölüşümden kaynaklanmaktadır. Oysa insanlar toprağı ihmal etmeden geçimlerini sağlayacak genişlikte toprağa sahip olmalı, topraklarını verimli şekilde kullanmalarını sağlayacak teknolojik araçlara ulaşabilmelidirler. Gelecekte ne tür teknolojiler kullanılırsa kullanılsın, insanın yaşamını sürdürebilmesi için sağlıklı bir doğal kaynak tabanına ihtiyacı vardır. Bunu için geri dönülmesi mümkün olmayan çevresel zararlara neden olmadan doğal kaynak tabanının korunması gereklidir.

Sürdürebilir Bir Nüfus Düzeyi Sağlamak: Kalkınmanın sürdürülebilir olması, nüfus artışına sıkı sıkıya bağlıdır. Nüfusun sayısındaki ve yapısındaki değişmelerin, kişilerin tüketim arzularındaki değişmelerle birleşmesi, doğal kaynakların yenilenebilir olma düzeyinin çok ötesinde tüketilmesine yol açmaktadır. Günümüzdeki mevcut ekonomik düzenin, kaynakların yenilenebilirliğini ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini desteklemediği bilinmektedir. Kalkınmanın belirli bir zaman sonra bitmemesi, sürdürülebilir olması için hem üretim hem de tüketimin çevreye zarar vererek kullanılmaması, geleceği de dikkate alması gerekmektedir.

Teknolojiyi Yeniden Yönlendirmek ve Riskleri Yönetmek: Çoğu ekonomist yeni teknolojilerin birçok iş sahasını yok ettiği görüşündedir. Bilgisayarların ve robotların devreye girmesiyle işsizlikler artmaya başlamıştır. Ancak günümüzde hizmet sektörü bilgisayarlaşmıştır. Çevreciler, çevreyi korurken, insanların ihtiyaçlarını da karşılayacak alternatif bir ekonominin yapı taşlarını tanımlıyorlar ve internetteki patlamanın çevre sorunları ve çözümleri ile ilgili bilgilerin hızla ve düşük bir maliyetle yapılması açısından önemi üzerinde duruyorlar.

Sanayileşmiş ülkelerdeki teknolojiler her zaman gelişmekte olan ülkelerden daha ileridir. Tüm ülkelerde yeni teknolojiler yaratma, çevreyi kirleten teknolojileri iyileştirme, ithal teknolojileri seçip uygulama faaliyetleri, çevre kaynaklarına duyulan kaygılar doğrultusunda yapılmalıdır.

Karar Almada Çevre İle Ekonomiyi Birleştirmek: Sürdürülebilir kalkınma stratejisinde amaç çevre ve ekonomi ilişkisinin istikrarını sağlamaktır. Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik, doğal sermaye stokumuzu sağlam biçimde korumak demektir. Çevresel açıdan sürdürülebilirlik ise doğal kaynak stokumuzu tüketmekten kaçınmamızdır. Ekonomik ve çevresel stratejilerin mutlaka birbirleriyle entegre edilmesi gerekmektedir. Ekonomik ve çevresel özellikleri birbirine benzer olarak belirlenen bölgeler bazında sürdürülebilir kalkınmayı izlenebilir kılacak olan, makro seviyeli göstergeler, o bölge ve ülke genelinde göstergeyle doğrudan ve dolayısıyla ilgili ekonomik verilerle aynı tablolarda ilişkilendirilmelidir. Çevresel verilerin, gelir seviyeleri, istihdam oranları ve işsizlik konularıyla da ilişkileri göz ardı edilmemelidir. Karar alıcıların görevlerini arzulanan düzeyde yerine getirebilmesi ise hukuki altyapının varlığını gerekli kılar. Yasal çevredeki değişikliklerin en önemlisi, sağlık ve refah için yeterli bir çerçevenin gelecek kuşaklar dâhil, tüm insanlar için gerekli olduğunu kabul etmektir. Hukuk tek başına ortak çıkarları koruyamaz. Aynı zamanda toplumun bilinçlendirilerek halkın desteğinin de sağlanması gerekmektedir.

4.2. BM ÇEVRE KONFERANSLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI

Bu bölümde, sürdürülebilir kalkınma kavramının, uluslararası düzeyde toplumsal refahın ve yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlayan Bileşmiş Milletler tarafından düzenlenen ve birçok dünya ülkesinin katılımı ile gerçekleştirilen çevre konferanslarındaki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

4.2.1. BM Çevre Konferanslarında Sürdürülebilir Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı

1970'li yıllardan itibaren çevrenin uluslararası alanda önem kazanmasıyla birlikte, çeşitli toplantıların yanı sıra, kurumsal ve yasal düzenlemelerin yoğunlaştığı görülmektedir (Demirer, 1992: 27).

Çevre sorunlarının gün geçtikçe insanlığı tehdit eden boyutlara varması, uluslararası örgütlerinde çevreye olan ilgilerinin yoğunlaşmasına ve bu konuyla ilgili çözüm arayışlarının çoğalmasına yol açmıştır. Günümüzde, çevreyle ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak çok sayıda örgüt bulunmaktadır. Küresel düzeyde çevreye yönelik sorunların algılanmasında ve işbirliğinin gelişmesinde etkin biçimde çalışan kurumların başında Birleşmiş Milletler örgütü gelmektedir (Ertürk, 1998: 236).

BM örgütü, 1945 yılında kurulmuş olmakla birlikte 1970'li yıllarda çevre politikalarının oluşturulması ile ilgili çalışmalara başlamıştır. Örgütün çevre politikaları konusunda yetkili organı 1973 yılına kurulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'dır. Bunun yanında, BM'nin ihtisas kurumları olan Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişme Konferansı (UNCTAD) ve Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP) da çevre politikalarına katkıda bulunmaktadır (Yıkılmaz, 2003: 144-145).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası çevre politikalarında bir ilke haline gelmesinde, 1992 yılında Rio'da gerçekleştirilen ve "Rio Konferansı" olarak da anılan "Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı" temel alınmaktadır.

4.2.1.1. Roma Kulübü Raporları

İtalyan iktisatçı ve yönetici olan Aurelio Peccei önderliğinde otuz kişiden oluşan iktisatçılar, sanayiciler, bilim adamları, eğitimciler ve ulusal ve uluslararası devlet görevlilerince 1968 yılında kurulan Roma Kulübü, Massachusetts Instıtute of Technology tarafından oluşturulan bir araştırma grubundan, dünyadaki nüfus artışının, gıda üretimi artışının, kaynak tüketimi artışının ve çevre kirliliği artışının uzun dönemli sebepleri ve sonuçları hakkında, iki sene sürecek bir araştırma talep etti. Araştırma, Boston'da Dennis ve Donella Meadows'a hazırlatılmıştır. Araştırmanın sonuçları 1972 yılında ***"Limits of Growth"*** (Büyümenin Sınırları) adıyla yayınlandığında tüm dünyada büyük yankı uyandırdı. Raporda, nüfus miktarı, endüstriyel tüketim, besin maddeleri,

hammadde ve çevre kirliliği olmak üzere beş ayrı değişken belirlenmiş ve bunlar üzerinde durularak (Kaplan, 1999: 121), çevrenin insanlığın geleceği için önemi vurgulanmıştır. Raporda varılan sonuçlar özetle şu şekildedir (Meadows, 1978: 10-11):

1. "Dünya nüfusunda, sanayileşmede, gıda üretiminde, doğal kaynakların tüketiminde ve çevre kirlenmesinde bugünkü (o dönemde) büyüme eğilimi devam edecek olursa, dünyamızda ekonomik büyüme gelecek 100 yıl içinde sınıra dayanacaktır.

2. Bu büyüme eğilimini değiştirme ve gelecekte uzun süre devam edebilecek ekolojik ve ekonomik bir denge kurma olanağı vardır. Dünya çapında bir denge, dünya yüzeyindeki her bireyin temel maddi ihtiyaçlarına doyumunu sağlayacak ve her bireyin beşeri potansiyelini geliştirmesi için fırsata sahip olmasına imkan tanıyacak şekilde tasarlanabilir.

3. İnsanlar, birinci sonuç yerine ikinci sonucu elde etmek için çaba harcamaya karar vermeleri halinde, ne kadar çabuk harekete geçerlerse, başarı şanslarını o ölçüde arttıracaklardır."

Büyümenin Sınırları Raporu'nda ortaya konulan temel varsayım, dünyadaki kontrolsüz gelişmenin aynı hızla devam etmesi durumunda, 21.yy'ın ortasına gelindiğinde, geliştirilen standart modele göre küresel sistemin çökeceği şeklinde belirtilmiştir.

Dünyada büyük yankılar uyandırmasına karşın, karamsar bir tablo çizen bu rapora çeşitli yazarlar ve konunun uzmanları tarafından eleştiriler yapılmıştır (Keleş - Hamamcı, 2005: 234):

1. Raporun belli sorunların çözümü için bilimsel ve teknolojik ilerlemelere yeterince önem vermemiş olması,

2. Rapordaki modelin çok az sayıdaki değişkenle kurulmuş olması,

3. Modelin kritik toplumsal etmenleri hiç dikkate almadan hazırlanmış olması,

4. Henüz yeterince araştırılmamış alanlarda hammadde stoklarının bulunması ihtimalinin bu rapordaki modelin varsaydığından çok daha büyük olmasıdır.

Roma Kulübü, 1976 yılında benzer bir çalışmanın sonuçlarını "Dönüm Noktasındaki İnsanlık: Roma Kulübüne İkinci Rapor" adıyla yayınlamıştır. İkinci rapor, ilk rapordaki karamsarlar görüşlerin devamı niteliğini taşımaktadır. Rapordaki görüşler şu şekilde özetlenebilir (Keleş - Hamamcı, 2005: 236):

1. Günümüzün bunalımı geçici değildir.

2. Bu bunalımın çözümü, en iyi biçimde, küresel bir bağlam içinde gerçekleştirilebilir.

3. Bunalımı geleneksel araçlarla çözme olanağı yoktur.

4. Sorunları çatışma yoluyla değil, işbirliği yoluyla çözebiliriz.

İkinci raporda ortaya atılan "organik büyüme" kavramı, dünyayı birbirine bağlı ve ahenkli biçimde çalışan küresel bir sistem gibi ele almayı ve uzun vadeli bir gelişme politikası geliştirmeyi amaçlamaktadır (Keleş - Hamamcı, 2005: 236).

1992 yılında, ilk raporda kullanılan model yenilenerek, ***"Beyond the Limits"*** (Sınırların Ötesinde) raporu yayınlanmıştır. Bu raporda varılan sonuçlar özet olarak şu şekildedir (Fiksel, 1996: 17):

- Kirlilik ve kaynak kullanımı hâlihazırda sürdürülebilir düzeyleri aşmış durumdadır.

- Nüfus artışında ve kaynak tüketiminde önemli ölçüde azalmaya, enerji

kullanımında da verimliliğin arttırılmasına ihtiyaç vardır.

- Sürdürülebilir bir toplum oluşturmak hala teknik ve ekonomik açıdan mümkündür.

Rapor, zaman ve alternatifler azalmakla birlikte, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde yaşam standardının arttırılabileceği ve sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşılabileceğini ifade etmektedir.

4.2.1.2. Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre (Stockholm) Konferansı

5-16 Haziran 1972 tarihlerinde İsveç'in başkenti Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı, global düzeyde çevre bilincinin oluşumunda en önemli olaylardan biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye dâhil, 113 ülkenin temsilcilerinin katıldığı bu konferans, çevre sorunlarının uluslararası düzeyde ele alındığı ilk büyük toplantıdır. Konferansta, çevrenin korunması gerektiğine ve sürdürülebilir kalkınmanın çevre ile uyumlu olmasının zorunluluğuna işaret edilerek, çevrenin korunmasının hem insanlığın iyi bir yaşam sürmesi, hem de sürdürülebilir kalkınmanın devamlılığını sağlayacağı görüşü savunulmuştur.

Uluslararası düzeyde çevre bilinci oluşturmayı hedefleyen Stockholm Konferansı'nın amaçları şu şekilde sıralanabilir (Egeli, 1996: 16):

1. Çevre koşullarına ilişkin verilerin toplanması, araştırılması, değerlendirilmesi ve uluslararası düzeyde bilgi alışverişinde bulunulması,

2. Çevrenin korunmasına ve iyileştirilmesin ilişkin ilkelerin belirlenerek öneri mahiyetinde plana dâhil edilmesi,

3. Çevrenin korunmasına yönelik olarak teknik işbirliği, organizasyon, eğitim ve finansal konularda destekleyici tedbirlerin alınması.

Konferansta, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler bir araya gelerek, bu ülkeler arasındaki farklılıklar giderilmedikçe, çevre koşullarında iyileşmenin sağlanamayacağı görüşü yanında kalkınma ile çevre korumanın birbirleriyle çelişen kavramlar olmadığı, çevre korumanın kalkınmayı yavaşlatan bir bahane olmaması tartışılmıştır (Ertürk, 1998: 213). Tartışmaların sonucunda da, ülkelerin gelişmişlik farkları temel alınarak, kalkınmanın amaç olarak benimsenmesi ve çevre koruma faaliyetlerinin de ülkelerin kalkınma hedeflerini engelleyen bir unsur olarak görülmemesi gerektiği ortaya konmuştur (Johnson,1972: 89-90). Konferans devam ederken, az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin çevre politikalarına yeni bir oyun ve sömürgecilik biçimi olarak şüpheyle bakmış olsalar da, konferansın sonunda, tüm ülkelerde, çevreye zarar vermenin tüm ülkelerin refahlarını olumsuz etkileyeceği bilinci yerleşmeye başlamıştır (Kaplan, 1999: 122-123).

Stockholm Konferansı sonunda, 26 maddeden oluşan "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi" katılımcı ülkeler tarafından kabul edilmiş ve yayınlanmıştır. Bildirgenin giriş bölümü, çevrenin korunmasının zorunlu hale geldiğini işaret etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramına açıkça yer verilmiş olmasa da, bildirgenin önsözünde; insan çevresinin korunmasının ve geliştirilmesinin insanların refahı ile dünyadaki ekonomik gelişmeyi etkileyen ana mesele olduğu ve bunun tüm dünyada gerçekleştirilmesinin insanların isteği olduğu belirtilmiştir (Turgut, 2001: 173).

Stockholm Bildirgesi'nin 1. Maddesi; "İnsan kendisine onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel hakkına sahiptir." demektedir. Bildirgede yer alan bu madde ile uluslararası ölçekte ilk kez "*çevre hakkı"* tanınarak, insan hakları alanına yeni bir toplumsal hak katmıştır (Kabaoğlu, 1996: 12). 2. Maddesi, çevrenin korunması ve

geliştirilmesini tüm insanların esenliği ve ekonomik gelişmenin temel öğesi saymakta, bunu tüm hükümetlerin görevi olarak kabul etmektedir. Benzer 24. Madde, çevre koruma ve geliştirmeye ilişkin uluslararası konuların tüm ülkeler tarafından işbirliğine olanak sağlayacak şekilde ele alınmasını öngörmekte; 25. Madde ise, devletlerin, uluslararası kuruluşların bu konuda aynı ölçüde etkin çalışmalarını istemektedir (Keleş - Hamamcı, 2005: 198).

Stockholm Konferansı'nın uluslararası çevre politikaları açısından en önemli sonucu, konferansla birlikte çevre sorunlarının uluslararası boyutuna ve bu sorunların gelişmiş ya da az gelişmiş ülke ayrımı yapmaksızın, beraber aranacak çözümlerle aşılabileceği noktasına dikkat çekmiş olmasıdır. Ayrıca konferans sonucunda, BM sistemi içerisinde gerçekleşen çevre eylemleri üzerinde yoğunlaşmak ve çevre programlarını finanse eden bir çevre fonu görevini üstlenmek amacıyla, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın çalışmaları üç bölümde toplanabilir (Kuyucuklu, 1998: 39):

1. Çevre Değerlendirme : Bununla ilgili olarak Çevre Gözlem Sistemi (GEMS), Global Kaynak Danışma Merkezi (GRID), Çevre Bilgi Kaynakları için Uluslararası Danışma Sistemi (INFOTERRA), Kuvvetli Zehirli Kimyasal Maddelerin Uluslararası Denetimi (IRPTC), Dünya Gözleme Programları (Earth Watch) gibi çalışma grupları vardır.

2. Çevre Yönetimi : Dünya ekosistemlerini, teknoloji-çevre, sanayi-çevre, tarım-çevre, yerleşim-çevre ilişkileri ve okyanuslar-denizler-kıyılar ve çölleşme konularındaki çalışmaları kapsamaktadır.

3. Destek Önlemler : Çevre eğitimini, kanun danışmanlığını, kalkınma planlaması ve işbirliğini, uluslararası yasal düzenlemeleri içermektedir.

4.2.1.3. Dünya Koruma Stratejisi

Çevre alanındaki bir diğer gelişme ise, Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin (IUCN), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Dünya Vahşi Hayatı Koruma Fonu (WWF) ile birlikte 1980 yılında Dünya Koruma Stratejisi'ni (World Conservation Strategy) yayınlamasıdır. Strateji üç ana amaca ulaşmayı hedeflemektedir (Holdgate, 1995: 18):

1. Belli başlı ekolojik sistemler ve yaşam-destek sistemleri korunmalıdır.
2. Biyolojik çeşitlilik korunmalıdır.
3. Türlerin ve ekosistemlerin kullanımı sürdürülebilir biçimde olmalıdır.

Rapor, acil insan ihtiyaçlarının karşılanması için ekonomik gelişmenin önemini, bu amaca ulaşabilmek için doğanın ve doğal kaynakların korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bununla beraber, stratejinin yayınlamasıyla "sürdürülebilirlik" kavramı, uluslararası politik gündemde yerini almaya başlamıştır.

Stockholm Bildirgesi ile istenilen sonuca ulaşılamaması ile Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği tarafından "Dünya Doğa Şartı" hazırlanarak, BM Genel Kurulu'na sunulmuştur. BM Genel Kurulu'nun 28 Ekim 1982 tarihli kararıyla ***"Dünya Doğa Şartı"*** kabul edilmiştir (Turgut, 2001: 174). Söz konusu bu şartın 4. ilkesinde, "İnsanların yararlandığı ekosistemler ve organizmalar ve tabi ki kara, deniz ve atmosferik kaynaklar optimum sürdürülebilirliği başarmak ve sürdürmek için yönetilmelidir. Fakat aynı zamanda, diğer ekosistem ve türlerin bütünlüğünü tehlikeye atmayacak bir yolla yönetilmelidir." denilerek, sürdürülebilirlik kavramına yer verilmiştir (World Charter for Nature, 1982).

IUCN, UNEP ve WWF tarafından ortaklaşa hazırlanan 2. Dünyayı Koruma Stratejisi ise, 1991 yılında bir rapor halinde yayınlandı. Raporun amacı, doğanın ve

insanların özenle davranılmayı hak ettiğine ve her ikisinin de geleceklerinin birbirlerine bağlı olduğuna inananları bilgilendirip cesaretlendirerek, çevrenin korunması ve kalkınma hakkındaki tartışmalara hız kazandırmaktır. Bununla birlikte, her kesimden insanın dünyayı korumak için bir şeyler yapabileceğine inandırmak hedeflenmiştir (IUCN, UNEP, WWF, 1991: 2).

4.2.1.4. Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu

Çevre ile kalkınma arasında var olan uyumsuzluktan, kalkınma uğruna çevre değerlerinden özveride bulunulması kaygısını temel alarak (Keleş - Hamamcı, 2005: 201), 1983 yılında BM tarafından dönemin Norveç Başbakanı olan Gro Harlem Brundtland'ın başkanlığında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED), yeryüzündeki kritik çevre ve kalkınma sorunlarını değerlendirmek ve gelecek nesillerin yararlanacağı kaynakları tahrip etmeden sürdürülebilir bir kalkınmayı sağlayabilmek için gerekli koşulları inceleyerek, 1987 yılında Komisyon Başkanı Brundtland'ın adıyla da anılan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporu hazırladı (Uslu, 1991: 20).

Ortak Geleceğimiz Raporu, hem çevrenin korunmasıyla kalkınma arasındaki en yeni bilimsel ve politik bilgileri bir araya toplamakta, hem de çevreyle ilgili uluslararası düzeydeki sorunların önemini farklı açılardan vurgulamaktadır. Raporun ana fikri, çevre ve ekonomi ile ilgili sorunların birbirinden bağımsız olarak değil, dünya nüfusunun bütün ihtiyaçlarının doğal kaynakları koruyacak biçimde karşılanması için sürdürülebilir kalkınma stratejisine dayanmaktadır.

Ortak Geleceğimiz Raporu'nda, sürdürülebilir kalkınma kavramı, "Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşaklarında kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını ortadan kaldırmaksızın karşılamak "olarak tanımlanırken, ülkeler ve bölgeler arasında sağlanması gereken adaleti, kuşaklar arası adalet anlayışı ile bütünleştirmektedir (Ertürk, 1998: 220) . Raporda, kalkınmanın çevre ile uyumlu olduğu sürece sürdürülebilir nitelik kazanması vurgulanırken (Fisunoğlu, 1990: 30), raporun tüm dünya ülkeleri için öngördüğü kalkınma modeli, doğa ve kalkınma arasındaki dengeyi

koruyan bir ekonomiyi ve doğayı tüketmeden kullanan uygulamalara dayanan, dolayısıyla, uzun vadede sürdürülebilir bir ekonomik gelişmeyi savunmaktadır (Kışlalıoğlu - Berkes, 1990: 238).

Ortak Geleceğimiz Raporu ile beraber, 1972 yılında kabul edilen Stockholm Bildirgesi'nin ortaya koyduğu gelişmekte olan ülkelerdeki çevre sorunlarının çoğunun az gelişmişlikten kaynaklandığı gerçeği daha da ileri götürülmüş, global düzeyde çevrenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesinin ön koşulunun gelişmekte olan ülkelerin ekonomik şartlarının düzeltilmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Algan, 1990: 45).

4.2.2. Rio Konferansı

1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı sonucu ortaya çıkan "Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Bildirgesi" ve 1987'de yayımlanan "Ortak Geleceğimiz Raporu" uygulamaya yönelik çalışmaları kısıtlı ve daha çok teorik olarak nitelendirebileceğimiz çalışmalar olsalar da 3-14 Haziran 1992'de Brezilya'nın başkenti Rio de Janerio'da gerçekleştirilen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" nın (UNCED) temelini oluşturmuşlardır. 178 ülkenin katılımı ile uluslararası alanda en fazla katılımın gerçekleştiği toplantı "Dünya Zirvesi" (Earth Summit) olarak da anılmaktadır.

Konferansta, iklim değişiklikleri, ormansızlaşma, denizlerin korunması, biyolojik çeşitliliğin korunması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi v.b. acil ekonomik ve sosyal sorunlara karşı alınacak önlemler ve izlenecek politikalar yanında, çevre üzerinde baskı yaratan kalkınma biçimleri ile gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluk, gelişmişlik düzeyleri, üretim ve tüketim biçimleri, demografik baskılar ve uluslararası ekonominin etkileri gibi konular da ele alınmıştır (Ertürk, 1998: 222).

Ülkelerin ekonomik ve çevresel faaliyetlerini bir arada yönlendirecek ilkelerin benimsenmesi açısından önemli bir adım olan konferans sonunda uluslararası düzeyde beş temel belge ortaya çıkmıştır. Bu belgeler; Rio Bildirgesi, Gündem 21, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi ve Orman Varlığının Korunmasına İlişkin Bildiri'dir.

4.2.2.1. Rio Bildirgesi

Rio Bildirgesi'nin başlangıç hükümlerinde, Stockholm Konferansı'nın ilkelerine bağlı kalındığı ve bunları gerçekleştirmek için devletler, toplumlar ve insanlar arasında olmak üzere her düzeyde işbirliği kurmak amacı taşındığı, insanların tek yuvası olan dünyayı ve herkesin ortak menfaatini koruyacak bir çevre-kalkınma dizgesi hazırlanmasının gerekliliği vurgulanmasına (Keleş - Hamamcı, 2005: 202) karşın, sürdürülebilir kalkınma kavramının açık ya da kapalı bir tanımına rastlanmamaktadır (Turgut, 2001: 179).

Çevre ve kalkınma konularında 27 temel ilkeyi kapsayan bildirge, yasal olarak bağlayıcı olmamakla birlikte, hükümetlere politik bir yükümlülük getirmektedir.

4.2.2.2. Gündem 21

Rio Konferansı'nın beş temel belgesinden biri de ***Gündem 21***, 1990'lı yıllardan başlayarak 2000'li yıllar boyunca çevre ve ekonomiyi etkileyen tüm alanlarda yapılması gereken etkinlikleri tanımlayan, çevre ve kalkınma konularının birlikte ele alınmasını ve devletlerin, kalkınma örgütlerinin uluslararası ölçekte işbirliğinde bulunarak yapmaları gereken etkinlikleri kapsayan bir eylem planıdır (Keleş - Hamamcı, 2005: 203). Gündem 21, temel dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Birinci Bölümde "Sosyal ve Ekonomik Boyutlar" başlığı altında, uluslararası işbirliği, yoksullukla mücadele, tüketim kalıplarının değiştirilmesi, demografik hareketler, insan sağlığı ve insan yerleşmeleri ve karar verme düzeyinde çevre ve kalkınmanın entegrasyonu konuları, İkinci Bölümde "Kalkınma İçin Kaynakların Korunması ve Yönetimi" başlığı altında, atmosferin korunması, çevresel değerlerin korunması ve yönetimi, zararlı faaliyetlerin önlenmesi ve yönetimi konuları, Üçüncü Bölümde "Etkin Grupların Rolünün Güçlendirilmesi" başlığı altında, kadınlar, gençler, yerli halklar, hükümet dışı örgütler, yerel otoriteler, iş çevreleri, ticaret birlikleri, bilimsel ve teknolojik topluluk, çiftçiler gibi grupların faaliyetlerinin arttırılması konuları ve Dördüncü Bölümde "Uygulama Mekanizmaları" başlığı altında, finansman, teknoloji transferi, bilim, bilinçlendirme,

uluslararası işbirliği, kurumsal düzenlemeler, hukuki araçlar ve mekanizmalar ile enformasyon konuları incelenmiştir (Ertürk, 1998: 227).

Eylem planında özellikle üzerinde durulan başlıca konular, çevre eğitimi, çöp, yoksullukla savaş, kimyasal maddeler, enerji politikaları, finansman olanakları, teknoloji ve çevre araştırmalarıdır. Az gelişmiş ülkeler, yoksulluk, eğitim, sağlık, nüfus, kırsal kesim gelişme politikası, atıkların depolanması ve yok edilmesi alanlarında yoğunlaşırken; gelişmiş ülkelerde bu yoğunlaşma ekonomi, ulaşım, enerji, tarım ve ticaret politikaları alanlarında olmuştur (Kaplan, 1999: 127).

4.2.2.3. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin temel amacı, iklim değişikliklerine yol açan karbondioksit (CO2) ve diğer sera gazları emisyonlarının azaltılması ve bu amaca yönelik alınacak önemler için az gelişmiş ülkelere finansman ve teknoloji transferi gerçekleştirmektir (Ertürk, 1998: 228).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı sözleşmenin 3/4. ilkesinde "Ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeye hakları vardır ve desteklemeleri de gerekmektedir." ifadesi ile sadece bir yerde kullanılmıştır (Protection of Global Climate for Present and Future Generations of Mankind, 1988). Az gelişmiş ülkelerin sözleşme hükümlerini yerine getirmelerinde desteklenmelerinin, gelişmiş ülkelerin ise finansman konusunda yükümlendirilmelerinin kabul edildiği bu sözleşme (Kaplan, 1999: 128), Rio Konferansı'nda 153 ülke tarafından kabul edilmiştir. Türkiye, bazı maddelerine itiraz ederek imza atmamıştır. Çünkü bu konferansta, gelişmiş ülkeler kategorisine dâhil edilen Türkiye, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere hem mali yardımda bulunacak, hem de teknoloji transferi yapma yükümlülüğü altına girecektir. Anlaşmaya göre Türkiye, 2000 yılının 1990 yılı enerji kaynaklı CO2 emisyon miktarı olan 136 milyon ton hedefini tutturmak için bir anlamda enerji tüketimini de 1990 seviyesi olan yaklaşık 53 milyon ton düzeyine geçmek zorunda kalacaktır. Dolayısıyla 1990 emisyon düzeylerine dönmek, Türkiye açısından sanayileşmenin önünü tıkamaktır.

4.2.2.4. Orman Varlıklarının Korunmasına İlişkin Bildiri

Orman Varlıklarının Korunmasına İlişkin Bildiri'nin amacı, hem doğal, hem de sonradan yetiştirilen tüm coğrafik bölgelerdeki ve iklim kuşaklarındaki orman varlıklarının korunması ve yönetimidir (Ertürk, 1998: 228). Bildirinin hazırlık süreci aşamasında, gelişmiş ülkeler, tropik ormanların tüm insanlığa ait olduğunu ve bu yüzden korunmasının ve yeniden üretilmesinin gerekli olduğunu belirtirlerken, tropik ormanlara sahip olan ülkeler de, bu ormanlar üzerindeki ulusal egemenlik haklarını savunmuşlardır (Kaplan, 1999: 129).

Bildiride yer alan ilkelere göre, bütün ülkeler ağaçlandırma ve koruma yoluyla dünyanın yeşillendirilmesi çalışmalarına katılmalıdır; ülkelerin ormanları işletmeleri gelecek nesillerin ihtiyaçlarını öngören bir anlayışla olmalıdır; ormanların ülke içi ve dışı güçler tarafından istismar edilmemesi gereklidir; ticari, teknik ve ekonomik tedbirlerle ormanların zarar görmesi önlenmelidir; ormanlara zarar veren asit yağmuru gibi kirleticiler kontrol altına alınmalıdır.

Rio Konferansı'nda ormanlar üzerine bir anlaşma sağlanamamış, sadece "Orman İlkeleri"nin açıklanması ile yetinilmiştir.

4.2.2.5. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi

Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi, "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Hükümetlerarası Müzakere Komitesi" (INC) tarafından tüm ayrıntılarıyla 22 Mayıs 1992 tarihinde tamamlanmıştır. Sözleşmenin amacı, yeryüzündeki bitki ve hayvan türlerinin korunması ile genetik zenginlik ve bu türlerin yaşam alanlarının güvence altına almak olarak belirlenmiştir (Kaplan, 1999: 128-129).

Sürdürülebilir kalkınma sözcüğü, sözleşmenin 8/e maddesinde, "Biyolojik çeşitliliğe sahip alanları kullanmanın ötesinde bir bakışla, koruma alanlarına bitişik alanlarda sürdürülebilir kalkınmanın çevreci yaklaşımla geliştirilmesi" ifadesi ile yer

almıştır (Convention on Biological Diversty, 1992).

Rio Konferansı, uluslararası düzeyde sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin politik iradeyi göstermesi bakımından önemli bir ilerleme olarak kabul edilmiştir (Mengi - Algan, 2003: 34). Ayrıca konferansın bütün bir neslin çevreye karşı olan tutumunu değiştirdiğini de söyleyebiliriz. Bununla ilgili olarak, Cairncross (1992: 13), "Stockholm Zirvesi, devlet adamlarına çevreyi öğretmişti; Rio, çocuklara ve gençlere öğretti." demiştir.

4.2.3. Rio Konferansı Sonrası Gelişmeler

Rio Konferansı sonrasında Birleşmiş Milletler tarafından, temel konuları sürdürülebilir kalkınma kavramı olan birkaç önemli konferans düzenlenmiştir. Bunlar; bunlardan ilki; 1994 yılında amacı sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek olarak belirlenen 15 ilke ve Eylem Planı'ndan oluşan ***"Birleşmiş Milletler Nüfus ve Gelişme Konferansı"*** dır (Keleş - Hamamcı, 2002: 65-67). Bu konferans, dini grupların baskıları ve hükümet temsilcilerinin geri adım atmamaları sebebiyle, etkin nüfus politikaları oluşturulamadan başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Kaplan, 1999: 126).

1995 yılının Mart ayında Kopenhag'da ***"Birleşmiş Milletler Toplumsal Gelişme Konferansı"*** düzenlenmiş ve amacı, dünyada bazı ülkelerde yoksulluk, bazılarında da refahın hızla artmasının birbiriyle çelişen, kabul edilemez bir durum olduğu ve bunun için acil önlemlerin alınmasının belirlenmesi olarak ifade edilmiştir.

1995 yılının Eylül ayında Pekin'de düzenlenen ***"Birleşmiş Milletler IV. Kadın Konferansı"*** sonrasında kabul edilen Eylem Planında, sürdürülebilir kalkınma, insan merkezli bir anlayışa dayandırılmış ve uygulanması konusunda kadın-erkek açısından eşitlikçi bir anlayış benimsenmiştir (Mengi - Algan, 2003: 35).

1996 yılının Haziran ayında İstanbul'da ***"Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Konferansı Habitat II"*** düzenlenmiştir. Kırsal ve kentsel yerleşimlerin sürdürülebilirliği, yeterli barınak ve konut sorunları uluslararası düzeyde gözden geçirilmiş, bu sorunlarla baş edilebilmesi için ekonomik ve toplumsal politika ve reformlara gereksinim duyduklarının belirtildiği Habitat II Konferansı'nın amacı, herkes için yeterli konut ve sürdürülebilir insan yerleşmeleri olarak belirtilmiştir (Keleş - Hamamcı, 2005: 272). Habitat Gündemi, kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişimi; herkes için yeterli barınak; kapasite oluşturulması ve kurumsal gelişme; uluslararası işbirliği ve eşgüdüm; söz konusu gündemin izlenmesi ve hayata geçirilmesi olmak üzere beş eylem alanını kapsamaktadır (Mengi - Algan, 2003: 36).

4.2.3.1. Rio+5 Zirvesi

Rio Konferansı'ndan 5 yıl sonra yine Brezilya'nın Rio de Jenario kentinde 1997 yılında Rio+5 Zirvesi toplanmıştır. Rio+5 Zirvesi'nin amaçları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Rio Konferansı'ndan beri sürdürülebilir kalkınma konusunda elde edilen gelişmeleri değerlendirmek,

2. Dünya'da başarılı olmuş sürdürülebilir kalkınma çalışmalarını ortaya koyarak, erişilebilir olduğunu vurgulamak,

3. Rio'da belirlenen hedeflere ulaşılamamasının sebeplerini belirleyip, düzeltici önlemler almak,

4. Finansman ve teknoloji transferi, üretim ve tüketim örnekleri, enerji kullanımı, ulaşım, temiz suların azlığı gibi konulara önem vererek, gelecek için öncelikleri belirlemek,

5. Sürdürülebilir kalkınma hedefine bağlılıklarını korumak için hükümetlere, uluslararası örgütlere ve sivil toplum kuruluşlarına çağrıda bulunmaktır.

Zirvede, sürdürülebilir kalkınmanın küresel çapta finansmanı konusunda özellikle Kuzey-Güney farklılıkları yüzünden önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Zirve sonunda, Gündem 21'in sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmada çok önemli olduğu bir kez daha vurgulanmış ve ülkelerin 2002 yılında yapılacak olan toplantıya hedeflere ulaşmış olmaları amaçlanmıştır.

Rio+5 Zirvesi'nden üç yıl sonra, 2000 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın önerisiyle, Birleşmiş Milletlerin kuruluş yılından itibaren üstlendiği görevleri değerlendirmek ve yeni yüzyılda Birleşmiş Milletler'in durumunu güçlendirmek amacıyla ***Binyıl (Millenyum) Zirvesi*** düzenlenmiştir. Zirvede sunulan raporda dünya nüfusunun giderek arttığı ve yoksulluğun devam ettiği, bu sorunlarla mücadele etmek için sunulan önerilerin başında sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinin vurgulanmıştır.

Bildirge'de, "tüm dünyada adil ve kalıcı bir barış sağlanması" kararlılığının dile getirilmesinin ardından, dünya ölçeğinde üstesinden gelinmesi gereken en temel sorunun, "küreselleşmenin tüm insanlık için olumlu bir güce dönüştürülmesi" olduğu vurgulanmaktadır. Küreselleşmenin sağladığı nimetlerin günümüzde çok dengesiz bir biçimde paylaşıldığı ve külfetinin de yine dengesiz bir biçimde dağıldığı saptaması yapıldıktan sonra, "küreselleşme, ancak tüm çeşitliliği ile insanlığı kapsayan ortak bir gelecek kurmaya yönelik geniş kapsamlı ve sürekli çabalarla herkesi kucaklayan ve adil bir sürece dönüştürebilir", denmektedir (Emrealp, 2005: 24).

Binyıl Zirvesi sonucunda kabul edilen, 8 bölüm ve 32 ilkeden oluşan "Binyıl Bildirgesi" nin 6. ilkesinde sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda, doğanın bize sunduğu sonsuz zenginlikleri korunabilir ve gelecek kuşaklara aktarılabilir hale getirmek için, bugünkü sürdürülemez üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BM Binyıl Bildirgesi, 2000).

4.2.3.2. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma (Johannesburg) Zirvesi (Rio+10)

Rio Konferansı'nın üzerinden 10 yıl geçtikten sonra, Birleşmiş Milletler, 26 Ağustos–4 Eylül 2002 tarihleri arasında, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Doruğu'nu toplantıya çağırmıştır. İki yıllık bir hazırlık sürecinin ardından, 104 devlet ve hükümet başkanı yanında, heyetler ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan 21 bin kişinin katılımıyla (Mengi - Algan, 2003: 42-46) gerçekleşen Birleşmiş Milletler Johannesburg Doruğu'nun amacı, 1992'de toplanan Rio Konferansı'ndan sonra geçen süre içinde, Rio ilkelerinin ve özellikle Gündem 21'deki önerilerin hangi ölçüde yaşama geçirildiğinin değerlendirmesini yapmak ve amaçlara ulaşmada karşılaşılan zorluklara çözüm getirebilmektir (Keleş - Hamamcı, 2005: 206).

Zirvede, küreselleşen dünyada refahın eşit olarak paylaşılmadığı, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ayrımın devam ettiği ve bu ülkelerin sorunlara bakış açılarının farklı olduğunun altı çizilmiştir. Zirvenin sonunda "Sürdürülebilir Kalkınma için Johannesburg Bildirgesi" ve "Johannesburg Uygulama Planı" olmak üzere iki önemli belge ortaya çıkmıştır.

37 maddeden oluşan ve temelde ülkelerin yerel, bölgesel ve küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla ortak sorumluluklarının ve çevrenin korunması için görevlerinin vurgulandığı Sürdürülebilir Kalkınma için Johannesburg Bildirgesi'nin 11. maddesinde, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında, yoksullukla mücadele, üretim tüketim kalıplarının değiştirilmesi, doğal kaynak temeline dayanan ekonomik ve sosyal gelişim modelinin yaratılması öncelikli hedefler olarak belirtilmiştir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve UNDP, 2002: 110).

Bildiride göze çarpan önemli bir özellik, küreselleşmenin etkilerine geniş ölçüde yer verilmesidir. Dünya pazarlarının hızla bütünleşmesinin, sermayenin hareketliliğinin ve yeryüzünde yatırımların artması, sürdürülebilir kalkınma açısından yeni fırsatlar yarattığı gibi, sorunlar da çıkarmakta; bu sorunların yeryüzünde eşit dağılmadığı, daha çok az gelişmiş ülkelerin olumsuz etkilendiği belirtilmiştir (Keleş - Hamamcı, 2005:

208). Bildiride vurgulanan önemli sorunlar ise, çölleşme sonucunda verimli toprakların kaybının artması, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının daha net ortaya çıkması, doğal afetlerin sayısının ve verdiği tahribatın daha da artması, hava, su ve deniz kirliliğinin devam ettiği ve küresel çevrenin tahribatının ve biyolojik çeşitliliğin yok olmasının sürmesi olarak belirtilmiştir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve UNDP, 2002: 110).

Johannesburg Uygulama Planı; giriş, yoksullukla mücadele, sürdürülemez nitelikteki üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi, ekonomik ve sosyal gelişmenin doğal kaynak temelinin korunması ve yönetilmesi, sürdürülebilir kalkınma ve küreselleşen dünya, sürdürülebilir kalkınma ve sağlık, gelişmekte olan küçük ada devletlerinde sürdürülebilir kalkınma, Afrika için sürdürülebilir kalkınma, diğer bölgesel girişimler, uygulama araçları ve sürdürülebilir kalkınma için kurumsal çerçeve başlıkları olmak üzere toplam 11 bölümden oluşmaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve UNDP, 2002: ç.y.).

Yukarıdaki başlıklar çerçevesinde Uygulama Planı hedefleri arasında yer alan maddeler şunlardır (Ağça, 2002: 32):

1. 2015 yılına kadar temiz su ve atık su hizmetlerine sahip olmayan kişi sayısının yarıya indirilmesi,

2. 2010 yılına kadar biyolojik çeşitlilik kaybının azaltılması,

3. 2015 yılına kadar balıkçılık alanlarında en yüksek verime ulaşılması,

4. 2020 yılına kadar insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesine dönük önlemler alınması,

5. Halen enerjiye erişimi olmayan insanlara enerji temin edilmesi ve yenilenebilir enerji kaynakları payının arttırılması,

6. 2020 kimyasalların kullanımında ve üretiminde insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması,

7. Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi için Küresel Çevre Fonu'nun (GEF) ana kaynak olarak belirlenmesi,

8. Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde hava kirliliğinin azaltılması için işbirliğinin geliştirilmesi, ülkelerin Kyoto Protokolü'nü onaylamaya teşvik edilmesi,

9. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüm ülkelerin yararına olan açık, hakkaniyetli ve ayrımcı olmayan çok taraflı ticari ve finansal sistemlerin sağlanması,

10. Gelişme yolundaki ülkelerin borç sorunlarına geniş kapsamlı olarak hitap edebilmek bakımından yenilik getiren mekanizmaların desteklenmesi,

11. İyi yönetişim konusunda ortaklık anlayışının belli başlı grupları kapsayacak şekilde ve her düzeyde geliştirilmesi gibi konulara yer verilmiştir.

4.2.3.3. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma (Johannesburg) Zirvesi Sonrası

Johannesburg Zirvesi sonrasında iki önemli gelişmenin uluslararası çevre politikalarına etkide bulunduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki; Johannesburg Zirvesi'nde alınan kararların uygulamaya geçirilmesi ve Birleşmiş Milletler sistemi içinde yürütülecek çalışmaların belirlenmesi amaçları ile 28 Nisan–9 Mayıs 2003 tarihlerinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu 11. Toplantısı'dır. Komisyonun 2004–2005 tarihinden, 2016–2017 tarihine kadar olan döneme ilişkin programının yıllara ait konu başlıkları şu şekildedir (Commission on Sustainable Development, Report on the Eleventh Session, 2003):

1. 2004–2005 döneminde; su, sanitasyon, insan yerleşmeleri.

2. 2006–2007 döneminde; sürdürülebilir kalkınma için enerji, endüstriyel gelişme, hava kirliliği-atmosfer, iklim değişikliği.

3. 2008–2009 döneminde; tarım, kırsal gelişme, arazi, kuraklık, çölleşme, Afrika.

4. 2010–2011 döneminde; ulaştırma, kimyasallar, atık yönetimi, madencilik, sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıpları için on yıllık Çerçeve Program.

5. 2012–2013 döneminde; ormanlar, biyolojik çeşitlilik, biyoteknoloji, turizm, dağlar.

6. 2014–2015 döneminde; okyanuslar ve denizler, denizsel kaynaklar, gelişmekte olan küçük ada devletleri, afet yönetimi ve dayanıksızlık.

7. 2016–2017 döneminde; Gündem 21, Gündem 21'in daha iyi uygulanması programı ve Johannesburg Uygulama Planı uygulamalarının değerlendirilmesi.

Diğer önemli gelişme ise, 2003 yılının Eylül ayında düzenlenen Dünya Ticaret Örgütü V. Bakanlar Konferansı'dır. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin tarım politikalarında savundukları farklı görüşler sebebiyle anlaşmaya varılamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Mengi - Algan, 2003: 73).

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN ÇEVRE POLİTİKALARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI

5.1. TÜRKİYE'DE PLANLI DÖNEM ÖNCESİNDE ÇEVRE POLİTİKASI

Türkiye'de, devletin çevre politikaları oluşturmaya başlaması 1973 yılından itibaren uluslararası düzeydeki gelişmelerle birlikte ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bugünkü çevre politikaları kadar olmasa da, o günün sınırlı sayıdaki çevre sorunlarını çözmeye yönelik bazı yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1539-1894 yılları arasındaki dönemde hava kalitesinin, su kaynaklarının, ormanların ve bitki örtüsünün korunması, gemilerin sebep olduğu kirliliğin önlenmesi, halk sağlığı ve temizlik kurallarını içeren yasal düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur (Algan, 2000: 222-223). Osmanlı'da batılılaşma çabaları ve batı teknolojisinin transferi ile birlikte bazı alanlarda çevresel bozulmalar görülmeye başlamıştır. O dönemde çevre konusunda duyarlılıklar görülse de, kapsamlı bir çevre politikasından bahsetmek mümkün değildir. Ancak özellikle 1848 yılında yayınlanan "Ebniye Nizamnamesi"nde yol, bina yapımı, kamulaştırma ile ilgili düzenlemeler getirilirken, 1864 yılında bu nizamnamenin yerine İstanbul ve tüm imparatorlukta uygulanmak üzere "Turuk ve Ebniye Nizamnamesi" yürürlüğe konulmuştur. 1882 yılında ise, bu nizamname de kaldırılarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk imar kanunu olan "Ebniye Kanunu" çıkarılmıştır. Çevreye ilişkin diğer bir düzenleme ise, 1869 yılında çıkarılan "Orman Nizamnamesi"dir. (Görmez, 1991: 109-110).

Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında, uzun bir savaş sürecinden çıkan Türkiye'de çevre politikaları konusunda çok şey söylemek mümkün değildir. O yıllarda temel sorun, halk sağlığı olmuş ve çevre konusunda yapılan düzenlemeler halk sağlığı kaygısını yansıtmıştır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2002: 16).

Cumhuriyet Döneminin çevreye ilişkin hükümler içeren ilk düzenlemesi 1925 yılında 1882 tarihli "Ebniye Kanunu"nun bazı maddelerini değiştiren, 150'den fazla binanın yandığı alanlarda belediyelere önemli düzenleme yetkileri veren 642 sayılı kanundur. 1930 yılında yürürlüğe giren Belediye Kanunu'nda belediyelerin görevleri arasında çevreye ilişkin birçok düzenlemeye yer verilmiştir. Umumi Hıfzısıhha Kanunu da 1930 yılında çıkarılarak, sağlık ve çevre konusunda düzenlemeler getirmiştir. 1930'lu yılların diğer önemli düzenlemeleri, 1933 yılında çıkarılan Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ve 1937 yılında ormanların devletleştirilmesini sağlayan Orman Kanunu'dur (Görmez, 1991: 111-113).

1937 yılında çıkarılan yabani hayvanların kuralsız avlanmasının ve nesillerin tükenmesinin önlenmesini içeren "Kara Avcılığı Kanunu", 1950'de çıkarılan "Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun", 1956'da çıkarılan "Ormanlar Kanunu", 1957'de "Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu", 1960'da "Yeraltı Suları Hakkında Kanun", 1966'da "Gecekondu Kanunu" ve 1971'de çıkarılan "Su Ürünleri Kanunu" çevre konusundaki diğer düzenlemelerdir (Erim, 2000: 182-184).

Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar olan dönemde çevre konusunda çok önemli düzenlemeler yapılmadığını, bu dönemde hızlı sanayileşme faaliyetlerinin ciddi çevre sorunlarına sebep olduğunun henüz fark edilmediğini ve bu yüzden de benimsenen bir çevre politikasının olmadığını, düzenlemelerin bir bütünsellik içinde olmadığını, her kanunun kendi ilgi alanlarıyla ilgili yasaklara, düzenlemelere yer verdiğini görmekteyiz.

5.2. TÜRKİYE'DE PLANLI DÖNEMDE ÇEVRE POLİTİKALARI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir değişim sürecine giren Türkiye, nüfusun ve kentleşme hızının artmasıyla birlikte doğan taleplerin karşılanabilmesi için çözüm olarak planlı gelişme dönemine geçmiştir. 1961 Anayasası ile kalkınma, sanayileşme çabaları bir plana bağlanmış ve 1962 yılından itibaren Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan kalkınma planları uygulamaya konulmuştur.

Planlı ekonomik kalkınma dönemine girmiş olan Türkiye'de yaşanan bu hızlı değişimin en olumsuz etkileri çevre üzerinde ortaya çıkmıştır. Modern tarımda artan makineleşme sonucunda mer'alar sürülmeye, plansız kentleşme ile birlikte verimli tarım toprakları kaybedilmeye, gelişmemiş olan deşarj sistemlerinden dolayı akarsu ve göller kirlenmeye ve birçok büyük kentte, başta Ankara olmak üzere, tehlikeli boyutlarda hava kirliliği oluşmaya başlamıştır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2002: 17).

Tüm bu olumsuz gelişmelerin ortaya çıktığı dönemde hazırlanan ve 1963-1972 yılları arasını kaplayan ilk iki planda çevre sorunları için özel bölümlere yer verilmemiş ve çevre ile ilgili olarak, ayrıntılı politikalar oluşturulmamıştır. Sadece genel olarak "çevre sağlığı" konusundan söz edilmiştir (Keleş - Hamamcı, 2005: 336).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "Sosyal Kalkınma ve Gelişme" ve "Tarım ve Endüstriyel Üretim" bölümlerinde dolaylı şekilde çevre konusuna değinilmiş, sanayileşmenin ülkenin gelişmesindeki önemine dikkat çekilirken, yarattığı kirlilikten söz edilmemiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise, şehircilik problemleri ve sağlık politikalarına uygun kentleşme stratejileri belirlenmiş; ancak yine çevre konusunda ayrı bir düzenlemeye yer verilmemiştir (Egeli, 1996: 89).

5.2.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, dönemin Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından 26 Ekim 1972 tarihli gündemin 155. birleşimde onaylanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1972).

Ayrı bir çevre bölümünün bulunduğu planda, ülkenin su, hava ve kıyı gibi belli başlı çevre sorunlarına dikkat çekilmekte ve bunların bir bütün olarak planlama sistemi

içinde incelenmesinin gereği vurgulanmaktadır. Ayrıca, ülkeyi sanayileşerek kalkınma hedefinden saptıracak hiçbir yükümlülüğün kabul edilmemesi koşuluyla çevreye ilgi gösterileceği belirtilmektedir (Keleş - Hamamcı, 2005: 336). Planın dördüncü kısmının on dördüncü bölümünde çevre sorunlarının mevcut durumu hakkında saptamalar yapılmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1972: 866):

1. "Toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinin nitelik ve niceliklerinin belirlendiği düzen içinde mekâna yerleşmesi sonunda çevre insan ilişkileri oluşur. Toplum ve toplumun yakın ve uzak çevresi arasındaki bu ilişkiler için teknolojik koşullara dayalı bir optimum düzey bulunmaktadır. Çeşitli ülkelerin bu optimuma iki yönlü uzaklığı, çevrenin yeterince kullanılamamasını ya da aşırı ve yanlış kullanılması sonucunda çevre sorunlarını yaratmaktadır.

2. Çevre sorunları ve bunlara yol açan unsurlar için uluslararası geçerliliğe sahip bir gruplama yapmak mümkün değildir. Ayrıca, bunları gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunları dışında görmek mümkün olmadığı gibi, bu sorunları ileri sürerek kalkınma çabalarının yavaşlatılması da geçerli görülmemektedir.

3. Türkiye'de özellikle son on yıl içinde bazı sanayi projeleri çevresinde ve yoğun kentleşme alanlarında hava, su ve kıyıların kirlenmesi gibi dar anlamda ve ülkenin tümü için geçerli olmayan çevre sorunlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak, erozyon ve çevre sağlığı gibi doğal kaynakların gerekli biçimde ve yeterince kullanılamamasına ya da gelir ve eğitim yetersizliğine dayanan çevre sorunları uzun zamandır Türkiye'de ağırlık taşımaktadır.

4. Çevre sorunları bugüne kadar farklı bakanlık ve kuruluşlarca ele alınmıştır. Ancak, uluslararası ilgi düzeyinin hızla artması ve Devletler Hukuku içinde düzenleme teşebbüslerinin ortaya çıkışı ve Türkiye'nin sanayileşme kararları dikkate alınarak konunun bir bütün olarak ve planlama sistemi içinde incelenmesi gerekli olmaktadır."

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre konusu ile ilgili belirlenen ilkeler ve alınan tedbirler ise (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1972: 866-867);

1. "Çevre ve insan ilişkilerini rasyonel bir dengede sürdürebilecek bir toplum yapısına ulaşılmasının yolu, sosyal ve ekonomik kalkınmadır. Çevre sorunlarının, kalkınmaya ayrılmış fonları olumsuz yönde etkilemeksizin çözülmesi esastır.

2. Çevre sorunları ile ilgili olarak uluslararası düzeyde sürdürülecek çalışma ve yasal düzenlemelerde, Türkiye'yi sanayileşerek kalkınma hedefinden saptıracak hiçbir yükümlülük kabul edilemeyecektir.

3. Sanayi sektörünün giderek ağırlık kazanacağı ülkemizde, uzun dönemde sahip olunacak sanayi türlerinin çevreyi kirletme dereceleri tahmin edilecek ve gelişmiş ülkelerce kullanılan ve ileride yurda transferi düşünülen sanayi türlerinde kirlenmenin önlenmesi için yapılan araştırma ve çalışmalar ile özellikle dış ticaret malları konusunda ve deniz kaynaklarının kirlenmesiyle ilgili olarak uluslararası düzeydeki gelişmeler önemle izlenecek ve değerlendirilecektir. Bu çerçeve içinde, çevre sorunları ile ilgili uluslararası araştırma ve değerlendirme çalışmalarına iştirak edilmelidir.

4. Çevre sorunları konusunda ilgili bakanlık ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması ve ulusal düzeyde görev dağılımının yeniden düzenlenmesi Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinatörlüğünde yapılacak çalışmalarla tespit edilecektir.

5. Çevre sorunları konusunda bugüne kadar çıkarılmış yasalar taranacak ve yukarıda belirtilen ilkeler ışığında yeniden gereken düzenlemelerin yapılması sağlanacaktır.

6. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda toplumun aydınlatılması için halk eğitimi bir araç olarak kullanılacaktır."

Stockholm Konferansı'nın yansımalarını açık olarak gördüğümüz bu planda, çevre konusundaki temel ilkenin, çevre sorunlarının ülkeyi sanayileşme hedefinden uzaklaştıracak biçimde ele alınmaması olduğunu söyleyebiliriz (Mengi - Algan, 2003: 228). Bu plan dönemi politikalarında öncelikli olarak, ekonomik gelişmenin benimsendiğini, ancak çevre ile ekonomik ve sosyal kalkınma arasında dengeyi sağlayacak ilkelerin yer almadığını ve planın bütüncül bir çevre yaklaşımını yansıtmadığını söylemek mümkündür. Planda "önleyici çevre politikası" olarak karşımıza çıkan kirletici sanayiler ile ilgili önlem alınması yönündeki politika, planın sadece "çimento sanayi" ile ilgili temel ilke tedbirlerinin 5. maddesinde yer almıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1972: 454).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na ait dönem içinde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri, Akdeniz'in kirlenmeye karşı korunmasını, deniz ortamı ve kıyı alanlarındaki bozulmanın önlenmesini, Akdeniz halkının yaşam şartlarını uzun dönemli hedefler çerçevesinde iyileştirmek için kaynakların rasyonel kullanımını sağlamak üzere "Akdeniz Eylem Planı" adı altında 4 Şubat 1975 tarihinde başlanan uluslararası düzeydeki bu girişime Türkiye'nin de katılmasıdır (Algan, 1995: 45-46).

5.2.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, dönemin Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından 29-30 Kasım 1978 tarihli gündemin 15. birleşimde onaylanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Çevre sorunlarının ortaya çıkmadan "önleyici çevre politikaları" uygulanarak durdurulmasını içeren Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın çevre konusundaki temel ilkesinde; çevre sorunlarının toplumsal değişim süreci ile birlikte çözüme kavuşturulması, çevre sorunlarının sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşme sürecinde dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak da doğanın ve doğal kaynakların korunmasında ve kullanımında rasyonellik sağlanabileceği, uzun

dönemde geriye dönülemez çevre sorunlarının yaratılmayacağı belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979: 295).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile belirlenen çevre politikaları ise, aşağıdaki gibidir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979: 295):

1. "Mevcut çevre sorunlarını giderici yaklaşımlarda, alternatif çözüm önerileri dikkate alınarak sosyo-ekonomik ve ekolojik yapıya en uygun çözümler seçilecektir. Çevre sorunlarını gidermeye yönelik önlemler yöresel ortamın özelliklerine göre yapılacaktır. İnsan sağlığı için yakın tehlike yaratan yörelerle ilgili çevre projeleri öncelikle uygulamaya konulacaktır.

2. Ankara'nın hava kirliliğine çözüm getirici projeler hazırlanarak, yapılabilirliği olanlar plan döneminde uygulamaya konulacaktır.

3. İstanbul Haliç'in rehabilitasyonu ile İzmit Körfezi'nin çevre sorunları bakımından, uluslararası işbirliği olanakları da dikkate alınarak, yeniden düzenlenmelerine yönelik çalışmalara etkinlik kazandırılacaktır.

4. Arazi kullanım planları olmayan durumlarda, yörelerin ekolojik özellikleri ve çevre koruma önlemleri dikkate alınacaktır.

5. Yerel çevre politika ve uygulama kararlarının oluşumunda gerekli bilgi birikimini sağlamak üzere yerel yönetimle merkezi yönetim arasında iletişim ağı kurulacak, kararların yerel yönetimlere doğru kaydırılmasına ağırlık verilecektir.

6. Çevre sorunları konusunda çalışan vakıf, dernek ve benzeri gönüllü kuruluşların plan doğrultusundaki faaliyetleri desteklenecek ve özendirilecektir.

7. Tarihi çevrenin ve önemli savaş alanlarının, kırsal ve kentsel dinlenme bölgelerinin saptanması, korunması ve ulusal tarihi parklar çerçevesinde iç ve dış turizme yönelik olarak değerlendirilmesi çalışmalarına hız verilecektir.

8. Büyük kentlerin yoksun bulunduğu yeşil alanlar ve parklar kısa sürede çoğaltılacak ve halkın yaralanmasına sunulacaktır.

9. Uluslararası düzeydeki yasal, bilimsel ve teknolojik gelişmeler yakından izlenerek, bölgemizi ilgilendiren konularda etkin tutum takınılacaktır."

Yukarıda sıralanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı çevre politikalarının Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na ait çevre politikalarından temel farkı; hem önleyici, hem de onarımcı nitelikte olmasıdır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın çevre konusundaki temel ilkesinde, çevrenin sanayileşme, tarım ve kentleşme ile birlikte ele alınacağı belirtilmiş olmasına rağmen "Dördüncü Planın Temel Politikaları" bölümünde çevre kavramına yer verilmemiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979: 255).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın, çevre kavramına yönelik yeni politikalara sahip olduğu; ancak, planda idari yapılanmadan ve mevzuat çalışmalarından söz edilmemesinin bir eksiklik yarattığı ve bu politikaların sadece devlet açısından çevreye verilen önemin arttığının bir göstergesi olduğu belirtilmiştir (Egeli, 1996: 91).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine ait çevre politikaları, düzenlenen bazı yasa ile yönetmelikler ve taraf olunan uluslararası anlaşmalar yoluyla uygulamaya çalışılmıştır.

1978 yılında Türkiye'nin ilk kamu çevre örgütü olan "Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı" kurulmuş ve çevre konuları hükümetler içinde daha da sahiplenilmiştir (Erim, 2000: 186-187).

Türkiye, 1982 yılında "Birleşmiş Milletler Dünya Doğa Şartı"nı kabul etmiştir. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri, 1982Anayasası'nın 56. maddesinde çevre kavramının, "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşın ödevidir" hükmü ile bir anayasal norm temelinde yer almış olmasıdır (Gözübüyük, 2002: 79).

Bu gelişmeyle birlikte 1983 yılında amacı "Bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi; kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak tedbirleri, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukuki ve teknik esaslara göre düzenlemek." olan 2872 sayılı ve 9 Ağustos 1983 tarihli "Çevre Kanunu " yürürlüğe girmiştir.

Yine 1983 yılında "Gayri Sıhhi Müesseseler Yönetmeliği", 2873 sayılı "Milli Parklar Kanunu", 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" yayımlanmış; ayrıca, 1985 yılında "Barselona Konvansiyonu" ve "Akdeniz' in Uçaklardan ve Gemilerden Atılan Atıklarla Kirlenmeye Karşı Korunması" protokolleri imzalanmıştır (Arat, 2000: 169).

5.2.3. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1985-1989 yılları için hazırladığı Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, zamanın Millet Meclisi Genel Kurulu Tarafından 13 Temmuz 1983 tarihli gündemin 90. birleşiminde onaylanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1984).

Beşinci Beş Yıllık Planı'nın hazırlandığı dönemde çalışmalarına başlanan ve sürdürülebilir gelişme kavramının ilk kez açıkça tanımlandığı Ortak Geleceğimiz adlı raporun da etkisi ile planda çevre konusundaki temel yaklaşım; sadece, mevcut kirliliğin engellenmesi değil, kaynakların gelecek nesillerinde yararlanabileceği en iyi şeklide kullanılması, muhafazası ve geliştirilmesi şeklinde belirlenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1984: 171).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın dördüncü bölümü olan "Sosyal Hedef ve Politikalar" başlığı altında, çevre konusundaki ilke ve politikalar aşağıdaki şekildedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1984: 171):

1. "Ülkemiz, şehirleşme, erozyon ve tabii afetlerin sonucu olan çevre kirlenmeleri ile hızlı sanayileşme ve tarımda modernleşmenin getirdiği çevre sorunlarıyla karşı karşıyadır.

2. Ülkemizde tabii kaynakların kullanımında ekolojik denge gözetilerek, bu kaynakların gelecek nesillerin de kullanabileceği şekilde muhafaza edilmesi ve geliştirilmesine önem verilecektir.

3. Arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre sorunları planlama aşamasında teşhis edilecek ve ilgili mevzuatın gerektirdiği tedbirler alınacaktır. Havza boyutunda su kalitesinin değerlendirilmesine ve su kaynaklarının kullanımında rasyonel bir düzenlenmeye önem verilecektir.

4. Marmara denizi, Haliç İzmir ve İzmit Körfezleri gibi su kirlenmesinin aşırı olduğu yerlerde mevcut sanayiler tasfiye işlemlerinde gerekli tedbirleri alacaklardır.

5. Yatırımların projelendirme, ön izin, tesis izni proje değerlendirme, üretim aşamalarında çevre faktörü sistematik olarak değerlendirilecek ve sanayi atıkları denetlenecektir.

6. İçme ve kullanma suyunda insan sağlığının gerektirdiği şartların yerine getirilmesi sağlanacak su kaynaklarının değişik kullanım amaçlarını göz önünde bulunduran alıcı ortam ve atık standartları düzenlenecektir.

7. Başta Ankara olmak üzere hava kirliliğinin sağlık yönünden ciddi tehlike teşkil ettiği şehirlerde acil tedbirler alınacak, bu amaçla hava kirliliği kontrol istasyonları ağı geliştirilecek, iyi kalitede ve yeterli miktarda yakıt temin edilerek soruna köklü çözümler bulmak için yeni yakıt türleri ile ısınma proje çalışmaları yapılacaktır.

8. Çevre alanında sürdürülmesi gerekli olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerine öncelik tanınarak ilgili üniversite ve kuruluşlar desteklenecektir."

Çevre konusunda çalışma yapan üniversitelerin ve kuruluşların desteklenmesiyle arazi kullanım ve yatırım kararlarında çevre sorunlarının planlama aşamasında tespitine yönelik önlemler alınması konusuna ilk kez bu planda yer verilmiştir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ulusal düzeyde yeni oluşumları gerçekleştirmek üzere uluslararası bazı düzenlemeler uygulamaya konulmaya çalışılmıştır.

1984 yılında Başbakanlık Çevre Örgütü kaldırılarak devlet bakanlığına bağlı Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuş ve yerel yönetimlerin etkinliğinin arttırılması amacı ile doğrudan mahalli çevre kurulları ile ilişkilendirilmiştir. Aynı sene, "Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği" ve "Kıyı Kanunu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" yürürlüğe girmiştir. 1986 yılında "Özel Çevre Koruma Bölgeleri Kurumu Başkanlığı" kurulmuştur. Ayrıca, "Gürültü Kontrol Yönetmeliği" ve "Hava Kalitesi Koruma Yönetmeliği" çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur (Arat, 2000: 170).

5.2.4. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1990-1994 yılları için hazırladığı Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, zamanın Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından 22 Haziran 1989 tarihli gündemin 107. birleşiminde onaylanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel sorunları bölümünde, önceki plan döneminde çevreye yönelik nisbi gelişmelerin kaydedildiği, içme suyu, kanalizasyon, arıtım tesisleri gibi önemli yatırımların yapıldığı; ancak, buna rağmen, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çevre sorunlarının devam ettiği belirtilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 341).

Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarına ait çevre politikalarında sürdürülebilir kalkınma kavramına ilk kez bu plan döneminde yer verilmiştir. Bunun da en önemli sebebi, kavramın küresel düzeyde yaygınlığını ve içeriğini kazandığı "Ortak Geleceğimiz (Brundtland)" adlı raporun yayımlanması ve bu rapora bağlı olarak küresel düzeyde yaşanan gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkisidir. Ortak Geleceğimiz adlı raporda yapılan sürdürülebilir kalkınma tanımı ile tam uyum içerisinde olan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın çevre konusundaki temel ilkesi ise, "İnsan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak" olarak belirlenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 312).

Planın, "Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar" bölümünün dördüncü kısmının "Çevre ve Yerleşme" başlığı altında çevre sorunlarına yönelik olarak geniş kapsamlı ilke ve politikalara yer verilmiştir.

Bu ilke ve politikalar şöyledir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 312-313):

1. "İnsan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel ilkedir.

2. Bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun dikkate alınması esastır. Bakanlıklar yetki alanları içindeki uygulamalarının çevre etkilerinin teşhisi, önlenmesi, bu amaçla politika geliştirilmesi ve uygulanmasından sorumlu olup koordinasyon ise, çevre işlerinden sorumlu kurumca sağlanacaktır.

3. Muhtemel çevre bozulmaları önceden tahmin edilerek gerekli tedbirler kirlilik meydana gelmeden alınacaktır.

4. Çevre standartları tespit edilirken uygulanabilir mevcut teknolojiler ve ülke şartları birlikte düşünülecek ve standartlar sürekli araştırmalarla dinamik bir şekilde belirlenecektir.

5. Çevre bilinci yaygınlaştırılacak, bütün planlama aşamalarında çevre boyutu göz önünde tutulacaktır. İmar yasası, çevresel etkileşim boyutu göz önünde tutularak yeniden gözden geçirilecektir.

6. Deniz ortamında çevre koruma politikaları, öncelikle insan sağlığı açısından önemli bölgeler başta olmak üzere, su ortamı olarak kullanılan bölgelerle su ürünleri açısından önemli bölgeleri kapsamına alacaktır.

7. Kıyı şeridinin faydalı ve ekonomik kullanımını düzenlemek maksadıyla ve sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikli kamu yararını gözeten bir master plan hazırlanacaktır.

8. Kıta içi su kaynaklarının yönetiminde ve alıcı su ortamının düzenli olarak izlenmesinde kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanacak ve havza boyutunda idare kavramı geliştirilecektir.

9. Çevre verilerinin bir merkezden yönlendirilerek toplanmasından, ilgili kamu kurumları sorumlu olacaktır.

10. Çevre denetim-izleme sistemine gerekli etkinlik kazandırılarak tek merkezden koordine edilecektir.

11. Arazilerin kabiliyetlerine uygun olarak planlı ve dengeli kullanımını sağlamak için toprak etüd ve haritalama işleri ulusal bir program dâhilinde ele alınacak, 1., 2. ve 3. sınıf tarım arazilerinin toprak sanayi, alt yapı, iskan, ve turizm amacıyla kullanılması önlenecektir. Yol, su, elektrik, petrol, gaz ve boru hatlarının tarım dışı arazilerden geçirilmesine özen gösterilecektir.

12. Yabani bitki genetik kaynaklarının tahribini önleyici tedbirler geliştirilecektir.

13. Hava kalitesi ile ilgili gezici kalibrasyon üniteleri ve bir referans kalibrasyon ünitesi kurulacak, illerde hava kalitesini etkileyen faktörler tespit edilerek izlenecek parametreler ve alan sınırları belirlenecektir.

14. Kimyasalların rasyonel kullanımının sağlanması ile çevreye olan zararları asgari düzeye indirilecektir.

15. Çevreyi etkileyen kimyasalların yarılanma süreleri ve dönüştükleri diğer kimyasal maddeler açısından sistemli bir şekilde kontrol edilmeleri sağlanacaktır.

16. Kimyasalların tanımlanması ve bildirimlerinin uluslararası alanda benimsenmiş olan prensiplere göre yapılması sağlanacaktır.

17. Yabancı ülke atık ve artıklarının Türkiye'ye girmesi önlenecek, ülke içindekilerin zararsız hale getirilmesi esas alınacaktır.

18. İllerde çevre problemleri açısından risk değerlendirmesi yapılarak acil hal aksiyon planları hazırlanacaktır.

19. Belediyelerin müşterek katı atık bertaraf etme yerleri oluşturmaları desteklenecek, düzenli çöp depolama sahaları için yer seçimi ve işletme esasları belirlenecektir.

20. Hastane atıkları, ev ve sanayi atıklarından ayrı olarak bertaraf edilecek, nükleer tıp bölümlerinin sıvı atıkları için depolama tankları yapılacaktır.

21. Sanayi kuruluşları, tatil köyleri ve sitelerinin ortak arıtma tesisleri kurmaları için gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılacaktır.

22. Arıtma konusundaki araştırmalar desteklenecek, özellikle Biyoteknolojinin atık su arıtılmasında uygulanmasında ve bu konuda araştırma yapılmasına önem verilecektir.

23. Enerji üretimi, iletilmesi, dönüştürümü ve kullanımında çevre faktörünü göz önüne alan ekonomik değerlendirme yapılacaktır.

24. Enerji üretiminde çevre kirliliğini azaltmak için gerek mevcut, gerekse yeni kurulacak tesislerin özelliklerine uygun teknoloji transferi ve araştırma-geliştirme çalışmalarına ağırlık verilecektir.

25. Yenilenebilir enerji kaynakları bakımından mevcut potansiyelden yararlanmak için araştırma-geliştirme programları oluşturulup desteklenecektir.

26. Akışkan yatakta yakma teknolojisi araştırma-geliştirme ve kullanım çalışmaları desteklenecektir.

27. Petrol ürünlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ile tüketimi sırasında ortaya çıkabilecek çevre kirliliğine karşı gereken tedbirler alınacaktır.

28. Nükleer tesisler ve iyonlaştırıcı radyasyonla çalışan tesislere yönelik mevzuat geliştirilecektir.

29. Büyük hidroelektrik santrallerin ekolojik ve sosyo-ekonomik dengede oluşturduğu önemli değişikliklerin boyutları belirlenecek ve etkilerini azaltacak tedbirler geliştirilecektir.

30. AT çevre politikalarına uyum için başlatılan çalışmalar sürdürülecektir."

Sürdürülebilir kalkınma kavramının temel ilkesini oluşturan; çevreyi korumanın, ekonomik gelişmeden vazgeçerek değil ekonomik gelişme ile çevre arasındaki ilişkinin iyi kurulmasıyla gerçekleştirilebileceği anlayışı ile benzerlik gösteren ifade, planın "Temel Amaç ve Politikaları"nda "Ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yürütülmesinde, beşeri ve doğal kaynakların israfının önlenmesi ve çevrenin korunması esas alınacaktır" (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 3) ilkesinde yer almıştır. Ayrıca bu ilke "Ekonomik Sektörde Gelişme Hedef ve Politikaları" başlığı altında; "Ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yürütülmesinde, beşeri ve doğal kaynakların israfının önlenmesi ve çevrenin korunması esas alınacaktır. Artık ve atıkların tasfiyesine dönük yatırımlar desteklenecektir." (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1989: 40) ifadesi ile de desteklenmiştir.

Bunların dışında, çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla yatırım kararlarının çevresel etki değerlendirilmelerinin yapılması; verimli tarım topraklarının korunması; atıklar konusunun ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi ve Avrupa Topluluğu çevre politikalarına uyum çalışmalarının sürdürülmesi konularına ilişkin politikalar bu planı, önceki döneme ait beş yıllık kalkınma planlarından ayıran en önemli noktalardır.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'na ait yukarıda sıralanan çevre politikaları bazı uluslararası sözleşmeleri imzalamak ve ulusal düzeyde yeni yasal düzenlemeleri gerçekleştirmek yolları ile uygulamalara aktarılmaya çalışılmıştır. Bunları tarihsel bir sıra içinde aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1990 yılında 3621 sayılı "Kıyı Kanunu" yürürlüğe girmiştir. Yine 1990 yılında, "Ozon Tabakasının Korunması ile İlgili Viyana Sözleşmesi" ve "Montreal Protokolüne" katılmamız onaylanmış; denizlerin gemiler tarafından kirletilmesinin önlenmesi için "MAR-POL 73 Sözleşmesi" ve "78 Protokolü"ne katılmamız bakanlar kurulunca kararlaştırılmış; "Hükümetlerarası İklim Değişikliği" çalışmalarına katılım kararı alınmış; "Çevre Eğitim Projesi" UNESCO'nun desteği ile başlatılmış, bu doğrultuda "Özel Çevre Koruma Bölgeleri" ilan edilmiş ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nce çevre verilerinin derlenmesi için çalışmalara başlanmıştır (Arat, 2000: 171).

1991 yılında ise, çevrenin korunması, geliştirilmesi ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla, Çevre Bakanlığı kurulmuş, bakanlığın faaliyetleri; uygun arazi kullanımı, doğal kaynakların, bitki ve hayvan türlerinin korunması, kirliliğin önlenmesi ve kamuoyu bilincinin artırılması gibi konular olarak belirlenmiş, görevleri ise, çevre politikaları ve stratejilerini belirlemek, çevresel aktivitelerin yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde koordinasyonunu sağlamak, çevreyle ilgili izinleri düzenlemek, bilgi toplamak ve eğitim programları düzenlemek gibi çalışmalarda bulunmak olarak belirlenmiştir.

"Radyasyon Güvenliği Yönetmeliği" de 1991 yılının Eylül ayında çıkarılmıştır.

Türkiye açısından sürdürülebilir kalkınma konusunda uluslararası düzeyde atılan önemli adımlardan biri 3-14 Haziran 1992 tarihinde Brezilya'nın başkenti olan Rio De Janerio'da yapılan "Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı"na katılmak olmuştur.

Türkiye, konferans sonrası ortaya çıkan beş belgeden "Rio Bildirgesi" ile "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi"ni imzalamış; "Gündem 21"i onaylayarak imzalamış; "Orman Varlığının Korunmasına İlişkin Bildiri"yi de kabul etmiş, ancak, "İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi"ni sözleşmenin ekindeki gelişmiş ülkeler (OECD) listesinde yer almasından ve buna bağlı olarak CO2 emisyonlarını 2000 yılında 1990 yılı seviyelerine indirilmesinin beklenmesinden dolayı imzalamamıştır.

Uluslararası alanda çevreyle ilgili yaşanan gelişmeler sonucunda bu plan döneminde çevre politikalarının uygulamaya aktarılmasındaki çabaların, diğer dönemlere oranla daha kapsamlı olduğu görülmektedir.

5.2.5. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, dönemin Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından 18 Temmuz 1995 tarihli gündemin 142. birleşimde onaylanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996).

Yedinci Kalkınma Planı'nın hazırlık çalışmaları arasında yer alan ve planın çevre konusundaki ilke ve politikalarının oluşturulmasında yol gösterici olması amacıyla, toplam 130 uzmanın beş aylık süre sonuncunda hazırladığı "Özel İhtisas Komisyonu Raporu" 1994 yılında yayımlanmıştır. Raporun giriş kısmında, çevre politikaları ve ayrıca tüm ekonomik sektörler ve bunlarla ilgili politikalara çevre konusunun da dâhil edilmesinin sağlanacağı, ekonomik faaliyetlerin yarattığı çevre zararlarının kaçınılmaz olduğu ve bu yüzden çevre politikalarında "sürdürülebilir

kalkınma" ve "kirleten öder" ilkelerinden hareket edileceği, çevresel kirlenmeyi arıtmaya yönelen pasif yaklaşımlar yerine, "emret-yaptır" politikaları ile birlikte "teşvik et-özendir-oluştur" politikalarının uygulanması önerilmiştir. Ayrıca, raporda, çevre üzerinde olumsuz etki yaratanların, bu dışsallığı "içselleştirme" süreçlerine işlerlik kazandırmaları, bu amaçla ekonomik ve mali araçlardan (vergi, teşvik, ceza vb.) yararlanılması, çevre sorunlarının çözümü için görev ve yetki dağılımının yeniden gözden geçirilmesi gereği belirtilmiş, Çevresel Etki Değerlemesi (ÇED) uygulamasına ağırlık verilmesi ve çevre dostu üretim araçları ve teknolojileri kullanımı, atıkların minimizasyonu, geri kazanımı için programlar geliştirmenin gerekli olduğu vurgulanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1994: 4).

Plan'da "Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi" başlığı altında çevre konusunun mevcut durumu ile ilgili saptamalar yapılmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 188-189):

1. "Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında benimsenen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına rağmen, bir yandan tüm ekonomik ve sosyal kararlarda çevre boyutunun dikkate alınmasında, öte yandan işlevsel ve dinamik bir çevre yönetimini oluşturacak örgütsel ve hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde yetersiz kalınmıştır. Çevre yönetiminden sorumlu kuruluşlar arasında eşgüdüm, iş birliği ve iş bölümü sağlanamamış, çevre finansman sistemi, çevresel veri ve bilgi altyapısı oluşturulamamış, hukuksal düzenlemelerde etken bir çevre yönetimine imkân verecek düzeye gelinememiştir.

2. Ekonomik, idari, hukuki, politik, sosyal ve kültürel araçları kullanarak doğal ve yapay çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımını sağlamak üzere yerel, bölgesel ve merkezi düzeyde politika ve stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır.

3. Çevre konularında temel politikaları saptamak ve kuruluşlar arasında koordinasyonu ve işbirliğini sağlamakla görevli olarak kurulan Çevre Bakanlığı bugün bu fonksiyonlarını yerine getirmede yetersiz kalmaktadır. Çevre Bakanlığının il

düzeyindeki örgütleri teknik donanım yetersizliği nedeniyle işlevsel olamamakta ancak daha önemlisi etken bir çevre yönetiminde merkezi düzeyde, il düzeyinde ve belediyeler düzeyinde yönetim esaslarının belirlenmemiş olması nedeniyle uygulamada yetersiz kalmaktadır.

4. Ülkemizde çevre korumaya yönelik çok sayıda hukuki düzenleme bulunmaktadır. Gerek Çevre Kanunu, gerek çıkarılmış olan yönetmelikler, gerekse çevre ile ilgili mevcut mevzuat incelendiğinde, bazı aksaklık, uyumsuzluk ve tekrarlar göze çarpmaktadır. Çevre mevzuatında başlıca sorun 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun günün ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmesidir. Kanun'da öngörülen müeyyidelerin yetersizliği ve eksikliği, Kanun'un daha ziyade kirlilik boyutuna önem vererek çevre koruma boyutunun ihmal edilmiş olması, katılım ve eğitim konusunda herhangi bir düzenleme ihtiva etmemesi uygulamada karşılaşılan aksaklıkların başlıca nedeni olarak görülmektedir.

5. Uluslararası mevzuat, özellikle 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansından sonra kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı, ülkeleri bağlayıcı niteliktedir. Bu bağlamda, uluslararası yükümlülüklerimizi yerine getirmede kalkınma çabalarımızı engellemeyecek ve haklarımızı savunabilecek altyapıyı oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır.

6. Doğal kaynakların yönetimi ve çevrenin korunması stratejilerinin kapsamlı bir finansman mekanizmasını içermesi zorunlu olmaktadır. Çevresel maliyetlerin içselleştirilmesi çalışmaları başlamamıştır. Çevre amaçlı oluşturulan fonlar amaçları doğrultusunda kullanılamamıştır. Çevre finansman sisteminin örgütsel ve hukuki yapıya uygun olarak sistemli bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

7. Etken bir çevre yönetiminin teknik araçları olan planlama süreci, veri ve bilgi sistemlerinin oluşturulması, araştırma, analiz, izleme sisteminin kurulması ve envanter çalışmalarının yetersiz olduğu görülmektedir.

8. Çevre standartları, gerekli araştırmalara dayandırılmadan, standart geliştirme süreçlerinden geçmeden hazırlandığı için yeterli değildir. Ayrıca, bu standartların uluslararası standartlar, özellikle AB standartları doğrultusunda sürekli olarak güncelleştirilmesi gerekmektedir. Veri ve bilgi sistemleri eksiktir. Bilgiye erişimde aksaklıklar bulunmaktadır. Planlama faaliyetleri merkezi idareler ve belediyeler tarafından yürütülmektedir. Temel ekonomik, sosyal ve çevresel politikaların mekan bazına yansıtılması işlevi olan planlama faaliyeti, makro politikalar arasındaki tutarlılığı ve her ölçekte mikro politikaları mekan bazında yansıtacak etkinlikte işlememektedir. Böyle bir işlevin yerine getirilebilmesi için stratejileri, hedef ve politikaları belirlenmiş kurumsal ve hukuksal yapının oluşturulması gereklidir.

9. Ekonomik ve sosyal yatırımlarda çevre boyutunun dikkate alınması için kullanılan etkili metotlardan en önemlisi olan Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği yürürlüğe girmiş olmakla birlikte, bir yandan değerlendirmenin dayandırılacağı veri ve bilgi eksikliği, değerlendirmeyi yapacak olan insan gücünün teknik yetersizliği, öte yandan Yönetmelikle birlikte gelen yapısal sorunlar, uygulamayı sınırlandırmaktadır.

10. Çevre yönetimine ve karar alma süreçlerine halkın katılımının sağlanması gerekmektedir. Son yıllarda gönüllü kuruluşlar aracılığı ile yerel ölçekte baskı grubu oluşturma çabaları önem kazanmaktadır. Ancak bu katılımın her düzeyde etkili olabilmesi için örgün eğitim sistemi içine çevre dersleri konulmuş olmakla birlikte bu yeterli olmamaktadır. Toplumda her kesimin bu konuda eğitilmesi gerekmektedir.”

Türkiye’nin gelişmiş ülkeler arasında yerini almasının hedeflendiği ve bu doğrultuda yapılması gerekenler arasında çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine çalışılacağının vurgulandığı planın temel stratejisi, “sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal fiziki ve sosyal çevre bırakmak”, olarak benimsenmiştir. Planın çevre konusuna yönelik ilke ve politikaları aşağıdaki şekildedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 190-193):

1. “Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel strateji olarak ele alınacaktır.

2. Çevrenin korunması çağdaş anlamıyla ekonomik, ticari, sosyal ve siyasi açılardan birbiriyle uyumlu ve bütünleşmiş bir yaklaşımla ele alınacaktır. Kalkınma sürecinde kirlenmenin kaçınılmaz olduğunu öngören ve bu kirliliği arıtmaya çalışan pasif yaklaşımlar yerine, alınacak önlemlerle kirlenmenin önüne geçme stratejilerine öncelik verilecektir. Çevreyi korumaya yönelik önlemlerin uygulanmasında çevreyi kirletenlerden kaynaklanacak haksız rekabeti önleyici düzenlemeler yapılacaktır.

3. Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonunda ekonomik araçlardan yararlanılacaktır. Çevrenin yönetiminde emret-yaptır yaklaşımıyla birlikte özendir-oluştur yaklaşımı esas alınacaktır.

4. Uluslararası alanda küresel kirliliğin önlenmesine katılım faaliyetlerinde ortak sorumluluk-farklı pay ilkesi gözetilecektir.

5. Her türlü atık ve artığın ülkemize girişi engellenecek, yurt içinde ortaya çıkan atıkların en aza indirilmesi, geri kazanılması ve yeniden değerlendirilmesi çalışmaları desteklenecektir.

6. Etkin bir çevre yönetimi için Ulusal Çevre Stratejisi hazırlanacak, Çevre Bakanlığı ile diğer ilgili bakanlıklar ve yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenecek, mevzuattaki karmaşıklık ve boşluklar giderilecektir.

7. Çevre ve kalkınma politikalarının uyumlaştırılması ilkesi doğrultusunda çevrenin korunması ve çevre sorunlarının çözümlenmesiyle doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum ve kuruluşlar arasında işbölümü ve işbirliğini sağlamaya yönelik

mekanizmalar geliştirilecek, etkili ve eşgüdüm içinde çalışan bir çevre denetim sistemi kurulacaktır. Bu bağlamda yerel yönetimler bünyesinde çevre birimleri oluşturulacaktır.

8. Çevre sorunlarının sınırlar aşırı özelliği dikkate alınarak uluslararası anlaşmazlık yaratacak konuların çözümü konusunda uzmanlaşmaya gidilecek, konu ile ilgili kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanmasına ve bilgi akışına önem verilecektir.

9. Ulusal politikalar düzeyinde tanımlanan ve üzerinde uzlaşma sağlanan stratejiler, bölge ve ekolojik havza düzeyine indirgenecek, karar alma, izleme ve denetleme süreçlerinde yerel inisiyatiflerin belirleyiciliği sağlanacaktır.

10. Çevresel risk değerlendirme ve yönetimini geliştirmek, çevre dostu teknolojileri benimsemek ve kullanmak, çevresel etki değerlendirme yöntemiyle her türlü faaliyetin çevresel etkilerini belirlemek ve olumsuz etkileri en aza indirmek için başta etkin işleyen bir çevre yönetim sistemi kurulması olmak üzere gerekli önlemler alınacaktır.

11. Çevresel etki değerlendirme sistemi etkinleştirilecek; çevre izleme ve ölçüm altyapısı oluşturulacak; çevre envanterleri, istatistikleri, standartları, çevre dostu teknolojiler için gerekli araştırma-geliştirme, veri ve bilgi erişim sistemleri geliştirilecek; çevre ve kalkınma göstergeleri hazırlanarak karar alma süreçlerine dâhil edilecektir.

12. Ülke, yöre, konu ve sektörler düzeyinde yapılacak olan çeşitli envanter ve araştırmaların çok boyutlu ve dinamik yaklaşımlarla gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

13. Türkiye'nin uluslararası platformda layık olduğu konuma gelebilmesi için, çevre konusunun dünyada, ekonomik, sosyal, siyasi ve ticari ilişkilerde belirleyici bir rol oynadığının bilinci içinde politikalar geliştirilecek, çeşitli uluslararası kuruluşların çevre ve kalkınma ile ilgili faaliyetleri yakından izlenecektir.

14. Çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların AB normları ve uluslararası standartlara paralel olması sağlanacaktır.

15. Türkiye'nin taraf olduğu ve bir dizi yükümlülük üstlendiği çevre ile ilgili sözleşmelerden kaynaklanan taahhütler değerlendirilecek, çevre amaçlı korumacı ticaret tedbirlerinden ekonominin olumsuz yönde etkilenmemesi için ayrıntılı çalışmalar yapılacaktır.

16. Çevre politikalarına ticaret unsurlarının ve ticaret politikalarına da çevresel unsurların dâhil edilmesi için, çevre standartlarının harmonizasyonu, ekonomik araçların kullanılması ve ticaretin serbestleştirilmesinin çevre üzerindeki etkileri, atık yönetimi, ticaret tedbirlerinin çevre amaçlı kullanılması, üretim ve proses metotları ve teknoloji konusunda kapasitenin geliştirilmesi konularına önem verilecektir.

17. Çevre finansman sistemi, çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi amacına uygun olarak yeniden düzenlenecek, Genel Bütçe'den çevre amaçlı yatırımlara ayrılan pay artırılacaktır. Çevre amaçlı vergilerin ve fonların amaçları doğrultusunda kullanımı sağlanacak, çevre ile ilişkilendirilebilecek diğer fonlarda çevrenin korunması ve geliştirilmesine olanak verecek düzenlemeler yapılacaktır.

18. Milli gelir hesaplarında çevrenin korunması ve geliştirilmesi boyutlarının içselleştirilmesi çalışmalarına başlanacaktır.

19. Çevreye ayrılacak uluslararası finansman kaynaklarından yararlanmak üzere ulusal çevre öncelikleri doğrultusunda projeler hazırlanacak, bu kaynakların kullanımında karar verici düzeydeki kuruluşların kapasiteleri güçlendirilecektir.

20. Çevre sorunlarının önlenmesi, çözümü ve geliştirilmesine yönelik çalışmalarda ulusal uzlaşma gerekmektedir. Bu uzlaşma çevre ve kalkınma

politikalarının uyumlaştırılması amacına dayandırılacaktır.

21. Sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda çevre bilinci oluşturmak üzere örgün ve yaygın eğitimde düzenlemeler yapılacak, gönüllü kuruluşların faaliyetleri desteklenecektir.

22. Bir sürü çevresel olumsuzluklara sebep olan Erozyon ile mücadele hızlandırılacak ve kapsamı yaygınlaştırılacaktır. Bu konuda Devletin alacağı tedbirler yanında Gönüllü Kuruluşların aktif çalışmalarına destek verilecektir.

23. Çevrenin korunmasına yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları, hedef kitlenin ihtiyaçlarıyla ilişkilendirilecek; çevrenin korunması yönünden taşıdığı stratejik öncelik göz önünde bulundurularak yaşam boyu eğitim ilkesi gözetilecektir.

24. Çevre sorunlarına yol açmayacak tutum ve davranışların yaşamın her boyutuna dâhil edilmesi sağlanacak, çevrenin korunması kaygısı egemen değer yargılarına kazandırılacaktır.

25. Çevre Kanunu ve diğer çevre mevzuatı ile denetim yapma ve gereken yaptırımları uygulama konusunda yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşların gerekli teknik donanım, altyapı ve nitelikli personel ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verilerek kirlilikle mücadele konusunda etkenlik sağlanacaktır.

26. Her türlü hukuksal düzenlemede, çevre ile kalkınmanın uyumlaştırılmasına yönelik yaklaşımları engelleyen, önlemleri geciktiren ve etkisini azaltan yaptırımlar değiştirilecek; çevre sorunlarının önlenmesi ve çözümü ile doğrudan ve dolaylı ilgili hukuksal düzenlemelerin aralarındaki çelişkiler ve boşluklar giderilecektir.

27. Çevre sorunlarının çözümünde etkili olan arıtma tesislerinin yapımını ve işletilmesini teşvik etmek amacıyla, dünya fiyatlarından enerji temin imkanları araştırılacaktır.”

Planda yer alan “Hukuksal ve Kurumsal Düzenlemeler” ise (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 193);

1. “Anayasa’nın, çevre ile doğrudan ve dolaylı şekilde ilgili maddelerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

2. Çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukuki ve teknik esaslara göre düzenlemek amacıyla çıkarılan 2872 sayılı Çevre Kanunu günün koşullarına göre revize edilecektir.

3. 6831 sayılı Orman Kanunu, orman kaynaklarının korunması ve geliştirilmesini daha kapsamlı bir biçimde ele alacak şekilde yeniden düzenlenecektir.

4. Başta ormanlar olmak üzere kamu arazilerinin turizm yatırımlarına tahsisinde doğal çevrenin korunması, özellikle turizm alanı ve merkezi olarak tanımlanan yerlerde yapılacak yatırımlarla ilgili düzenlemeler getiren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu revize edilecektir.

5. Tek tip düzenleme getiren 3194 sayılı İmar Kanunu günün şartlarına ve doğal çevrenin planlama sürecine entegre edilmesine olanak verecek şekilde yeniden düzenlenecektir.

6. Yüz metre kıyı şeridini esas alarak yapılaşmayı bu baza oturtan 3621 sayılı Kıyı Kanunu topoğrafik koşulları ve doğal kaynakları dikkate alacak biçimde

yeniden düzenlenecektir.

7. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kültür varlıklarını korumaya ağırlık vermiştir. Bu nedenle yasada tabiat varlıklarını korumaya yönelik düzenlemeler yapılacaktır."

Görüldüğü gibi bu plan döneminde, diğer planlardan farklı olarak, çevre politikalarını uygulanmasına yönelik hukuksal ve kurumsal düzenlemelere yer verilmiştir. Planla birlikte sunulan çevre politikalarının bir kısmı, ilk kez üzerinde politikalar üretilen konulardır. Bunların en önemlileri; ulusal çevre stratejisinin hazırlanması, uluslararası sorumluluklarımızın ayrıntılı olarak belirtilmesi ve milli gelir hesaplarımıza çevrenin katılmasıdır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma döneminde, Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği'ne aday ülkelerin tam üyeliğe hazırlıklarını değerlendiren ilerleme raporlarından Türkiye'ye özgü olan 1998 yılında yayımlanan rapor ilk olmak üzere, düzenli olarak ilerleme raporlarını hazırlamaya devam etmiştir.

1998 yılında yayımlanan ilk ilerleme raporunda, son on beş yılda Türkiye'de çevre konusundaki mevzuatın, koruma önlemlerinin ve kurumsal mekanizmaların kısmen gelişmesine rağmen çevre koruma düzeyinin istenilen durumda olmadığı ve bu konuda en önemli sorun alanlarının, kentsel ve endüstriyel kirlenme ile kıyıların ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetiminin oluşturduğu belirtilmiştir. Raporda, Türkiye'deki mevzuatın, özellikle, standartlar, izleme gerekleri ve ölçüm yöntemleri bakımından, AB mevzuatından çok farklı olduğu, Ulusal Çevre Eylem Planı'nda, bir dizi önemli öncelikler olmasına rağmen, AB müktesebatının benimsenmesine pek fazla yer verilmediği, örgütlenme, donanım ve vasıflı personel bakımından ulusal ve yerel yapıların kapsamlı modernleşmeye ihtiyacı olduğu ve farklı kurumlar arasındaki sorumluluklar daha belirgin şekilde dağıtılması gerektiği vurgulanmıştır (1998 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 32).

1999 yılına ait ilerleme raporunda, önceki raporda olduğu gibi Türkiye'deki mevzuat ile AB mevzuatının çok farklı olduğu ve istenilen düzeyde olmadığının bir kez daha üzerinde durulmuş, Türkiye'nin çevre alanında işbirliğinin arttırılması için somut tekliflerde bulunarak Avrupa stratejisine olumlu yanıt verdiği ve ilerlemenin kaydedilebilmesinin hazırlanacak mali yönetmeliklerin kabul edilmesine bağlı olduğu belirtilmiştir (1999 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 34).

2000 yılının ilerleme raporunda ise, son düzenli rapordan bu yana, Türkiye mevzuatının özellikle standartlar, izleme gerekleri ve ölçüm yöntemleri bakımından, AB mevzuatından çok farklı olduğuna değinilmiş, müktesebatın benimsenmesi yönünde ilerleme olduğunu gösteren herhangi bir kanıt görülmediği, bu konuda yapılan tek düzenlemenin 1993 Çevre Kanunu'na dayalı en son mevzuat çalışmasının 1997 yılında müktesebat ile uyumlu hale getirilmek için revize edilmesi gereken Çevre Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nde yapılan değişiklik olduğu belirtilmiştir (2000 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 45-46).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), üye ülkelerin 1992 Rio Konferansı'nda gerçekleştirmeyi taahhüt ettikleri hedeflere ne derecede ulaştıklarını değerlendirmek amacıyla "Çevresel Başarı İncelemeleri" adlı bir program başlatmıştır. OECD tarafından Türkiye için hazırlanan rapor 1999'da yayımlanmıştır. Avrupa Birliği İlerleme Raporları'na göre daha iyimser bir tablo çizen bu raporda, OECD'ye üye diğer ülkelerle çevresel açıdan aynı düzeye gelebilmek için Türkiye'nin daha uzun bir vaktinin olduğu belirtilmiştir (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 1999: 19).

Raporda çevre politikalarının uygulanması ile ilgili olarak yapılan tavsiyeler şu şekilde sıralanmıştır (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 1999: 22):

1. Ulusal çevre idaresinin performansını ve diğer bakanlıklar, taşra ve belediye teşkilatları ile koordinasyonun desteklemek, güçlendirmek ve geliştirmek;

2. Yaptırım sistemini, kurumsal sorumlulukların netleştirilmesi, tüm

kademelerinde yeterli eşgüdüm, teftiş ve uygulama için mevcut kaynaklardaki artış vasıtasıyla önemli ölçüde desteklemek;

3. Mevzuat sistemini, uygun araç birlikteliğini araştırarak ve politika hedeflerine ve maliyetlerine ulaşabilme açısından her birini değerlendirerek daha esnek, entegre ve verimli hale getirmek;

4. Çevresel bilgiye ulaşımı kolaylaştırmak ve çevreyi ilgilendiren konularda karar verirken halkın katılımını arttırmak;

5. Politika tasarımının gereklerini sağlayabilecek ve toplumun her kesiminde çevresel bilici artıracak şekilde çevresel bilgi sistemlerini iyileştirmek;

6. Çevrenin daha verimli yönetimine katkıda bulunacak ve sosyal koşulları dikkate alarak doğal kaynakların uygun fiyatlandırılmasını temin edecek ekonomik araçların kullanımını yaygınlaştırmak;

7. Çevre korumasıyla ilgili kamu, özel ve uluslararası fon kaynaklarını geliştirmek ve çeşitlendirmek; çevre yatırımlarını desteklemede bankaların rolünü arttırmak."

Raporda, çevre politikalarının entegrasyonu konusunda Türkiye'de çevre ile ilgili kurum ve kuruluşlar arasındaki eşgüdümün kısıtlı olması, çevre bakanlığının kaynaklarını yetersiz olması, turizm, ulaşım, enerji, sanayi ve tarım politikalarına çevresel unsurların katılmadığı ve dışsallıkların içselleştirilmesi ile çevresel kaygıların mali politikalar ve reformlara dâhil edilmesi çerçevesinde tavsiyelerde bulunulmuştur (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 1999: 28):

1. "1998 yılı Ulusal Çevre Eylem Planı'nı uygulamak ve referans modeli olarak uluslararası düzeyde yaygınlaşmasına katkıda bulunmak,

2. Olumsuz çevresel etkileri olan sübvansiyon ve çapraz sübvansiyonları azaltmak; çevre üzerinde yıkıcı etkileri olan mevcut mali önlemleri tespit etmek ve yoksulların özel ihtiyaçlarına önem vererek gelecekte bu tür önlemlerden kaçınma yollarını araştırmak;

3. Uygun bilgi ve çevre eğitimi sağlayarak, atık azatlımı ve geri kazanımı ve düzenli depolama alanlarının kontrolüne yönelik önlemlerle ve bir taraftan yoksulların ihtiyaçlarını dikkate alırken diğer taraftan çevresel masrafların (örneğin: su ve enerji) tamamıyla fiyatlara yansıtılmasını sağlayarak tüketim ve üretim kalıplarındaki değişimleri teşvik etmek,

4. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin çevreye olan etkilerini gözden geçirmek; ticaret grupları ile orta vadeli anlaşmalar yapmak; bu işletmeler için banka kredilerini kolaylaştırmak; büyük firmalardan küçüklere temiz teknoloji transferini hızlandırmak; büyük ve küçük işletmeler arasında çevresel ortaklığı teşvik etmek,

5. Kırsal kesimde baskı altında olan bölgelerde sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi ve gelir üretimini amaçlayan projeler geliştirmek; GAP'taki alt projelerin çevresel etki değerlendirme raporlarını hazırlamak ve çevreye olan olumsuz etkilerini (örneğin: erozyon) asgariye indirmek,

6. Önemli çevresel etkileri olan politikaların, programların ve projelerin ekonomik ve toplumsal sonuçlarını irdeleyebilen kurumsal kapasiteyi güçlendirmek."

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda çevre ile ilgili olan ikili diyaloglarını güçlendirdiği, uluslararası işbirliği içerisinde olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye'nin, kendi ulusal programlarında ise aynı başarıyı gösteremediği, önceliği başka uluslararası konulara tanıdığı belirtilmiştir. Bu konuda yapılan tavsiyeler ise, aşağıdaki şekildedir (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 1999: 29-31):

1. “Avrupa’daki birçok OECD ülkesi tarafından imzalanan uluslararası anlaşmaları, Avrupa bağlamında hızla sanayileşmekte olan bir ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak olan anlaşmaların onaylanmasına doğru adım atmak üzere incelemek,

2. İkili veya bölgesel bağlamda sınır aşırı konuların çözümü için uluslararası çevre kanunundaki son gelişmelere özel bir önem vermek,

3. Çevre ile ilgili bilgileri temin ve bunlara ulaşımı iyileştirmek, halk katılımını kolaylaştırmak,

4. Sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik dünyadaki çabaları desteklemek amacıyla daha fazla enerji korunması ve enerji verimini teşvik için tedbirler almak,

5. İlgili uluslararası anlaşmalara taraf olmak ve bu alandaki uygulamalara katılmak amacıyla deniz ve sanayi kazalarını önlemek ve bunların sonuçları ile mücadele etmek için bir entegre strateji geliştirmek.”

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Türkiye’de, Gündem21’in öngördüğü ilkeleri uygulayabilmek için “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)”, “Ulusal Gündem 21” ve “Yerel Gündem 21” adı altında somut uygulama araçları oluşturulmuştur.

5.2.5.1. Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer alan çevre politikalarının gerçekleştirilmesi için Dünya Bankası’nın finansal desteği ile DPT Müsteşarlığı ile Çevre Bakanlığı arasında 1998 yılında imzalanan UÇEP, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çevre koşullarını etkileyen, Türkiye’nin fiziki, beşeri ve ekonomik özellikleri; ikinci bölümde, ulusal çevre politikası ve uluslararası taahhütler, çevre yönetimine ilişkin yasal çerçeve, kurumsal yapı, başlıca yönetsel araçlar, etkin bir

yönetimin karşı karşıya olduğu kısıtlar; üçüncü bölümde, Türkiye'nin çevre sorunları, kentsel alanlar, doğal kaynaklar, deniz ve kıyı kaynakları, kültürel ve doğal miras, çevresel tehlikeler konularına değinilmiş ve dördüncü bölümde de, ilk üç bölümdeki bulgulara dayanarak UÇEP oluşturulmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1998: vi).

Türkiye'de çevrenin korunması ile ilgili olarak sistemin karşılaştığı sorunlar; "düzenleyici mekanizmalara aşırı bağımlılık, halkın katılımın sınırlılığı, çevre kuralları konusunda duyarlılığın düşük olması, çevre etmenlerinin planlamaya sınırlı ölçüde dâhil edilmesi, çevre yasalarının yaşama geçirilmesinde gerekli yaptırım gücünün sınırlılığı, eğitim sisteminde çevre konusunun az yer tutması" olarak sıralanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1998: vi).

UÇEP, bu sorunların çözümüne koşut olarak öncelikli eylemler adı altında üç bileşene göre hazırlanmıştır. Bunlardan ilki, kurumsal ve yasal çerçeveyi iyileştirecek ve çevre konularını kalkınma planlamalarına içselleştirecek kısa ve uzun vadeli çalışmaları destekleyen "daha etkili bir çevre yönetim sisteminin geliştirilmesi için bir program ve eylemler"; ikincisi, çevresel bilinç ve duyarlılığın geliştirilmesi doğrultusunda, çevresel verilerin ve çözümlemelerin, karar alma süreçlerini ve halkın bilinç düzeyini geliştirmek amacıyla gerek örgün, gerekse yaygın kanallardan yürütülmek üzere çevre eğitim ve öğretim konularında projeler öngörülmüştür (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1998: vi-vii).

UÇEP'in stratejik hedefleri, kirliliğin önlenmesi ve azaltılması, temel çevre altyapı ve hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik, çevreyle ilgili sürdürülebilir uygulamaların desteklenmesi ve çevresel tehlikelere maruz kalmanın asgari düzeye indirilmesi olarak belirtilirken; demokratik ve katılımcı mekanizmaların kullanılması, uzlaşma ve sahiplenme, verimlilikle ekonomik rasyonalitenin karşılaştırılması, öncelikli eylemlerin eşgüdümü ve içselleştirilmesi ve çözümlerin uygun düzeyde yerelleştirilmesi belirlenen ilkeleri arasında yer almaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1998: 55-56).

Raporda, UÇEP'in sağlayacağı faydalar (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1998: 63);

1. "Türkiye'de yaşayanların daha sağlıklı bir yaşama kavuşturulmaları,
2. Ekonomik verimlilikte artış,
3. Varolan kamu kesimi kaynaklarının daha etkin kullanımı,
4. Doğal ekosistemlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve estetik yararlarla konforun artması" olarak sıralanmıştır.

5.2.5.2. Ulusal Gündem-21

Rio konferansı sonrası kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı'nın uygulanabilmesi için Türkiye'de genel bir toplumsal uzlaşma ve yerel işbirliğinin ürünü olarak ortaya konulan Ulusal Gündem-21 belgesinin ana temasını sürdürülebilir kalkınma için plan ve politikaların bütünleştirilmesi oluşturmaktadır. Belgede, çevre ve kalkınmanın bütünlüğünün sağlanması amacına ulaşabilmek için üç ayrı politika grubunun bir arada geliştirileceği ve uygulanacağı belirtilmiştir (T.C. Çevre Bakanlığı, 2000: 2-3):

1. "Politik aksaklıkların düzeltilmesi ya da önlenmesi,
2. Uygun teknoloji ve dengeli kaynak kullanımı,
3. Daha adil bir gelir dağılımının sağlanması,
4. Kalkınma ve çevre arasında olumlu bağlantılar kuran politikalar seti.
5. Belirlenmiş çevre amaçlarına yönelik, başka bir deyişle her düzeydeki karar verme süreçlerinde çevre değerlerinin ön planda tutulmasını sağlayacak kısıtlama ve teşvik politikaları seti.
6. Kalkınma projeleri için geniş katılımlı çevresel etki değerlendirmeli seti."

Amacı, yaşam kalitesinin sağlanması ve bunun gelecek kuşaklara aktarılması olan Ulusal Gündem-21'de Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma konusundaki temel sorunları 22 başlık altında toplanmıştır (T.C. Çevre Bakanlığı, 2000: iv):

1. "Karar alma süreçlerinde çevre ve kalkınmanın entegrasyonu,
2. Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma,
3. Sürdürülebilir kalkınma için sanayi ve enerji,
4. Çevre ve ticaret,
5. Nüfus ve sürdürülebilir kalkınma,
6. Sağlık,
7. Sürdürülebilir kentleşme ve yerleşme,
8. Doğal afetler ve sürdürülebilir kalkınma,
9. Tüketim kalıplarını değişmesi,
10. Doğal afetler ve sürdürülebilir kalkınma,
11. Toprak kaynaklarının korunması ve yönetimi,
12. Tatlı su kaynakları yönetimi,
13. Kıyı bölgeleri ve denizlerin sürdürülebilir yönetimi,
14. Sürdürülebilir orman yönetimi ve biyolojik çeşitliliğin korunması,
15. Katı atık yönetimi,
16. Tehlikeli kimyasallar ve tehlikeli atıkların yönetimi,
17. Sürdürülebilir kalkınma ve çevre yönetiminde kadınların rolünün güçlendirilmesi,
18. Sürdürülebilir Kalkınma ve çevre yönetiminde çocuklar ve gençler,
19. Gönüllü kuruluşlar,
20. Sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunmasında yerel yönetimler,
21. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde sendikalar, iş dünyası, bilim ve

teknoloji dünyası ile çiftçiler,

22. Sürdürülebilir kalkınma ve özürlüler."

Ulusal Gündem-21'in hedefi, sektörlerin, toplumsal sorunların, doğal kaynakların ve katı ve tehlikeli atıkların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, bu yönetim biçiminin de çok geniş toplumsal uzlaşmayı ve katılımı gerektirmesidir.

2002 yılında Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'nin Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma önceliklerini belirlemek üzere yayımladığı raporda, çevre konusunun öncelikli iki sorunu olarak çevre bilincinin geliştirilmesi ve çevre eğitiminin tespit edilmesi vurgulanırken, Ulusal Gündem-21'de bu iki sorun üzerinde yeterince durulmadığı belirlenmiştir (Türkiye Bilimler Akademisi, 2002: 29-36).

5.2.5.3. Yerel Gündem-21

Türkiye'deki Yerel Gündem-21 uygulamaları, 1997 yılı sonunda, UNDP'nin desteğiyle, IULA-EMME Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı'nın koordinatörlüğünde yürütülen "*Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Teşviki ve Geliştirilmesi* " Projesi ile başlamıştır. T.C. Bakanlar Kurulu'nun kararıyla başlatılan proje, iki yıllık bir uygulama dönemi sonrasında, Aralık 1999'da tamamlanmıştır (Emrealp, 2005: 30).

Gündem-21'in 28. bölümünde yerel yönetimlerin, halka en yakın yönetim kademesi olarak, sürdürülebilir kalkınma konusundaki yaşamsal konumlarının altı çizilmekte ve yerel yönetimlere yönelik hedefler ortaya konarak, 21. yüzyılın yerel gündeminin oluşturulduğu bir süreci kapsamaktadır (IULA-EMME, 2003: 5).

Bu bölümde getirilen ana hedef olarak, her ülkedeki yerel yönetimlerden, kendi belde halkları ile katılımcı bir süreci başlatmaları ve kendi kentleri için bir Yerel

Gündem 21 oluşturmaları konusunda görüş birliği sağlamaları beklenmektedir. Bu öncelikli hedefe ulaşılmasına yönelik faaliyetler kapsamında da, her yerel yönetimin, hemşerilerle, yerel kuruluşlar ve özel sektör kuruluşlarıyla diyalog içerisinde, kendi Yerel Gündem 21'lerini geliştirmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Bu projenin başarısı üzerine UNDP, ikinci aşamaya da destek vermeyi kabul etmiş, T.C. Bakanlar Kurulu'nun da bunu benimsemesinin ardından, "*Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Uygulanması*" başlığını taşıyan ikinci aşama projesi, Ocak 2000'de başlamıştır.

İkinci aşaması sırasında çeşitli alt-projelerin başlatılması ve yeni katılımlarla proje ortağı yerel yönetimlerin sayısının 50'yi aşması sonrasında, Yerel Gündem-21 uygulamaları "proje" çerçevesinden çıkarılarak, uzun erimli bir "Program"a dönüştürülmüştür (Emrealp, 2005: 30).

Türkiye'deki YG-21 uygulamalarına bakıldığında, kentin sürdürülebilir geleceğine yönelik olarak tüm kentler için geçerli olabilecek tek bir "model"den çok, her kentin özelliklerine ve tercihlerine bağlı olarak gelişen, ana çizgilerde benzerlikler göstermekle birlikte, yapılarında ve işleyişlerinde belirgin farklılıklar gösteren "modeller" olduğu görülmektedir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, 1996 yılında Türkiye'de "BM İnsan Yerleşmeleri Konferansı-Habitat II" düzenlenmiştir.

1997 yılında "ÇED Yönetmeliği" yeniden düzenlenmiş ve 1998 yılında ise, Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele İçin" yapılmış olan Birleşmiş Milletler Sözleşmesi Türkiye tarafından onaylanmıştır.

5.2.6. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2001-2005 yıllarını kapsayacak şekilde hazırladığı, ayrıca, içinde 2001 yılından 2023 yılına kadar olan dönemi kapsayan kalkınmanın temel amaç ve stratejilerinin de yer aldığı Plan, Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından 27 Haziran 2000 tarihli gündemin 119. birleşiminde onaylanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000).

Planda, çevre sorunlarını çözmek amacıyla mevzuatta ve kurumsal yapının oluşturulmasında ilerlemelerin kaydedilmiş olduğu, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)'nın hazırlandığı belirtilmektedir. Temiz bir çevreye yönelik toplumsal duyarlılığın arttığı, ancak, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli ve ekonomik kalkınmaya imkân verecek, doğal kaynakların yönetimini sağlayacak, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakacak yönde bir gelişmenin kaydedilememiş ve çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonu sağlanamadığı vurgulanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 22).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevrenin mevcut durumu ile ilgili olarak yapılan saptamalar şöyledir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 232-233):

1. "Çevre sorunlarını çözmek amacıyla mevzuatta ve kurumsal yapının oluşturulmasında ilerlemeler kaydedilmiş, UÇEP hazırlanmıştır.

2. Bu olumlu gelişmelere rağmen, çevre yönetim sistemleri istenilen etkinlik düzeyine getirilememiştir. Hızlı kentleşme, başta kıyı alanları ve denizler olmak üzere doğal kaynaklar üzerindeki baskıları, atıkların miktarını ve çevre sorunlarını arttırmıştır.

3. Eğitim, kararlara katılım süreçleri ve yerelleşme konularındaki eksiklikler, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve çevre sorunlarının çözümünde önemli engeller oluşturmaktadır.

4. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak ekonomik kalkınmaya imkân verecek, doğal kaynakların yönetimini sağlayacak, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakacak yönde arzulanan nitelikte bir gelişme kaydedilememiştir. Ayrıca, çevre politikalarının ekonomik ve sosyal çevre bırakacak yönde arzulanan nitelikte bir gelişme kaydedilememiştir. Ayrıca çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonu sağlanamamış, bu konuda ekonomik araçlardan yeterince faydalanılamamıştır.

5. Çevre Bakanlığı ile diğer ilgili bakanlıklar ve yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluklarının yeniden düzenlenmesine ilişkin ihtiyaç devam etmektedir. Çevre ve kalkınma politikaları arasında uyum sağlanması ilkesi doğrultusunda etkili ve eşgüdüm içinde çalışan bir çevre denetim sistemi kurulması konusunda mesafe kaydedilememiştir.

6. Çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri, çevre izleme ve ölçüm altyapısı, çevre envanterleri, istatistikler ve standartlar konularında yeterli gelişme sağlanamamıştır.

7. ÇED Yönetmeliği'nin uygulama sürecinde istenen başarı elde edilememiştir.

8. 1996 yılında BM Biyolojik Çeşitlilik Çerçeve Sözleşmesi'ne, 1998 yılında da Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele için yapılmış olan Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne taraf olunmuştur. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olunması çalışmaları devam etmektedir.

9. Çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların, AB normları ve uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi çalışmalarına devam edilmektedir.”

Çevre konusundaki temel ilkesi; insan sağlığını, ekolojik dengeyi, kültürel tarihi ve estetik değerleri korumak suretiyle ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak olan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile belirlenen çevre politikaları ve bu politikalara yönelik hukuksal ve kurumsal düzenlemeler şu şekildedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 233-234):

1. “UÇEP kapsamında belirlenen öncelikli faaliyetler gözden geçirilerek uygulanması için başlıca ilgi grupları arasında eşgüdüm sağlanacak; çevre sorunlarının çözümüyle doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum ve kuruluşlar arasında işbölümü ve işbirliği sağlanmasına yönelik mekanizmalar geliştirilecek; çevre sorunlarına yönelik çözümlerde toplumsal uzlaşma ve katılıma önem verilecektir.

2. UÇEP güncelleştirilecek ve yasal bir çerçeveye kavuşturulacaktır. UÇEP uygulamalarının da sağlıklı bir şekilde izlenmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınma göstergeleri geliştirilecektir.

3. Çevresel yönetim kapasitesi geliştirilecek, çevre yönetim araçlarının kullanımı etkin hale getirilecektir.

4. Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonunda ekonomik araçlardan yararlanılacaktır.

5. Uzun dönemde çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve stratejilerin ülke gerçekleri de dikkate alınarak AB normları ve uluslararası standartlara paralel olması sağlanacaktır.

6. Çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri oluşturulacak, çevre izleme ve ölçüm altyapısı geliştirilecek, çevre envanterleri, istatistikler ve standartlara yönelik ihtiyaç duyulan düzenlemeler gerçekleştirilecektir.

7. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı teşvik edilecek; çevresel riskler en aza indirilecektir. Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı amacıyla hazırlıkları tamamlanan Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı yürürlüğe konacaktır. Korunan alanlar için yönetim planları ve uygulamasına yönelik eylem planları hazırlanacaktır.

8. Çölleşme ve erozyonla etkili mücadele amacıyla, ormancılığı, tarımı, hayvancılığı, yerleşmeyi, sanayii, su kaynaklarıyla ilgili faaliyetleri, alternatif geçim kaynaklarını ve kırsal altyapının geliştirilmesini entegre olarak ele alan, Ulusal Çölleşme Eylem Planı hazırlanacaktır.

9. Kamu kuruluşları başta olmak üzere, bütün sektörlerde çevreye duyarlılığın araştırılması ve kirliliğin önlenmesi için gerekli çalışmalar sürdürülecektir.

10. Hava kirliliğinin önlenmesi konusunda tüm sektörlerde emisyon faktörleri belirlenerek emisyon envanterleri çıkarılacaktır.

11. Sanayi politikalarının belirlenmesinde ve yeni sanayi yatırımlarında çevre dostu teknolojilere öncelik sağlanacak, yerel imalatçılar çevre dostu teknolojiler konusunda bilgilendirilecek ve teşvik edilecektir.

12. ÇED sürecinin daha etkin kılınması yönünde düzenlemeler yapılacaktır.

13. Biyoteknolojik uygulamalardan kaynaklanabilecek olası biyogüvenlik risklerinin en aza indirilmesi için bütüncül bir yaklaşımla yasal, kurumsal ve uygulamaya ilişkin düzenlemeler yapılacaktır.

14. Küresel iklim sisteminin korunması kapsamında ülkemizin üzerine düşen sorumlulukları çerçevesinde; artan nüfusun gereksinimleri temel alınarak ortak fakat farklılaştırılmış yükümlülükler ilkesi doğrultusunda İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (İDÇS) sürecine katılmak üzere çalışmalar sürdürülecektir.

15. Ulaştırma, enerji, sanayi ve konutlardan kaynaklanan sera gazı emisyonlarını kontrol etmek ve azaltmak amacıyla enerji verimliliğinin artırılması ve tasarruf sağlanması yönünde düzenlemeler yapılacaktır."

Hukuksal ve kurumsal düzenlemeler ise (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 235):

1. "2872 sayılı Çevre Kanunu ve Çevre Bakanlığı'nın Kuruluşu ve Görevleri Hakkında 443 sayılı KHK'da günün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlemeler yapılacaktır.

2. Biyogüvenlik Yasası çıkartılacak; Ulusal Biyogüvenlik Kurulu oluşturulacaktır.

3. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını temin etmek üzere gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılacaktır. Bu bağlamda, 6831sayılı Orman Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanununda ve çevreyle ilgili yönetmeliklerde gerekli düzenlemeler yapılacaktır."

Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nın güncelleştirilerek yasal bir çerçeveye kavuşturulmasına ve Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Yasası'nın yürürlüğe konulmasına yönelik çere politikalarına ilk kez bu planda yer verilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 ve 2006 yıllarına ait Avrupa Birliği İlerleme Raporları yayımlanmıştır.

2001 yılına ait raporda, Türkiye'nin mevzuatında AB müktesebatına uyum çerçevesinde bazı adımlar atıldığı, ancak kayda değer bir gelişme gösteremediği belirtilmiştir. Raporda, TBMM Çevre Komisyonu'nun sürdürülebilir kalkınma ilkesini bütünleştirmek ve çevre politika, plan ve programları için Stratejik Çevresel Etki Değerlendirme prosedürünün uygulanmasını sağlamak amacıyla 1983 tarihli Çevre Kanunu'nu değiştirmek ve yeni bir yasal çerçeve oluşturmak için onayladığı kanun tasarısının kabul edilmesinin beklendiği belirtilmiştir. Genel olarak, ulusal ve bölgesel düzeydeki idari kapasite kaygı vericidir. Çevre kurallarının uygulanması, çeşitli düzeylerde kurum ve organların işin içinde olması neticesinde ortaya çıkan çıkar ve sorumluluk çatışması ile eğitilmiş ve uzmanlaşmış personel ve mali kaynak ve teçhizat eksikliği nedeniyle sağlanamamış durumdadır (2001 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 77-79).

2002 yılı raporunda, Türkiye'nin idari kapasitenin geliştirilmesi alanında kayda değer gelişmeler sağladığı ve yatay mevzuat alanında, Haziran 2002'de, yeni bir Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği çıkarıldığını, kamu ihale prosedürlerinin başlatılmadan önce olumlu bir çevresel etki değerlendirmesi yapılması gerektiğini yasalaştıran yeni "Kamu İhale Kanunu"nun ve "Toprak Kirliliği Yönetmeliği ve Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği"nin çıkarılması ile AT çevre müktesebatının iç hukukuna aktarılması konusunda ilerleme kaydetmeye başladığı belirtilmiştir (2002 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 103).

Türkiye'de çevre korumanın diğer politikalarla henüz bütünleştirilemediğinin vurgulandığı 2003 yılı ilerleme raporunda, idari yapıda Çevre ve Orman Bakanlıklarının birleştirilerek yeniden yapılandırılması, önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nü henüz onaylamadığı, yatay mevzuat, hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, endüstriyel kirlilik konularıyla ilgili tam uyum ve uygulama için daha çok çaba harcanması, veri toplama sistemi dâhil olmak üzere Avrupa Çevre

Ajansı'na üyelik koşullarının yerine getirilmesi gerektiği belirtilmektedir (2003 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 105-107).

Son olarak, Ekim 2004'te açıklanan ilerleme raporunda, Türkiye'nin kabul ettiği Çevresel Etki Yönetmeliği'nin müktesebata uyum açısından olumlu bir gelişme olduğu; ancak hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, sanayi kirliliği ve risk yönetimi, kimyasallar ve genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma alanlarında çalışmaların daha yoğun bir şekilde devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Türkiye'nin İklim Değişikliği ile İlgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni onayladığı, ancak Kyoto Protokolü'nü hala onaylamadığı bir kez daha dile getirilmiştir (2004 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 132-135).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Johannesburg Zirvesi'ne yönelik olarak Türkiye tarafından **"Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu"** adı altında bir çalışma yapılmıştır. Çevre Bakanlığı'nın eşgüdümü ile sivil toplum girişimlerinin yönlendiriciliğinde, katılımcı ve çok ortaklı bir yaklaşımla hazırlanarak, zirveye sunulan Türkiye raporunda, Rio Konferansı'ndan bu yana geçen 10 yıl içinde altı temaya ilişkin değerlendirmede bulunulmuştur (T.C. Çevre Bakanlığı, 2002: 9):

1. "İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma;
2. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınma;
3. Yönetişim ve Sürdürülebilir Kalkınma;
4. Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma;
5. Sürdürülebilir Kalkınmada İş Dünyası ve Sanayi;
6. Sürdürülebilir Kalkınmada Bilgi ve İletişim."

Raporda, Türkiye'nin on yıl içinde sürdürülebilir kalkınma anlayışını benimsediği, kalkınma politikalarının bir parçası haline geldiği belirtilirken, anlayışın

hızlı ve etkili bir şekilde gelişmesine, toplum tarafından kabul görmesine katkıda bulunacak bazı temel öğeler bulunmaktadır (T.C. Çevre Bakanlığı, 2002: 197):

1. "Ekonomik Eksen: Ekonomideki ve finans sektöründeki belirsizlik ve istikrarsızlığın giderilmesi, güven ortamının yaratılması, adil rekabet koşullarının korunması ve geliştirilmesi, yabancı sermaye girişinin hızlanması ve AB üyeliği konusunun açıklığa kavuşturulması.

2. Çevre Ekseni: Altyapı ve atık giderme tesisi eksikliklerinin giderilmesi, temiz üretim teknolojilerinin, çevre dostu ve kaynakları tahrip etmeyen üretim ve tüketim kalıplarının, çevre yönetim ve kalite güvence sistemlerinin geliştirilmesi, ulusal enerji tasarrufunun ve talep istikrarının sağlanması.

3. Toplumsal Eksen: Kurumsal toplumsal sorumluluk girişimlerinin geliştirilmesi, yoksulluğun giderilmesi, işgücü ve genç nüfusun eğitim ve istihdam yapısının geliştirilmesi."

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Türkiye'de çevre konusunda yaşanan en önemli gelişme, 1992 Rio Konferansı ürünlerinden olan ve 118 ülke ile AB'nin taraf olduğu "İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi"ne 24 Mayıs 2004 tarihinde 119. ülke olarak taraf olunmasıdır.

Ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde iyi, donanımlı ve güçlü bir idarenin varlığının, çevre müktesebatının etkili bir şekilde uygulanması için zorunlu olduğununun belirtildiği 2005 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu'nda, çevresel konuların diğer politikalara entegrasyonuna ilişkin olarak herhangi bir ilerleme kaydedilmediği, müktesebat doğrultusunda ilerleme kaydedebilmek için, yatay mevzuat, hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi alanları başta olmak üzere, iç hukuka aktarma ve uygulama ile ilgili daha fazla çabaya ihtiyaç duyulduğu, çevre politikasının uygulanmasında rol alan kurumların idari kapasitelerinin ve koordinasyon mekanizmalarının güçlendirilmesi ve orta vadede olmak üzere, büyük

yatırımların temin edilmesi gerekmektedir (2005 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 117-19).

Son olarak 2006 ilerleme raporunda, atık yönetimi ve gürültü dışında çevre ile ilgili müktesebatın aktarımı genel olarak düşük düzeyde olduğu, yatay mevzuatla ilgili ilerleme eksikliğini, özellikle sınır-aşan konularda ve halka danışılmasında giderek artan bir endişe kaynağı olduğunu, hava kalitesi, doğanın korunması ve su kalitesi alanlarındaki müktesebatın aktarımında sınırlı ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Halkın katılımına ilişkin direktifin bazı unsurlarının iç hukuka aktarımı Mayıs 2006'da kabul edilen yeni Çevre Yasası yoluyla gerçekleştirildiği, Çevre Kanunu uygulandığı zaman kurumsal kapasitenin daha da güçleneceği, Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nü hala onaylamadığı üzerinde durulmuştur (2006 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 64-66).

5.2.7. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Dokuzuncu Kalkınma Planı, 30.10.1984 tarihli ve 3067 sayılı Kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nun 28.06.2006 tarihli gündemin 121. bileşiminde onaylanmış ve 01.07.2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (http://plan9.dpt.gov.tr/).

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı, "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu gözetilerek hazırlanması hedeflenmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Planının yapısı ve uygulama yaklaşımı, bu koşullar dikkate alınarak belirlenmiştir.Bu çerçevede (http://mevzuat.dpt.gov.tr/bkk/10399.htm):

- Dokuzuncu Kalkınma Planı yedi yıllık bir dönem (2007-2013) için hazırlanacaktır.

- Temel amaç ve hedefler ile imkân ve kaynaklar arasındaki dengeyi gözetecek olan Dokuzuncu Kalkınma Planı, tutarlı ve gerçekleştirilebilir önceliklere yoğunlaşacaktır.

- Plan, öngörülebilirliği artıracak, belirsizlikleri azaltacak ve iç tutarlılığı olan bir politikalar seti oluşturacaktır.

- Plan değişik politika alanları arasında bütünlüğü ve stratejik amaçları sağlamaya yönelik olarak, gelişme eksenleri bazında hazırlanacaktır.

- Sektörel politikalara gelişme eksenleri içinde yer verilecektir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda "Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi" başlığı altında mevcut durumun değerlendirilmesi yapılmıştır (http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/9kalkinmaplani.pdf) :

- Hızlı nüfus artışı ve sanayileşme süreci doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı üzerinde önemli bir baskı unsuru olmaya devam etmektedir. Çevrenin korunması ve üretim sürecinin olumsuz etkilenmemesi açısından doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konusunda kurum ve kuruluşlar arasındaki görev ve yetki dağılımındaki belirsizlikler yeterince giderilememiştir.

- AB'ye uyum sürecinde, atık yönetimi, doğa koruma, gürültü ve çevresel etki değerlendirme konularında ilerleme sağlanmasına rağmen, çevre alanında hala çok sayıda düzenlemeye gereksinim bulunmaktadır. Ancak, uyumun gerektirdiği yüksek maliyetli yatırımların fazlalığı bu alanda özel sektörün katılımı da dahil yeni finansman yöntemleri arayışını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda mevzuat uyumunun sağlanması ve gerekli ilave yatırımların yapılabilmesi için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır.

- Ülkemizdeki doğal bitki gen kaynağı ile biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilirliği için Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) ve

biyoteknoloji ürünlerinin kullanımı ve dolaşımı konusunda standartların oluşturulması ihtiyacı devam etmektedir.

- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin (İDÇS) TBMM tarafından onaylanmasıyla ülkemiz, 24 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla İDÇS'ye taraf olmuştur.

- Çevresel izleme, denetim ve raporlama sisteminin altyapısının geliştirilerek uygulamaların etkinleştirilmesi, ilgili kuruluşlar arasında bilgi akışının ve paylaşımının bütüncül bir sistemle sağlanması ihtiyacı devam etmektedir.

- 2004 yılı itibarıyla, 3225 belediyenin 1911'inden derlenen istatistiklere göre, belediye sınırları içinde yaşayan nüfustan kanalizasyon hizmetlerinden yararlananların oranı yüzde 80'e, atık su arıtma tesislerinden yararlananların oranı yüzde 47'ye, içme ve kullanma suyundan yararlananların oranı yüzde 93'e, içme suyu arıtma tesisi hizmetlerinden yararlananların oranı ise yüzde 42'ye ulaşmıştır.

Plan'da aynı başlık altında, 2007 ve 2013 yıllarını kapsayan zaman diliminde yapılacak olanlar belirtilmiştir (http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/9kalkinmaplani.pdf):

1. Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma ve kullanma koşulları belirlenecek ve bu kaynaklardan herkesin adil biçimde yararlanmasını sağlayacak şekilde çevre yönetim sistemleri oluşturulacaktır.

2. Uluslararası yükümlülüklerin karşılanması, sürdürülebilir kalkınma ve ortak fakat farklı sorumluluk ilkeleri çerçevesinde yerine getirilecektir.

3. Tüm sektörlerde yatırım, üretim ve tüketim aşamalarında kirleten ve kullanan öder ilkelerini dikkate alan araçlar etkili bir biçimde kullanılacaktır. AB'ye

uyum kapsamında çevre standartları ve yönetimini belirleyen hukuki düzenlemeler güncelleştirilirken ülke koşulları ve kamu yönetiminde etkinlik gözetilecektir.

4. Çevre konusundaki düzenlemelerin etkili ve aflarla kesintiye uğratılmadan uygulanması sağlanacaktır.

5. Çevresel altyapı yatırımlarının yapılmasında ve işletilmesinde ölçek ekonomisinin faydalarından yararlanmak için yerel yönetimler arasındaki işbirliği ve eşgüdüm geliştirilecek, bu kapsamda mahalli idare birliklerinin kurulması desteklenecektir.

6. Çevre ve kalkınma ile ilgili sağlıklı ve entegre bilgi sistemleri oluşturulacak, izleme, denetim ve raporlama altyapısı geliştirilecektir.

7. Ülkemizin sahip olduğu biyolojik çeşitliliğin ve genetik kaynakların araştırılması, korunması, değerlendirilmesi ve ekonomik değer kazandırılması çalışmaları hızlandırılacaktır.

8. Biyogüvenlik ve genetiği değiştirilmiş organizmalar konusundaki risklerin en aza indirilmesi için tarım, çevre ve teknoloji politikaları bütünleştirilmiş bir anlayışla değerlendirilecektir.

9. Ülkemiz şartları çerçevesinde ilgili tarafların katılımıyla sera gazı azatlımı politika ve tedbirlerini ortaya koyan bir Ulusal Eylem Planı hazırlanarak, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine ilişkin yükümlülükler yerine getirilecektir.

10. Tarım ve turizm başta olmak üzere, çevreye duyarlı sektörlerde ekolojik potansiyel değerlendirilecek, koruma-kullanma dengesi gözetilecektir.

11. Sanayide çevre dostu tekniklerin uygulanmasıyla hammadde kullanımındaki etkinlik artırılarak daha verimli üretim gerçekleştirilecek ve atıklar azaltılacaktır.

12. Kentsel altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde belediyelere verilecek mali ve teknik danışmanlık hizmetleri etkinleştirilecektir.

13. Ülke genelinde çevre korumaya yönelik kentsel altyapı ihtiyacının belirlenmesi için belediyelerin içme suyu, kanalizasyon, atıksu arıtma tesisi ve katı atık bertaraf tesisi gibi altyapı ihtiyaçlarını belirleyecek kentsel altyapı ana planı ve finansman stratejisi hazırlanacaktır.

14. Su, atık su, katı atık gibi çevre korumaya yönelik altyapı tesislerinin yapılmasında, bakımında ve işletilmesinde ülke şartlarına en uygun sistem ve teknolojiler tercih edilecektir.

15. Mevcut su sağlama tesislerinde kayıp ve kaçaklar azaltılarak ülke su kaynaklarının etkin kullanılması sağlanacaktır.

16. Ülkemizde su kaynaklarının tahsisi, kullanılması, geliştirilmesi ve kirlenmeye karşı korunmasıyla ilgili hukuki düzenleme ve idari yapı oluşturulmasına yönelik olarak başlatılmış çalışmalar tamamlanacaktır.

17. Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının kirlenmeden korunması sağlanacak ve atık suların arıtıldıktan sonra tarım ve sanayide kullanılması teşvik edilecektir.

18. Evsel nitelikli katı atık yönetiminde kaynakta ayrıştırma, toplama, taşıma, geri kazanım ve bertaraf safhaları teknik ve mali yönden bir bütün olarak değerlendirilecek; yatırım ve işletme maliyetleri düşük ve ülke şartlarına en uygun katı atık bertaraf teknolojisi olan düzenli depolama yöntemi tercih edilecektir.

19. Evsel nitelikli olmayan atıkların üretimi azaltılacak, atık türüne ve ülke koşullarına uygun toplama, taşıma, geri kazanım ve bertaraf sistemleri oluşturulacaktır.

20. Çevre yatırımlarının yapılması ve işletilmesinde özel sektörün katılımı dahil yeni finansman yöntemleri geliştirilecektir.

21. Çevresel altyapı hizmetlerinin planlanması, projelendirilmesi, uygulanması ve işletilmesine ilişkin belediyelerin kapasiteleri geliştirilecektir.

22. Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik eğitim ve kamuoyu bilgilendirme çalışmaları yapılacaktır.

5.3. TÜRK ÇEVRE HUKUKU

Türkiye'de çevreye olan ilginin 1970'li yıllardan itibaren artmaya başladığı görülmektedir. Bu yıllarda çevreye ilişkin uluslararası düzeyde pek çok etkinlikler gerçekleştirilmiş ve Türkiye'de bu etkinliklerin bazılarına katılmıştır.

Türkiye'de çevre sorunlarının ciddi boyutlara ulaşması, çevre politikalarının oluşturulmasını sağlarken, bu politikaların tek başına çevre sorunlarını önlemeye ve ortadan kaldırmaya yetmeyeceği görülmüş ve çevre konusunda anayasal, hukuksal, kurumsal düzenlemeler geliştirilmiştir. Bu konuda en önemli araç, normlar hiyerarşisinin en tepe noktası olan 1982 Anayasası'dır. Bunu politikamızın esasını teşkil eden 2872 sayılı Çevre Kanunu ve çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine dorudan ya da dolaylı etkisi olan diğer kanunlar ile idarenin düzenleyici işlemleri dediğimiz, Tüzükler, Yönetmelikler, Tebliğler, Esaslar izlemektedir (Ekmeztoglov, Balodimos, Budak, 2001: 120).

5.3.1. T.C. Anayasası

Çevre sorunlarına ilgi duyulmasının oldukça yeni olması nedeniyle, çözümleri için gerekli politikaların ve yasal önlemlerin geliştirilmesi de çok eskilere dayanmaz. 1980'lerin başlarına değin, konuya sağlık politikasının bir parçası gözüyle bakılıyordu. Nitekim çevreye ilişkin düzenlemelerin tüzel kaynağı, 1980'lerden önce, 1961 Anayasası'nın 49. maddesindeki "sağlık hakkı" altında düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, "Devlet, herkesin, beden ve ruh sağlığı içinde yaşamasını sağlamakla ödevlidir" (Budak, 2000: 364).

Bu anlayışın, 1982 Anayasası ile değiştiği söylenebilir. 1982 Anayasası'nda, çevre hakkı ve çevrenin korunması ile doğrudan ilgili hükümler, sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması başlığı altında 56. maddede düzenlenmiştir (Ekmeztoglov v.d., 2001: 126). Bu maddeye göre;

Madde 56 : *"Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.*

Çevreyi geliştirmek ve çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir."

1982 Anayasası'nın bu hükmünün, çevre hakkını ilk kez Türk pozitif hukukunda, hukuk kuralları basamağının en üstünde yer alan bir metinle tanımış olduğu ve sadece devlete yol gösterici bir nitelikle sınırlı olmayıp, aynı zamanda vatandaşlara ödev yanında hak tanıdığından, normatif değere sahip, bağlayıcı bir hüküm olduğu ifade edilmektedir (Budak, 2000: 365).

Öte yandan, Anayasa'da, çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren maddeler; 43. madde, kıyıların, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğunu gösterdikten sonra, *"Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir."* hükmünü koymaktadır. Kıyılar ile kıyı kuşaklarının derinliklerinin ve bu yerlerden kişilerin yararlanma olanak ve koşullarının belirlenmesi yasalara bırakılmıştır.

Toprak mülkiyetine ilişkin 44. madde ise, devlete, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla yitip gitmesini önlemek görevini vermiş bulunmaktadır. Çiftçiye toprak sağlanması girişimlerinin, ormanların küçülmesine, toprak ve yeraltı servetlerinin azalmasına yol açmayacak biçimde gerçekleştirilmesi istenmiştir.

Toprakla ilgili maddenin devamı niteliğinde olan 45. maddede ise, Anayasa, tarım toprakları ile çayır ve mer'aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemeyi devlete bir görev olarak vermiştir.

Anayasa'nın 63. maddesinde de, tarih, kültür ve doğa varlıklarının korunmasına ilişkin ilkeleri düzenlenmiştir. Buna göre, *"Devlet, bu varlıkların ve değerlerin korunmasını sağlar ve bu amaçla, destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır"*. Bunlara, çevre ile dolaylı olarak ilgili birkaç madde daha katılabilir. Örneğin, konut hakkına ilişkin 57. maddede, konut gereksinmesinin karşılanmasında, *"Devletin, kentlerin özelliklerini ve çevre koşullarını gözeten bir planlama çerçevesinde"* bu işi yapacağı belirtilmiştir.

Tabii servetler ve kaynakların Devletin hükmü ve tasarrufu altında olduğunu belirten 168. madde, bunların aranması ve işletilmesi hakkının Devlete ait olduğunu ve bu hakkın belli bir süre için, gerçek ve tüzel kişilere devredebileceği dile getirilmektedir.

Ormanların korunması ve geliştirilmesine ilişkin 169. maddede ise, ormanların korunması ve geliştirilmesi için gerekli önlemleri almak ve bu konuyla ilgili kanunlar koymakla devlet ayrıca görevlendirilmiştir.

5.3.2. 2872 Sayılı Çevre Kanunu

1982 Anayasası'nda çevre hakkına ilişkin doğrudan bir hüküm bulunması, o dönemde Ankara'da insan sağlığını tehdit edici düzeyde yoğun bir hava kirliliğinin yaşanması ve Ankara'da faaliyet gösteren Türkiye Çevre Vakfı'nın 1981 yılında başlattığı Çevre Koruma Kanunu oluşturma girişimleri ile 09.08.1983 yılında 2872 sayılı Çevre Kanunu kabul edilerek, Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Ekmeztoglov v.d., 2001: 133).

2872 Sayılı Çevre Kanunu, ana çerçevesi değiştirilmeden 1986, 1987, 1988, 2001 ve son olarak 2006 yıllarında değişikliklere uğramıştır. 2006 yılında yapılan değişiklikler çerçevesinde 1. maddede kanunun amacı, "Bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak" olarak belirlenirken, 2. maddede terimler tanımlanmaktadır. 2. maddeye göre, "*Çevre: Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı"* olarak tanımlanmaktadır.

Kanunda yapılan diğer tanımlar ise, *"Çevre korunması: Çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütününü,"*

"Çevre kirliliği: Çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etkiyi,"

"Sürdürülebilir çevre: Gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fizikî vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi sürecini,"

"Sürdürülebilir kalkınma: Bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi," ifade ettiği belirtilmektedir.

Çevre Yasası'nın, çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeleri şunlardır:

1. Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler.

2. Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yaparlar.

3. Arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetirler.

4. Yapılacak ekonomik faaliyetlerin faydası ile doğal kaynaklar üzerindeki etkisi sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde uzun dönemli olarak değerlendirilir.

5. Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür.

6. Her türlü faaliyet sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanılması amacıyla atık oluşumunu kaynağında azaltan ve atıkların geri kazanılmasını sağlayan çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılması esastır.

7. Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.

8. Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, emisyon ücreti ve kirletme bedeli alınması, karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler kullanılır.

9. Bölgesel ve küresel çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalar sonucu ortaya çıkan ulusal hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gerekli teknik, idarî, malî ve hukukî düzenlemeler Bakanlığın koordinasyonunda yapılır.

Gerçek ve tüzel kişiler, bu düzenlemeler sonucu ortaya çıkabilecek maliyetleri karşılamakla yükümlüdür.

10. Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik gerekli teknik, idarî, malî ve hukukî düzenlemeler Bakanlığın koordinasyonunda yapılır. 2690 sayılı Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu kapsamındaki konular Türkiye Atom Enerjisi Kurumu tarafından yürütülür.

Kanunun ikinci bölümünde, 2006 değişiklikleri ile "Yüksek Çevre Kurulu ve Görevleri" başlığı altında yeniden düzenlemeler yapılmıştır. Kanunun bu konudaki 4. maddesinde, Başbakanın başkanlığında, Başbakanın bulunmadığı zamanlarda Çevre ve Orman Bakanının başkanlığında, Başbakanın belirleyeceği sayıda bakan ile Bakanlık Müsteşarından oluşan Yüksek Çevre Kurulu kurulduğu, yılda en az bir defa toplanması gerektiği belirtilen bu kurulun görevleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

1. "Etkin bir çevre yönetiminin sağlanması için hedef, politika ve strateji belirlemek.

2. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde ekonomik kararlara çevre boyutunun dâhil edilmesine imkân veren hukukî ve idarî tedbirleri belirlemek.

3. Birden fazla bakanlık ve kuruluşu ilgilendiren çevre konularına ilişkin uyuşmazlıklarda nihai kararı vermek."

Çevre Kanunu, Üçüncü Bölümde "Çevre Korunmasına İlişkin Önlemler ve Yasaklar" başlığı altında, her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermenin, depolamanın, taşımanın, uzaklaştırmanın ve benzeri faaliyetlerde bulunmanın yasak olduğu; kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililerin kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu belirtilmektedir.

Aynı bölümün 9. maddesi, çevrenin korunması amacıyla şu hükümleri içermektedir:

1. “Doğal çevreyi oluşturan biyolojik çeşitlilik ile bu çeşitliliği barındıran ekosistemin korunması esastır. Biyolojik çeşitliliği koruma ve kullanım esasları, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve ilgili diğer kuruluşların görüşleri alınarak belirlenir.

2. Ülke fizikî mekânında, sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda, koruma-kullanma dengesi gözetilerek kentsel ve kırsal nüfusun barınma, çalışma, dinlenme, ulaşım gibi ihtiyaçların karşılanması sonucu oluşabilecek çevre kirliliğini önlemek amacıyla nazım ve uygulama imar plânlarına esas teşkil etmek üzere bölge ve havza bazında 1/50.000-1/100.000 ölçekli çevre düzeni plânları Bakanlıkça yapılır, yaptırılır ve onaylanır. Bölge ve havza bazında çevre düzeni plânlarının yapılmasına ilişkin usûl ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

3. Ulusal mevzuat ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınarak koruma statüsü kazandırılmış alanlar ve ekolojik değeri olan hassas alanların her tür ölçekteki plânlarda gösterilmesi zorunludur. Koruma statüsü kazandırılmış alanlar ve ekolojik değeri olan alanlar, plân kararı dışında kullanılamaz.

4. Ülke ve dünya ölçeğinde ekolojik önemi olan, çevre kirlenmeleri ve bozulmalarına duyarlı toprak ve su alanlarını, biyolojik çeşitliliğin, doğal kaynakların ve bunlarla ilgili kültürel kaynakların gelecek kuşaklara ulaşmasını emniyet altına almak üzere gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla, Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak tespit ve ilan etmeye, bu alanlarda uygulanacak koruma ve kullanma esasları ile plân ve projelerin hangi bakanlıkça hazırlanıp yürütüleceğini belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Bu bölgelere ilişkin plân ve projelerde; 3/5/1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Kanununun 9. maddesi, 4/4/1990 tarihli ve 3621 sayılı Kıyı Kanununun plân onama

yetkisini düzenleyen hükümleri, 21/7/1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 8. maddesinin tabiat varlıkları, doğal sit alanları ve bunların korunma alanlarının tespit ve tescili dışında kalan yetkileri düzenleyen hükümleri ile aynı Kanunun 17. maddesinin (a) bendi hükümleri uygulanmaz.

5. Sulak alanların doğal yapılarının ve ekolojik dengelerinin korunması esastır. Sulak alanların doldurulması ve kurutulması yolu ile arazi kazanılamaz. Bu hükme aykırı olarak arazi kazanılması halinde söz konusu alan faaliyet sahibince eski haline getirilir.

Sulak alanların korunması ve yönetimine ilişkin usul ve esaslar ilgili kurum ve kuruluşların görüşü alınarak Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

6. Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliliğinin sağlanması bakımından nesli tehdit veya tehlike altında olanlar ile nadir bitki ve hayvan türlerinin korunması esas olup, mevzuata aykırı biçimde ticarete konu edilmeleri yasaktır.

7. Doğal kaynakların ve varlıkların korunması, kirliliğinin ve tahribatının önlenmesi ve kalitesinin iyileştirilmesi için gerekli idarî, hukukî ve teknik esaslar Bakanlık tarafından belirlenir.

8. Ülkenin deniz, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının ve su ürünleri istihsal alanlarının korunarak kullanılmasının sağlanması ve kirlenmeye karşı korunması esastır. Atıksu yönetimi ile ilgili politikaların oluşturulması ve koordinasyonunun sağlanması Bakanlığın sorumluluğundadır. Su ürünleri istihsal alanları ile ilgili alıcı ortam standartları Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca belirlenir.

Denizlerde yapılacak balık çiftlikleri, hassas alan niteliğindeki kapalı koy ve körfezler ile doğal ve arkeolojik sit alanlarında kurulamaz.

Alıcı su ortamlarına atıksu deşarjlarına ilişkin usûl ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

9. Çevrenin korunması ve kamuoyunda çevre bilincinin geliştirilmesi amacıyla, okul öncesi eğitimden başlanarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün eğitim kurumlarının öğretim programlarında çevre ile ilgili konulara yer verilmesi esastır.

Yaygın eğitime yönelik olarak, radyo ve televizyon programlarında da çevrenin önemine ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik programlara yer verilmesi esastır. Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu ile özel televizyon kanallarına ait televizyon programlarında ayda en az iki saat, özel radyo kanallarının programlarında ise ayda en az yarım saat eğitici yayınların yapılması zorunludur. Bu yayınların % 20'sinin izlenme ve dinlenme oranı en yüksek saatlerde yapılması esastır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, görev alanına giren hususlarda bu maddenin takibi ile yükümlüdür.

10. Çevre ile ilgili olarak toplanan her türlü kaynak ve gelir, tahsisi mahiyette olup, öncelikle çevrenin korunması, geliştirilmesi, ıslahı ve kirliliğin önlenmesi için kullanılır."

Çevre Kanunu'nun 10. maddesinde, ÇED ile ilgili olarak, gerçekleştirmeyi plânladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmelerin, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu veya proje tanıtım dosyası hazırlamakla yükümlü oldukları, "ÇED olumlu kararı" veya "ÇED gerekli değildir kararı" alınmadıkça bu projelerle ilgili onay, izin, teşvik, yapı ve kullanım ruhsatı verilemeyeceği; proje için yatırıma başlanamayacağı ve ihale edilemeyeceği, ÇED'e tâbi projeler ve Stratejik Çevresel Değerlendirmeye tâbi plân ve programlar ve konuya ilişkin usul ve esasların Bakanlıkça çıkarılacağı ve yönetmeliklerle belirleneceği, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetleri, ÇED kapsamı dışında olduğu belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi, Çevre Kanunu'nda yapılan değişiklikler, uluslararası alanda çevreyle ilgili düzenlemelere uyum sağlaması yönünde geliştirilmiştir. Kanun'da, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin korunmasının, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda sağlanacağı amacı dile getirilerek, kalkınma ve çevre koruma kavramlarının birbirleri ile ilişkili olduklarının kabulünün çevre politikalarımıza yansıdığını görmekteyiz. Kanun'da çevre koruma ilkesinin, ekonomik kalkınma ilkesinden daha önce geldiği vurgulanmaktadır.

Ayrıca Kanun'un 3. Maddesinde sivil toplum kurumları, meslek odaları ve herkese çevre koruma hakkını kullanma, karar alma süreçlerine katılma hakkı verilmiş ve Bakanlık ile yerel yönetimlerin anılan kurumlarla işbirliği yapması öngörülmüştür. Uygulamada, idareler tarafından sürekli engellenen ve Danıştay kararlarında da bir türlü istikrar bulamayan ''çevre hakkı'' böylece daha güçlü bir yasal dayanağa kavuşmuştur. Kanun'da dikkat çeken bir diğer önemli madde olan 12. Madde ile bu kanun hükümlerine uyulup uyulmadığının denetiminde Bakanlık yanı sıra İl Özel İdareleri ve Çevre denetim birimlerini kuran Belediyelere veya Bakanlıkça uygun görülen diğer kurum ve kuruluşlara da yetki devrini öngören önemli bir değişiklik yapılmıştır.

Kanun'da çevre korumaya yönelik olarak, para cezaları tercih edilmektedir. Ancak para cezalarının miktarının belirlenmesinde objektif kriterlerin kullanılmadığı ve ceza miktarlarının oldukça arttırılmış olmasına rağmen halâ caydırıcı nitelikte olmadığı görülmektedir.

Son olarak da, Kanun'da düzenlenmesi mümkün ve yeterli olabilecek çevre koruma ve kirlilikle ilgili birçok konunun, ayrıca tüzük ve yönetmeliklerle (ÇED Yönetmeliği, Hava Kirliliği Yönetmeliği v.b.) kaleme alınması, Çevre Kanunu'nu başvurulacak tek kaynak olmaktan uzaklaştırmaktadır.

5.4. TÜRKİYE'DE YAPILAN ÇEVRE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ülkemizde çevre korumaya yönelik olarak uygulanan politikalar sadece kalkınma planları ve yasalarla düzenlenmekle kalmamıştır. Kamu ve tüm sektörlerde çevreye verilecek olan zararın azaltılması ve henüz oluşmamış olan zararların ise önlenmesi amacıyla bazı çevre koruma harcamaları yapılmaktadır.

Çevre koruma harcamaları; üretim süreçleri ile mal ve hizmetlerin tüketiminden kaynaklanan kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve giderilmesi amaçlı faaliyetler için yapılan harcamaları kapsamaktadır. İlk olarak 1997 yılından başlayarak çevre konusunda yapılan harcamaları göstermek üzere yıllık olarak düzenlenen çevre istatistikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Çevresel İstihdam ve Harcamalar Envanteri Projesi kapsamında öncelikle çevresel faaliyeti olan kamu kuruluşlarının çevresel istihdam, ödeme ve harcama verileri derlenmektedir (www.die.gov.tr).

Tablo 5'de görüldüğü gibi, Türkiye'de kamu kuruluşlarının çevresel konularda yaptıkları harcamalara baktığımızda, 1997 yılından bu yana çok hızlı bir şekilde artmaktadır. 1997 yılında 83.499.182 Yeni Türk Lirası olan çevreyle ilgili harcamaların toplam rakamı, 2004 yılına gelindiğinde 859.120.016 Yeni Türk Lirası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu kuruluşlarının çevresel yatırım harcamalarında 1997 yılına göre 1998'de %85 ve 1999'da %198'lik bir artış olmuştur. Belediyelerin 1998 yılı yatırım harcamaları ise 1997 yılına göre %138 artmıştır. Tüm sektörlerin 1997 yılı toplam çevresel yatırım harcamaları yaklaşık 136 milyon YTL olarak gerçekleşmiştir ve toplam çevresel yatırım harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı % 0.473'tür.

Tablo'dan 1997-2004 seneleri arasında en çok harcamanın içme ve kullanma suyu için yapıldığı, onun ardından ise atık su yönetimine yatırım yapıldığı görülmektedir. Yine aynı senelerde en az harcamanın gürültü ve vibrasyonun azaltılması, ardından da enerji konusunda olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 5 : Çevresel Konulara Göre Kamu Kuruluşlarının Cari ve Yatırım Harcamaları - YTL (1997-2004)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam çevresel harcamalar	**83 499 182**	**151 283 406**	**323 629 488**	**476 471 492**	**387 164 725**	**564 126 873**	**792 783 921**	**859 120 016**
Cari harcamalar toplamı	20 897 679	35 940 992	85 401 410	121 575 210	161 625 342	163 515 453	219 609 279	320 524 450
Yatırım harcamaları toplamı	62 601 503	115 342 414	238 228 078	354 896 282	225 539 383	400 611 420	573 174 642	538 595 566
Dış ortam havasını ve iklimi koruma	13 173 700	124 598	941 431	3 402 528	165 941	124 601	-	-
İçme ve kullanma suyu	32 559 142	73 386 664	115 011 615	160 989 670	198 235 584	195 682 552	147 354 702	111 233 083
Atık su yönetimi	11 676 838	34 218 043	59 391 713	143 470 479	7 211 726	171 367 542	347 727 023	323 693 376
Atık yönetimi	150	376 515	66 081	2 104	175 004	113 228	3 578 559	109 612
Toprak ve yeraltı suyunu koruma	138 617	-	726 000	539 101	92 308	849 178	3 300 957	4 671 428
Gürültü ve vibrasyonun azaltılması	-	-	3 000	-	-	-	-	-
Biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması	214 039	76 512	40 948	150	206 547	389 082	303 059	367 856
Araştırma ve geliştirme -	252 113	53 434	51 560	-	45 000	-	736 185	590 207
Enerji	3 100	-	-	-	-	-	-	41 300
Diğer çevre koruma faaliyetleri [(1)]	4 094 362	5 331 566	58 438 445	42 904 241	19 407 273	32 085 237	67 737 422	65 169 954
Harcamaları bölünemeyen faaliyetler [(2)]	489 442	1 775 082	3 557 285	3 588 009	-	-	2 436 735	32 718 750

Kaynak : http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=301

(1) Diğer çevre koruma faaliyetleri; genel çevre yönetimi, eğitim vb. faaliyetleri kapsamaktadır.

(2) Harcamaları bölünemeyen faaliyetler başlığı altında, birden fazla çevresel konuyu içeren ve konulara göre harcamaların ayrılması mümkün olmayan faaliyetler yer almaktadır. Ağırlıklı olarak içme suyu, atıksu ve katı atık konularını içeren faaliyetler bu bölüme dahildir.

1997 yılında en fazla bütçenin ayrıldığı konu içme ve kullanma suyu, ardından da hava kalitesinin ve iklimin korunması olarak karşımıza çıkarken, 2000'li yıllara geldiğimizde, öncelik atık su yönetimine verilmiş, onu içme ve kullanma suyu takip etmiştir. Özellikle son 3-4 yıldır toprak ve yer altı sularının korunması ile biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik olarak yapılan harcamalarda artış gözlemlenmektedir. Aynı zamanda Ar-Ge çalışmaları da önem kazanmaktadır.

Çevre koruma ile ilgili olarak, belediyelerde bu konuya ayrılan bütçe ve gerçekleştirilen hizmetler de ülkemiz açısından son derece önemli seviyelerde yer almaktadır. Tablo 6'da görüldüğü gibi 2003 yılında çevreyle ilgili belediyelerimizin yapmış olduğu toplam harcama 3.176.762.864 Yeni Türk Lirası iken, bir sonraki sene bu rakam yaklaşık olarak 700.000.000 Yeni Türk Lirası atış göstermiştir. Belediyelerin özellikle çevre temizliği konusuna yönelik hizmetlerinde harcamaların yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 6 : Çevresel Faaliyet Konularına Göre Belediyelerin Çevresel Harcamaları- YTL

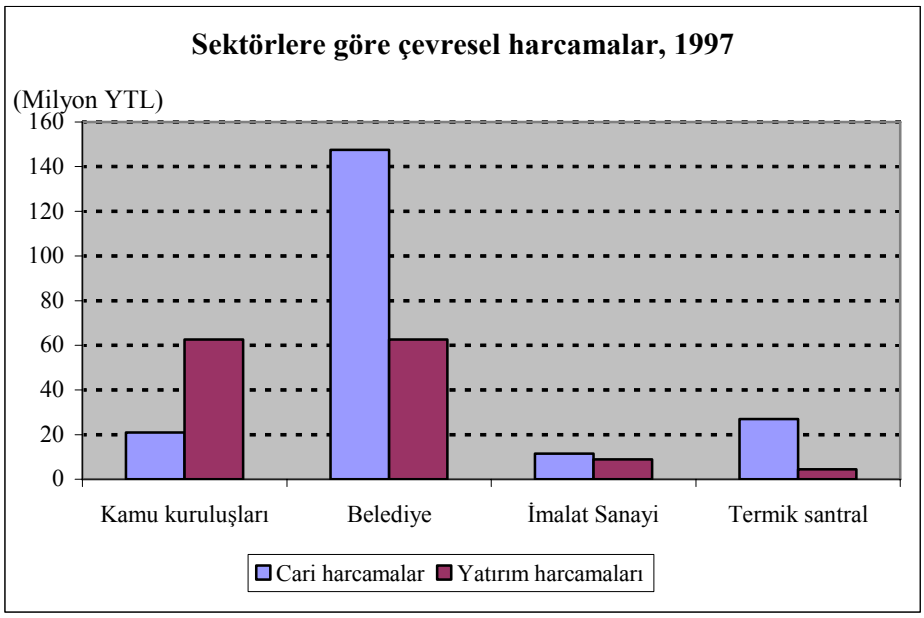
		Toplam	Cari harcamalar	Yatırım harcamaları
Toplam çevresel harcamalar	2003	**3 176 762 864**	**2 211 317 163**	**965 445 701**
	2004	**3 856 830 112**	**2 603 977 970**	**1 252 852 142**
Su hizmetleri	2003	701 597 707	572 023 637	129 574 070
	2004	720 647 584	454 847 917	265 799 667
Kanalizasyon hizmetleri	2003	263 270 523	67 346 345	195 924 178
	2004	318 915 632	87 282 922	231 632 710
Atık su arıtma hizmetleri	2003	51 436 244	9 146 218	42 290 026
	2004	78 551 218	12 409 446	66 141 772
Temizlik hizmetleri	2003	889 774 442	837 743 015	52 031 427
	2004	1 308 197 810	1 179 276 598	128 921 212
Diğer çevre koruma hizmetleri	2003	13 364 512	11 078 370	2 286 142
	2004	22 679 833	18 976 229	3 703 604
Harcamaları bölünemeyen hizmetler	2003	1 257 319 436	713 979 578	543 339 858
Su, kanalizasyon, atık su arıtma ve temizlik hizmetleri ile ilgili ayrıştırılamayan	2004	1 407 838 035	851 184 858	556 653 177

Kaynak : http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=301

Kamu kuruluşlarında ve imalat sanayi işyerlerinde ağırlıklı olarak hava kirliliği, içme suyu ve atık su yönetimi konularında harcamalar göze çarparken, belediyelerde harcamalar içme suyu ve atık su yönetimi ile katı atık yönetimi konularında yoğunlaşmaktadır. Termik santrallerde ise hava kirliliğini önleme harcamaları en büyük paya sahiptir.

Ülkemizde çevre korumaya yönelik olarak gerçekleştirilen yasal araçların dışında, uygulamada bu konuya ayrılan bütçe, çevre sorunlarının giderek yaygınlaşması ve ileriki tarihlerde insan sağlığını tehdit edecek duruma gelmesini önlemek amacıyla her yıl değişik çevresel konulara öncelik verilmesi kaydıyla genişletilmektedir.

Şekil 2 : S ektörlere Göre Çevresel Harcamalar

Kaynak : www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/CEVRE/14042003.xls

1997 yılına ait çevresel harcamalar incelendiğinde toplam yaklaşık 207 milyon YTL olarak gerçekleşen cari harcamaların % 71'inin belediyelere, % 13'ünün termik santrallere, % 10'unun kamu kuruluşlarına, % 6'sının ise imalat sanayi işyerlerine ait olduğu görülmektedir. Aynı şekilde yatırım harcamalarına bakıldığında en büyük payın % 46 ile kamu kuruluşları ve % 45 ile belediyelere ait olduğu görülmektedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar olan dönemde, öncelik ekonomik kalkınmaya tanınmış ve ekonomimizin gelişmesine engel teşkil edecek her türlü girişimden uzak kalınması gerektiği benimsenmiştir. Günümüzde benimsenen politikalarda çevre ve çevre koruma kavramları, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde, ekonomi kavramı ile birlikte telaffuz edilmektedir. Ülkemizde yapılan çevre harcamaları ile aynı senelerde gerçekleşen ekonomik büyüme rakamlarımıza bakıldığında, sanılanın aksine yükselme görülmektedir. Çevre ile ilgili benimsenecek olan koruma politikalarının ülke ekonomisini etkilemediği, ekonomik büyüme hızımızı yavaşlatmadığı sonucu çıkmaktadır. Tablo 5'de 1998 ve 1999 senelerinde çevre konusunda yapılan harcamalar ile aynı senelerde gerçekleşen büyüme hızımızı karşılaştıracak olursak; 1998 yılında çevresel harcamalarımızın toplamı 151.283.406 Yeni Türk Lirası iken, 1998 yılında gerçekleşen büyümemiz Tablo 7'de görüldüğü üzere %3,8'dir. 1999 yılı çevre harcamalarımıza baktığımızda ise, harcamalarımız bir önceki senenin iki katı artmış olmasına rağmen 1999 senesinin tespit edilen büyüme rakamımız %6,1'dir.

Ülkemizde çevrenin korunması kısa vadede maliyet unsuru olarak görülmektedir. Ancak bununla birlikte son yıllarda çevreye yapılan harcamalar göstermektedir ki, ekonomik kalkınmanın çevreyi de gözeterek gerçekleştirilmesi maliyet unsuru olarak görülen çevrenin korunması, uzun vadede rekabet gücünü artırmakta ve sürdürülebilir kılmaktadır.

Tablo 6 : Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri (1998- 2006)

MAKRO GÖSTERGELER	Birim	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
REEL EKONOMİ										
GSMH (TL)	Milyar YTL	53,5	78.2	125,6	176,5	273,5	356,7	428,9	485,1	539,9
GSMH (USD)	Milyar USD	204.7	186.9	200,4	143,3	180,7	237,7	301,5	357,7	380,6
GSMH (Kişi Başına USD)	USD	3.255,	2.879	2.987,0	2.105,0	2.619,0	3.383,0	4.172,0	4.964	5.216
Büyüme	%	3,8	6,1	6,3	-9,5	7,9	5,9	9,9	5,5	5,0

Kaynak : www.mahfiegilmez.nom.tr/turkiye_ekonomisi_gozlem_tablosu.xls

SONUÇ

Her alanda olduğu gibi, çevre ile ilgili çalışmalarda da, çözüme ulaşmak için önce sorunları bilmek, tanımak ve anlamak gerekmektedir.

İnsanın ve tüm canlı varlıkların içinde yaşadığı ve hayatlarını devam ettirmeye çalıştığı ortam olması nedeniyle önem arz eden çevre, insanoğlunun kendi çıkarları ve ihtiyaçları uğruna bilinçsiz ve savurganca çevreye olan müdahalesi ile birlikte bozulmaya başlamıştır. Çevre üzerinde meydana gelen bu bozulmalar, başlangıçta sadece yerel ve ulusal boyutta dikkati çekerken, önlemlerin alınmaması ve üretim ve tüketim kalıplarında çevrenin korunması yönünde değişikliklerin yapılmaması sonucunda, küresel boyutta önce insan sağlığını ve ardından da yaşam kalitesini ciddi boyutlarda tehdit eder hale gelmiştir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve korkunç boyutlarda devam eden ekonomik kalkınma yarışı, çok geçmeden tüm dünyada sonuçlarını göstermeye başlamıştır. Londra'da 1952 yılında yaşanan hava kirliliğinin, 4000 insanın ölmesine sebep olması, Çernobil'de nükleer radyasyon ve kimyasal maddelerin yayılmasının bir takım ülkelerde çevreyi tehdit etmesi ve binlerce insanın ölümüne ve sakat kalmasına yol açması, her yıl 1 milyon tondan fazla atığın çevreye bırakılması, dünyanın sahip olduğu 6,2 milyar hektarlık orman alanının 1,5 milyar hektara inmesi, her yıl 24 milyon ton toprağın erozyonla sürüklenip gitmesi, ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma gibi problemler dünyanın geleceği açısından endişe verici gerçeklerdir.

Çevre sorunlarının tehlikeli boyutlara ulaştığının duyurulması amacıyla, Roma Kulübü'nün dünyanın geleceği ile ilgili olarak yaptığı araştırma sonucu yayınladığı raporlar, tüm dünyanın dikkatini çevre konusuna çekmiş ve çevre korumanın zorunlu olduğunu hatırlatarak bütün dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Raporlarda, bu vahim durumdan kurtulmak için ekonomik büyümenin durdurulması ve sıfır büyüme önerisi getirilmiştir. Bu öneri, az gelişmiş ülkeler açısından, ekonomik kalkınmadan

vazgeçmek, başka bir ifadeyle sefaleti sürdürmekle aynı anlamı ifade etmektedir. Böylece ülke içinde ve dışında adaletsizlikler, sıkıntılar devam edecektir. Amacı gelişmiş ülkeler seviyesine çıkma olan azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümenin durdurulması, hayatî önem taşımaktadır. Bu ülkeler, tüm bu açıklamaların kendi ulusal bağımsızlıklarını yok etmeye yönelik girişimler olarak görmektedirler. Bu durumda çarenin büyümekten vazgeçmek değil, daha rasyonel ve kalkınmanın sürdürülebilir nitelikte gerçekleştirilmesi yaklaşımı ortaya konmuştur.

Ancak dünyada çevre korumaya yönelik çabaların yalnızca Roma Kulübü çalışmalarından ibaret olduğu söylenemez. Dünyada birçok ülkede konuyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu yeniliklerin başında da, çevre korumanın yalnızca insanların yaşam kalitesine yönelik yapılması gerektiği anlayışının terk edilmesi gelmektedir. Sierra Kulübü'nün bu çalışmaları, yalnızca ABD'de değil, dünyanın diğer pek çok ülkesinde de geniş yankı bulmuştur.

Uluslararası alanda, BM'nin ilk olarak bu sorunu tanımlaması ve çözüm arayışları çalışmaları çerçevesinde Stockholm'de, Rio'da ve Johannesburg'da olmak üzere, bir dizi konferans ve bu konferanslar sonucunda bir dizi bildiri düzenlenmiş ve sözleşmelere taraf olunmuştur. Tüm bu konferanslar sonucunda, çevre sorunlarının küresel bir boyut kazandığı, artık ulusal çabaların tek başına yeterli olmadığı ve temelinde sürdürülebilir kalkınma ilkesinin olduğu ortak bir çevre politikası geliştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Ancak tüm dünyada ortak kabul gören çevre politikaları ve uygulamalarının olduğunu söylemek çok da olanaklı değildir. Dünyada çevre korumaya yönelik alınmaya çalışılan ortak önlemler, kimi zaman gelişmiş ülkeler tarafından (Kyoto Protokolü'nde olduğu gibi), kimi zaman gelişmekte olan ülkeler tarafından, ancak çoğu zaman her iki ülke grubu tarafından (nükleer enerji kullanımında olduğu gibi) kabul görmemektedir.

Ülkelerin bu çabaları, uygulamaya yansımasını engellemekle sürekli ve dengeli kalkınma çabalarına ne denli engel oldukları, özellikle çevre muhasebesi ve çevre ekonomisi kavramlarının gelişmeye başlamasıyla açığa çıkmaya başlamıştır. Bu

kavramların Türkiye gündemine girmesi de gecikmemiştir. Türkiye'nin gündemine çevre sorunları ilk olarak, Ankara'nın hava kirliliği ile gelmiştir ve çok uzunca bir süre çevre korumanın Türkiye'deki anlamı Ankara'nın hava kirliliğini çözmekten ibaret kalmıştır.

Türkiye'deki çevre sorunlarının temelinde hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve düzensiz kentleşme yatmaktadır. Nüfus artışı ve artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanmasıyla doğal kaynaklar üzerinde yaratılan baskı, kaynakların tükenmesine yol açmaktadır. Sanayileşme ve düzensiz kentleşme hareketleri ile birlikte hava ve suyun kalitesinin bozulduğu, çevre üzerinde kirliliğin giderek artmakta olduğu görülmektedir.

Türkiye, büyüme ve kalkınmayı sanayileşerek gerçekleştirmeyi hedef alan bir ülke olarak, 1950'li yıllardan itibaren girdiği bu süreç içinde çevre sorunlarını dikkate almamıştır. Uzun yıllar boyunca çevre koruma önlemlerine, ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal kalkınmasına bir darbe olduğu gözüyle bakılmıştır. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda çevre olgusuna yer verilmemesinin sebebi budur. Türkiye'de çevre olgusu uzun yıllar boyunca bir lüks olarak görülmüş, öncelik ekonomik kalkınmaya tanınmıştır. Başlangıçta sadece ortaya çıkan kirliliği giderme amacına yönelik politikalar benimsenirken, daha sonra kirlenmeyi önleyici politikalara yönelinmiş ve nihayet sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun çözüm arayışları geliştirilmiştir. Özellikle Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren Türkiye'de çevre koruma çabalarının büyük bir önem kazandığı görülmektedir. Bunda hem uluslararası alanda çevreye olan önemin artması, hem de Türkiye de, çevre kirliliğinin büyük bir kaynak kaybı ve tahmin edilenden çok daha fazla boyutlarda olduğunu fark edilmesi etkili olmuştur. Ülkemizde 1997 yılından itibaren çevre konusunda istatistikler tutulmaya başlanmış, çevre konusunda yapılacak olan yatırım ve cari harcamaların tespiti yoluna gidilmiştir. Sonuç olarak, her sene elde edilen ekonomik göstergeler ve çevresel harcamalar karşılaştırıldığında, çevreye yapılan harcamaların ekonomik büyümemize engel olmadığı görülmüştür.

Türkiye'de çevre korumaya yönelik yasalar ve yönetmeliklerin çıkarılması, önemli adımlardır. Ancak amaca ulaşılması için yeterli değildir. Ülkemizde çevreyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili mevcut birçok yasa bulunmaktadır. Bu yasaların birbirleriyle paralel olması gerekirken, yeni çıkarılan her yasal düzenleme, bir diğerinin hükümlerine ters düşmekte ve geçersiz kılmaktadır. Oluşturulan çevre politikalarında amaç, bugün ve yarın için yaşanabilir, temiz bir çevre yaratmak olması gerekirken, maalesef kişi yada kuruluşlar yararına düzenlemeler yapılması son derece üzücüdür.

Türkiye'de uygulamaya bakıldığında pek çok aksaklık görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için öncelikle "kirleten öder" ilkesinin bütün yasalara girmesi ve yürütme organları tarafından da benimsenerek uygulanması gerekmektedir. Bu, hem çevre ekonomisi, hem de çevre hukukunun temel ilkelerinin başında gelmektedir. İkinci olarak, Çevresel Etki Değerlendirmesi, bütün ekonomik faaliyetler için zorunlu hale getirilmelidir. Türkiye'de yönetmeliğinin çıkarılması bile başlı başına bir sorun haline gelen ÇED'in, günümüzdeki uygulama alanı oldukça dardır. Üstelik de bu konuyla ilgili muafiyet tanınan firma sayısı da yasaların yürürlük tarihleriyle oynanarak arttırılmaktadır. Üçüncü olarak da, çevresel maliyetlerin Gayri Safi Millî Hâsıla içine alınması gerektiğidir. Kalkınmanın gerçek anlamda ulaştığı boyutların tespit edilebilmesi için, çevresel maliyetlerin GSMH içine yerleştirilmesi şarttır. Aksi halde GSMH olması gerekenden çok daha yüksek gözükecek ve sunî bir iyimserlik yaratılacaktır. Bunun içinde ülkemizde ayrıntılı bir çevre envanterinin çıkarılması şarttır. Ne yazık ki Türkiye'de mevcut çevre envanterleri yeterli olmaktan çok uzaktır. Çevre Bakanlığı'nın Tai firmasıyla yapmış olduğu çevre envanterine yönelik anlaşma ne yazık ki bu konudaki beklentileri karşılamaktan çok uzaktır.

EKLER

EK - I

Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi

1	İnsanın onurlu ve huzurlu bir yaşama izin verecek nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli yaşam koşulları içinde yaşaması temel hakkıdır ve o, hem bugünkü, hem gelecek kuşakların çevresini korumak, geliştirmek için kutsal bir sorumluluk taşımaktadır. Bu nedenle ırk ayrımı, sömürgecilik ve diğer eziyet çeşitlerini, yabancı tahakkümünü destekleyen ve devamlı kılan politikalar yasaktır ve kaldırılmalıdır.
2	Hava, su, toprak, bitki ve hayvanların bütününü kapsayan yeryüzünün doğal kaynaklarını ve özellikle doğal ekosistemi temsil eden örnekler, bugünkü ve gelecek kuşakların çıkarları için uygun bir planlama ve yönetim ile korunmalıdır.
3	Yeryüzünün yenilenebilir doğal kaynakları ve üretim kapasitesinin sürekliliği saptanmalı, neresi elverişli ise orası korunarak geliştirilmelidir.
4	Günümüzde birçok olumsuz etkenin tehlikesi altında bulunan yabanıl yaşam ve onun doğal yerini korumak, akıllıca yönetmek, insanların özel sorumluluğudur. Bunun için ekonomik kalkınma planları yapılırken yabanıl yaşam da içinde doğanın korunmasına önem verilmelidir.
5	Yeryüzünün yenilenemeyen kaynakları, gelecekteki tükenmelere karşı, gerekli önlemler alınarak kullanılmalı ve kullanımdan bütün insanlığın yararlanması sağlanmalıdır.
6	Toksik ve benzeri zehirli maddelerin deşarjı ile çevrenin tekrar zararsız hale gelebilme kapasitesini aşan oran ve yoğunlukta ısı bırakmaları, ciddi ve giderilmesi olanaksız zararlara uğramaması için durdurulmalıdır. Bütün ülkelerdeki insanların kirliliğe karşı haklı savaşımları desteklenmelidir.
7	Devletler, insan sağlığına, deniz canlılarına, denizin doğal güzelliği ve öteki meşru yararlarına zarar verebilecek maddelere denizin kirlenmesini önlemek üzere, mümkün olan her adımı atacaklardır.
8	İnsanın iyi bir yaşam ve çalışma çevresi sağlayabilmesi ve dünya üzerindeki yaşam düzeyini iyileştirmesi için gerekli koşulları yaratabilmesini sağlayacak ekonomik ve sosyal kalkınma, zorunlu ve gereklidir.
9	Çevre sorunları azgelişmişlikten kaynaklanmakta, doğal yıkım olayları ciddi sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunlar, gelişmiş ülkeler tarafından, gelişmekte olan ülkelerin kendi çabalarına büyük maddi ve teknolojik yardımlarla katkıda bulunarak kalkınmanın hızlandırılmasıyla iyileştirilebilir ve böyle bir yardım da gereklidir.
10	Gelişmekte olan ülkelerde çevre yönetimi için fiyat sabitliği ve temel gereksinim maddeleri ile gerekli hammaddeleri alabilmeye yeterli kazanç zorunludur. Çünkü, ekolojik ilerlemeler kadar ekonomik etkenler de dikkate alınmalıdır.
	Bütün devletlerin çevre politikaları, kalkınmakta olan ülkelerin şimdiki ve gelecekteki kalkınma potansiyellerini arttırıcı, herkesin daha iyi bir yaşam

11	standardına kavuşmasını engellemeyen yönde olmalıdır. Çevre ile ilgili yöntemlerin uygulanmasından doğabilecek ulusal ve uluslararası sonuçları bir araya getirerek anlaşma amacı ile bütün devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından uygun adımlar atılmalıdır.
12	Kalkınmakta olan ülkelerin koşulları ve özel gereksinimleri dikkate alınarak kaynaklar, çevre koruma ve geliştirmeye yararlı hale getirilmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma planları ile çevre korunması konusundaki işbirliğinin neden olacağı her türlü harcamalar ile kendi istekleri üzerine bu amaç için ek uluslararası teknik ve mali yardımında da gerekli olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.
13	Çevre koruma ve kalkınmanın bir uyum içinde gelişebilmesi için kaynakların daha akıllıca kullanılmasını sağlamalı ve böylece çevreyi geliştirmeli, ayrıca çeşitli ülke insanlarının çıkarı için kullanma planlarına entegre ve uyumlu bir yaklaşımda bulunmalıdır.
14	Kalkınma ile çevrenin korunması ve geliştirilmesinin gerektirdikleri arasındaki sorunları çözmek için temel araç, mantıklı bir planlamadır.
15	Yerleşme ve kent planları yapılırken, çevreyi etkileyebilecek olumsuz etkilerden kaçınmak ve herkes için en üst düzeyde sosyal, ekonomik ve çevresel çıkarlar elde edebilmek dikkate alınmalıdır. Bu açıdan, sömürgecilik ve ırk ayrımını destekleyen politikalar terk edilmelidir.
16	Temel insan hakları konusunda önyargılı olmayan ve ilgili hükümetler tarafından uygun görülen demografik politikalar, nüfus artış hızının çevre ve kalkınmaya zarar verecek ölçüde fazla olduğu ya da çevre koruma ve geliştirme ile kalkınmaya yetmeyecek kadar az olduğu bölgelerde uygulanmalıdır.
17	Devletlerin çevre kaynaklarını, çevreyi geliştirme ilkesinden hareket ederek planlamak, yönetmek ve denetlemek görevi, en uygun ulusal kuruluşa verilmelidir.
18	Bilim ve teknoloji, ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkılarının bir parçası olarak çevre sorunlarının tanımı, denetimi, çözümü, bu sorunlardan kaçınılması ile insanlığın ortak iyiliği için kullanılmalıdır.
19	Çevreyi insancıl boyutları ile koruyup geliştirmek için bireylerin, girişimcilerin ve toplumların aydın bir görüş temeline gereksinimi vardır. Bu nedenle, yetişkinler ve genç kuşaklarla temel haklardan yoksun halk kitlelerine, çevre konusunda eğitim verilmesi gereklidir. İnsanın her konuda gelişmesini sağlamak amacı ile iletişim sistemleri, çevrenin bozulmasına katkıda bulunmaktan kaçınmalı, tersine çevre koruma ve geliştirme üstüne eğitici bilgiler yaymalıdırlar.
20	Çevre sorunlarının nedenleri ve sonuçları konusundaki ulusal ve uluslararası bilimsel araştırmalar, gelişmeler her ülkede, ama özellikle gelişmekte olan ülkelerde geliştirilmelidir. Bu konuda en yeni bilgilerle deneyim alışverişinin serbest bırakılması, çevre sorunlarının çözümünü kolaylaştırmak amacıyla desteklenmelidir. Gelişmekte olan ülkelere çevre teknolojileri verilmeli, ancak bunların yaygınlaşmasının mali külfet yaratmamasına dikkat edilmelidir.
21	Birleşmiş Milletler Bildirgesi ve uluslararası hukuk kurallarına göre, kendi öz haklarını işletmek ve yetkilerindeki çalışmaların sorumluluğunu güvence altına almak, diğer devletler ya da ulusal yetki sınırlarının ötesindeki alanlarda çevre sorunu yaratılmasını denetlemek, devletlerin egemenlik haklarındandır.

22	Devletler, bazı devletlerin yetkileri dışındaki alanların denetimi veya yetkileri içindeki etkinliklerden kaynaklanan çevre zararlarının kurbanlarından sorumlu olduklarını ve bu zararlı ödemeleri gerektiğini belirleyen uluslararası hukuku geliştirmek, ileriye götürmek için işbirliği yapacaklardır.
23	Uluslararası düzeyde onaylanmış ilkeler ya da uluslar tarafından kabul edilmiş, karar verilmiş standartlar hakkında peşin hüküm vermeden önce, her ülkede egemen olan değer yargılarının, gelişmiş ülkelerin çoğu için geçerli olup da gelişmekte olan ülkeler için uygun ve garantili olamayabilen standartların uygulanabilirlik sınırlarını, her durumda dikkate almak zorunludur.
24	Çevre koruma ve geliştirme hakkındaki uluslararası konular büyük, küçük bütün ülkeler tarafından işbirliğine olanak veren bir düşünceyle ve eşitlikle ele alınmalıdır. Her ülkenin kendi egemenliği ve çıkarı için yapabileceği hareketlerden doğan çevreye zararlı etkilerin denetimi, önlenmesi, azaltılması ve ortadan kaldırılması için çok taraflı, ikili veya biçimlerde bir işbirliği zorunludur.
25	Devletler, uluslararası kuruluşların çevrenin, korunması ve geliştirilmesinde eşit, etkili ve etkin davranmalarını garanti edeceklerdir.
26	İnsan çevresi, nükleer silahlarla diğer toplu yıkıma neden olan araçların etkilerinden korunmalıdır. Devletler, bu tür silahların ortadan kaldırılması ve tamamen tahrip edilmesini sağlamak üzere uluslararası organlarda acilen anlaşmaya varmak için mücadele etmelidirler.

Kaynak: Akdur, Recep (2005), Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyumu", Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No:23, AÜ Basımevi, Ankara, s. 45-48.

EK - II

Çevre ve Kalkınma üzerine Rio Bildirgesi

1	− İnsanlar sürdürülebilir kalkınmanın merkezindedir ve doğaya uyum içinde sağlıklı ve üretken bir hayat sürdürme hakkına sahiptir.
2	− Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve milletlerarası hukuk uyarınca, kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak, kendi kaynaklarını kullanma hakkına sahiptirler ve kendi yetki ve kontrol alanları içindeki faaliyetlerin diğer devletlerin veya kendi yetki alanlarının ötesinde kalan sahaların çevresini tahrip etmemesini sağlamakla sorumludurlar.
3	− Kalkınma hakkı, şimdiki ve gelecek nesillerin kalkınma ve çevreyle ilgili haklarının adil bir şekilde karşılanmasına imkân verecek şekilde kullanılmalıdır.
4	− Sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için, çevrenin korunması kalkınma faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturacak ve ondan ayrı düşünülemeyecektir.
5	− Bütün devletler hayat standartları arasındaki farklılıkları azaltmak, dünya nüfusunun çoğunluğunun ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek için; sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez bir şartı olarak yoksulluğun giderilmesinde işbirliği yapmalıdırlar.
6	− Kalkınmakta olan ülkelerin, özellikle en az gelişmiş olan ve çevre yönünden hassasiyet arz edenlerin, özel durum ve ihtiyaçlarına özel bir öncelik verilecektir. Çevre ve kalkınma alanındaki milletlerarası hareketler bütün ülkelerin yarar ve ihtiyaçlarına da hitap etmelidir.
7	− Devletler, yeryüzü ekosistemini (gelecek nesillere) saklamak, korumak, onun sağlık ve bütünlüğünü yeniden sağlamak için dünya ortaklığı ruhuyla işbirliği yapmalıdır. Dünya çevresinin bozulmasına değişik katkılarda bulunmuş olmaları göz önünde tutulduğunda, devletlerin ortak fakat farklı sorumluluklara sahip olduğu görülecektir. Gelişmiş ülkeler, toplumlarının dünya çevresinde yaptıkları baskıları, sahip oldukları teknolojiyi ve mali kaynakları göz önünde tutarak milletlerarası sürdürülebilir kalkınma davasında taşıdıkları sorumluluğu kabul ederler.
8	− Devletler bütün haklar için sürdürülebilir kalkınma ve daha yüksek bir hayat standardı sağlayabilmek için sürdürülmesi mümkün olmayan tarzdaki üretim ve tüketimlerini azaltıp ortadan kaldırmalı ve doğru nüfus politikalarını teşvik etmelidirler.
9	− Devletler, bilimsel ve teknolojik bilgi değişimi yoluyla bilimsel anlayış düzeyini geliştirip kalkınmayı hızlandırarak, yeni ve yenilik sağlayan teknolojileri adapte edip yaygınlaştırarak ve transfer ederek sürdürülebilir kalkınma konusunda mahalli kapasite oluşturma faaliyetlerini güçlendirmek için işbirliği yapmalıdır.
10	− Çevre meseleleri en iyi şekilde belirli bir düzeydeki bütün ilgili vatandaşların katılım ve katkısıyla çözülebilir. Milli düzeyde, her vatandaş, kendi yöresindeki tehlikeli malzeme ve faaliyetler de dâhil olmak üzere, yetkili kamu kuruluşlarının sahip olduğu bilgilere uygun bir şekilde ulaşma ve öğrenme hakkına ve karar verme işlemine katılma, katkıda bulunma fırsatına sahip bulunmalıdır. Devletler bilgileri geniş ölçüde yayarak kamunun çevre meselelerini anlamasını kolaylaştırmalıdır. Acil çözüm ve yeni düzenlemeler dâhil olmak üzere adli ve idari uygulamalara etkin geçiş sağlanacaktır.
11	− Devletler etkin bir çevre mevzuatını yürürlüğe koymalıdır. Çevre standartları, yönetim amaç ve önceliklerini, uygulanacakları alanlardaki çevre ve kalkınma

	durumunu, çerçeve ve boyutlarını yansıtmalıdır. Bazı ülkelerin uyguladıkları standartlar, diğer ülkelere, özellikle kalkınmakta olanlara uygun olmayabilir ve onlara hak etmedikleri ekonomik ve sosyal maliyet ve külfetler yükleyebilir.
12	− Devletler, çevre tahribatıyla daha iyi uğraşabilmek için, bütün ülkelerde ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmaya yol açacak olan; teşvik edici, destekleyici ve açık bir milletlerarası ekonomik sistemin geliştirilmesi için işbirliği yapmalıdır. Çevre maksadıyla geliştirilen ticaret politika ve tedbirleri keyfi ve haksız ayrım ve milletlerarası ticarette gizli bir sınırlama aracı olarak kullanılmamalıdır. İthalatı yapan ülkeler, yetki alanları dışında kalan çevre problemleriyle uğraşmak için tek taraflı hareketlerden kaçınmalıdır. Sınır ötesi veya dünya ölçeğindeki problemlere hitabeden çevre tedbirleri, mümkün olduğu ölçüde milletlerarası oybirliğine dayanmalıdır.
13	− Devletler faile mesuliyet yükleyen ve kirlenme veya diğer çevre tahribatından zarar görenlere tazminat hakkı veren milli kanunlar düzenlemelidir. Devletler ayrıca, kendi yetki veya kontrolleri altında bulunan alanlardaki faaliyetlerin, kendi yetki alanları ötesinde sebep olduğu çevre tahribatının olumsuz etkilerinden dolayı sorumlu tutulmaları ve tazminat ödemeleri için milletlerarası kanunların çıkartılması konusunda hızlı ve kararlı bir şekilde işbirliği yapmalıdır.
14	− Devletler, aşırı çevre tahribatına sebep olan ve insan sağlığına zararlı olduğu bilinen faaliyet ve maddelerin diğer ülkelere aktarılmasını ve oralarda depolanmasını önlemek veya güçleştirmek için işbirliği yapmalıdır.
15	− Devletler, kendi yetenek ve güçleri ölçüsünde, çevreyi korumak için, önceden tedbir alma ve dikkatli davranma esasına dayanan bir yaklaşımı yaygın bir şekilde uygulamaya koymalıdır. Ciddi ve telafisi mümkün olmayan tahribatın söz konusu olduğu durumlarda, bilimsel belirsizlik, gerekli önlemlerin alınmasını engelleyebilecek bir mazeret olarak kullanılmamalıdır.
16	− Milli makam ve yetkililer, kirleten öder prensibini de hesaba katarak, kamu yararına gereken itina ve ihtimamı göstererek milletlerarası ticaret ve yatırımları engellemeden, üçüncü şahıslara yüklenen külfetlerin müsebbibine aktarılması (eksternalitelerin internalize edilmesi) hususunu teşvik edip yaygınlaştırmak için gayret sarf etmelidir.
17	− Çevre üzerinde olumsuz etkilere sebep olması muhtemel faaliyetler, bir milli araç olarak çevresel etki değerlendirmesine ve yetkili milli makamların kararına konu olmalıdır.
18	− Devletler, diğer devletlerde ani zararlı etkiler doğurması muhtemel tabii afetler ve diğer acil hallerden bu devletleri derhal haberdar etmelidir. Milletlerarası topluluk tarafından bu şekilde zarar gören devletlere yardım etmek için her türlü gayret sarf edilmelidir.
19	− Devletler, sınırlar ötesi olumsuz çevre etkilerine sebep olması muhtemel faaliyetlerden, bunlardan etkilenmesi muhtemel olan devletleri, gerektiği kadar önceden haberdar etmeli, bu devletlerle ilk safhalarda ve iyi niyetli görüşmelerde bulunmalıdır.
20	− Kadınlar çevre yönetiminde ve kalkınmada hayati bir role sahiptir. Böyle olunca sürdürülebilir kalkınmanın başarıya ulaşmasında onların katılım ve katkıları özel bir önemi haizdir.
21	− Sürdürülebilir kalkınmayı başarmak, herkese daha iyi bir gelecek sağlamak ve dünya ölçeğinde bir ortaklık geliştirmek için dünya gençliğinin yaratıcı gücü, idealleri ve cesareti harekete geçirilmelidir.
22	− Yerli halk ve onların oluşturduğu topluluklar, bilgilerinden ve geleneksel uygulamalarından dolayı, çevre yönetimi ve kalkınmada hayati bir role sahiptirler. Devletler, sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilmesine etkin bir şekilde katılıp katkıda bulunabilmelerini temin amacıyla, bunların benlik, kültür ve kimlikleriyle

	menfaatlerini tanımalı ve hakkıyla desteklemelidir.
23	− Baskı, hakimiyet ve işgal altındaki halkların çevreleri ve doğal kaynakları korunmalıdır.
24	− Savaş hali, doğal olarak, sürdürülebilir kalkınma için tahrip edici bir niteliğe sahiptir. Böyle olunca devletler, silahlı çatışma halinde, çevrenin korunmasını hedef alan milletlerarası hukuka saygı göstermeli ve gereken hallerde bu hukukun daha da gelişmesine katkıda bulunmak için işbirliği yapmalıdır.
25	− Barış, kalkınma ve çevrenin korunması ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır.
26	− Devletler, çevreyle ilgili bütün anlaşmazlıkları Birleşmiş Milletler Şartı hükümlerine göre barışçı bir şekilde ve uygun araçlara başvurarak çözümlemelidir.
27	− Devletler bu deklarasyonda belirtilen prensiplerin gerçekleştirilmesinde ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili hukukun daha da geliştirilmesinde iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği yapmalıdırlar.

Kaynak : Türk Standartları Enstitüsü, TS-ISO 14004 Çevre Yönetimi-Çevre Yönetim Sistemleri-Prensipler-Sistemler ve Destekleyici Teknikler için Genel Kılavuz, Eylül 1997, Ankara, s. 24-26.

EK - III

Gündem 21

1- Sosyal ve Ekonomik Boyutlar	- Gelişme yolundaki ülkelerde sürekli ve dengeli kalkınmayı hızlandırmak için uluslararası işbirliği. - Yoksullukla savaşım. - Tüketim kalıplarının değişmesi. - Demografik hareketler ve sürdürülebilirlik. - İnsan sağlığı koşullarının korunması ve geliştirilmesi. - Sürekli ve dengeli insan yerleşimlerinin geliştirilmesi. - Karar verme sürecinde çevre ve kalkınmanın bütünleştirilmesi.
2- Kalkınma İçin Kaynakların Korunması ve Yönetimi	- Atmosferin korunması. - Toprak kaynaklarının planlanması ve yönetime bütüncül yaklaşım. - Ormansızlaşma ile savaşım. - Duyarlı ekosistemlerin yönetimi: Çölleşme ve kuraklıkla savaşım. - Duyarlı ekosistemlerin yönetimi: Sürekli ve dengeli dağ yönetimi. - Sürekli ve dengeli tarım ve kırsal kalkınmanın geliştirilmesi. - Biyolojik çeşitliliğin korunması. - Biyoteknolojinin çevresel açıdan duyarlı yönetimi. - Okyanusların, kapalı ve yarı kapalı denizlerde dâhil olmak üzere tüm denizlerin ve kıyı alanlarının korunması ve bunların canlı kaynaklarının korunması, rasyonel kullanımı ve geliştirilmesi. - Tatlı su kaynaklarının kalitesinin ve sürekliliğinin korunması: Su kaynaklarının geliştirilmesi, yönetimi ve kullanımında bütüncül yaklaşımların uygulanması. - Toksik kimyasalların çevresel açıdan duyarlı yönetimi ve Toksik ve tehlikeli ürünlerin ve atıkların uluslararası tüze dışı trafiğinin önlenmesi. - Tehlikeli atıkların çevresel açıdan duyarlı yönetimi. - Katı atıkların çevresel açıdan duyarlı yönetimi ve atık sular. - Radyoaktif atıkların güvenli ve çevresel açıdan duyarlı yönetimi.

3- Etkin Grupların Rollerinin Güçlendirilmesi	- Sürekli, dengeli ve eşit kalkınmada kadınlar için küresel eylem. - Gençlerin ve çocukların rolünün güçlendirilmesi. - Yerel halkların rolünün tanınması ve güçlendirilmesi. - Gönüllü örgütlerin rolünün güçlendirilmesi. - Yerel yönetimler. - İşçilerin ve bağlı oldukları sendikaların rolünün güçlendirilmesi. - İşletme ve endüstri çevresinin rolünün güçlendirilmesi. - Bilim ve teknoloji çevresi. - Çiftçilerin rolünün güçlendirilmesi.
4- Uygulama Yöntemleri	- Finansman kaynakları ve mekanizmalar. - Çevresel açıdan duyarlı teknoloji transferi. - Sürekli ve dengeli kalkınmada bilim. - Eğitim ve kamu duyarlılığının geliştirilmesi. - Gelişme yolundaki ülkelerde kapasite oluşturulması için ulusal mekanizmalar ve uluslararası işbirliği. - Uluslararası hukuki araçlar ve mekanizmalar. - Sürekli ve dengeli kalkınma için veri ve bilgi alışverişi.

Kaynak : Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, (2005), Çevre Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, s. 204-205.

KAYNAKÇA

Ağça, Barçın (2002): "Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg)", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı:7., "http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/Yayinlar/DisisleriBakanligiYayinlari/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi7/SÜRDÜRÜLEBİLİRKALKINMAZİRVESİ.htm"

Akdur, Recep (2005): *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyumu",* Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, No: 23, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Algan, Nesrin (1990): "Uluslararası İlişkiler ve Çevre", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi – Çevre Özel Sayısı,* Sayı: 120, Haziran, s. 44-46.

Algan, Nesrin (2000): "Türkiye'de Çevre Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Tarihine Kısa Bir Bakış", *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 7-8 Nisan, s. 221-234.

Altuğ, Fevzi (1988): *Kent Ekonomisinin İlkeleri,* Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayını.

Altuğ, Fevzi (1990): *Çevre Sorunları,* Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayını.

Arat, Zeynep (1989): *Dünya'da ve Türkiye'de Sürekli Kalkınma Kavramı ve Politikaları: Çevre Politikaları ile Ekonomik Kalkınma Politikalarının Entegrasyonu,* Ankara, DPT Yayını.

Arat, Zeynep (2000): "1970'lerden Sonra Çevrede Kurumsal Yapının Gelişimi", *Türkiye'de Çevre ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu,* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Ekim, s. 166-175.

Bartelmus, Peter (1997): "White Economics? From Optimality To Sustainability?", *Environment and Development Economics 2,* Cambridge University Press, pp. 323-345.

Bozlağan, Recep (2002): "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesine Giriş", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,* Cilt:11, Sayı: 1, Ocak, s. 56-72.

Budak, Sevim (2000): *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası – Avrupa Topluluğu'nun Çevre Politikası ve Türkiye'nin Uyumu Sorunu,* İstanbul, Büke Yayınları.

Bulutoğlu, Kenan (1988): *Kamu Ekonomisine Giriş,* İstanbul, Filiz Kitabevi.

Cairncross, Frances (1992): "UNCED, Environmentalism and Beyond", *The Columbia Journal of Word Business,* Vol 27, No. s 3-4, Fall-Winter, pp. 13-17.

Çepel, Necmettin (1996): *Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, TEMA Vakfı Yayınları.

Çevik, Hasan (2003): "Modern Devlette Kamu Politikası Oluşturma: Kavramlar, Aktörler, Karar Verme, Kamu Politikası Süreci ve Türkiye Analizi", Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemâl Öztürk, Bayram Coşkun (ed.), *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar,* Ankara, Seçkin Yayıncılık, s. 135-167.

Çınar, Tayfun (2001): "Çevremerkezcilik ve Derin Ekoloji Akımı", *Cevat Geray'a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayınları,* No:25, s. 265-280.

Demir, Ahmet (1973): "Doğal Çevre Tahripleri ve Ekonomi İlişkileri Üzerine Bir Araştırma", *AÜSBF Dergisi (Mart-Haziran),* Cilt:XXVIII, No:1-2, s. 133-166.

Demiral, Berkan (2000): "Türkiye Belediyelerinin Çevre Politikaları", *Trakya Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi,* Cilt/Volume: I, Sayı: I, Haziran, s. 19-26.

Demirer, Göksel (1992): *Çevre Sorunları ve Kapitalizm,* İstanbul, Sorun Yayınları.

Des Jardins, Joseph, R. (2006): *Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş,* çev. Ruşen Keleş, Ankara, İmge Kitabevi.

Dinler, Zeynel (1982): *Mikroekonomik Analize Giriş,* Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayını, 2. Baskı.

Dinler, Zeynel (2000): *Mikroekonomi,* Bursa, Ekin Kitabevi, 13. Baskı.

Dinler, Zeynel (2004): *İktisada Giriş,* Bursa, Ekin Kitabevi, 10. Baskı.

Dura, Cihan (1991): "Çevre Sorunları ve Ekonomi", Çevre Üzerine, *Türkiye Çevre Vakfı Yayını,* Haziran, s. 70-82.

Egeli, Gülün (1996): *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları*, No:114, Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Ekmeztoglov Thisvi, Althanassios Balodimos, Sevim Budak (2001): *Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası ve Türkiye'nin Uyumu*, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (1999): *Çevresel Başarı Raporu: Türkiye,* Paris, OECD Yayını.

Emrealp, Sadun (2005): *Türkiye Yerel Gündem 21 Programı – Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı,* İstanbul, IULA-EMME Yayını, 2. Baskı.

Erim, Refet (2000): "Çevre İle İlgili Hukuksal Düzenlemeler", *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu,,* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Ekim, s. 177-193.

Ertürk, Hasan (1985): "Çevre Kirlenmesinin Ekonomik Anlamı", *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi,* Cilt 7, Sayı 2, Kasım, s. 19-25.

Ertürk, Hasan (1998): *Çevre Bilimlerine Giriş,* Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 3. Baskı.

Evin, Hakan (2005): *Trakya Bölgesi Deri ve Bitkisel Yağ Sanayinde Çevre Duyarlılığı,* Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Edirne, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Fiksel, Joseph (1996): *Design for Environment: Creating Eco-Efficient Products and Processes,* New York, Mc Graw Hill.

Fisunoğlu, Mahir (1990): "Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi", *Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı,* Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, s. 39-48.

Fletcher, Max E. (1979): *Economics and Social Problems,* Boston, Houghtan Mifflin Company.

Gökdayı, İsmail (1997): *Çevrenin Geleceği Yaklaşımlar ve Politikalar*, Ankara, Çevre Vakfı Yayını.

Görmez, Kemal (1991): *Türkiye'de Çevre Politikaları*, Ankara, Gazi Büro.

Gözübüyük, Şeref (2002): *T.C. 1982 Anayasası*, Ankara, Turhan Kitabevi, 5. Baskı.

Gürpınar, Ergun (1993): *Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış,* İstanbul, Der Yayınları.

Holdgate, Martin, W. (1995): "Pathways to Sustainability: The Evolving Role of Transnational Institutions", *Environment,* Vol 37, Issue 9, November, pp. 16-20, 38-42.

IUCN, UNEP, WWF (1991): *Caring for the Earth: A Strategy For Sustainable Living,* Switzerland.

İlkin, Akın ve Erdoğan Alkin (1991): *Çevre Sorunları – Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Çözüm Önerileri Dizisi-1*, Ankara, TOBB.

İnan, Hakkı, İ. (2001): *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*, Tekirdağ, Hasad Yayıncılık, 5. Baskı.

İneci, Barbaros (1993): *Avrupa Topluluğu ve Türkiye'de Sübvansiyonlar,* İstanbul, İstanbul Sanayi Odası Yayınları.

Johnson Brian (1972): "The United Nations' Institutional Response to Stockholm: A Case Study in the İnternational Politics of Institutional Change", David A. Kay, Eugene B. Skolnikoft (ed.), *World Eco-Crisis,* The University of Wisconsin Press, pp. 87-134.

Kabaoğlu, İbrahim (1996): *Çevre Hakkı,* İstanbul, İletişim Yayınları.

Kaplan, Ayşegül (1999): *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları,* Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi-3.

Karakoç, Aysel Gamze (2004): "Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım", Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım (ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar,-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler-*, İstanbul, Beta Basın Yayım, 1. Baskı, s. 59-72.

Karpuzcu, Mehmet (1995): "Çevre Kirlenmesi Ekonomi ve Toplum", *Yeni Türkiye Dergisi-Çevre Özel Sayısı,* Temmuz-Ağustos, Sayı:5, s. 339-346.

Karpuzcu, Mehmet (2004): *Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü,* İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.

Keleş, Ruşen (1983): "Çevre Sorunlarının Ekonomik Boyutları", *Çevre Sorunlarının Çözümlenmesinde Ekonomik Yaklaşımlar ve Kaynak Sağlama Sempozyumu,* Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği Yayınları.

Keleş, Ruşen (1998): *Kent Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, İmge Kitabevi, 2. Baskı.

Keleş, Ruşen (2004): *Kentleşme Politikası,* Ankara, İmge Kitabevi, 8. Baskı.

Keleş, Ruşen ve Birol Ertan (2002): *Çevre Hukukuna Giriş,* Ankara, İmge Kitabevi.

Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (1997): *Çevrebilim*, Ankara, İmge Kitabevi, 2. Baskı.

Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (2002): *Çevrebilim*, Ankara, İmge Kitabevi, 4. Baskı.

Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (2005): *Çevre Politikası,* Ankara, İmge Kitabevi, 5. Baskı.

Kışlalıoğlu, Mine ve Fikret Berkes (1990): *Çevre ve Ekoloji*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 3. Baskı.

Kurra, Selma (1991): *'Gürültü', Türkiye'nin Çevre Sorunları*, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

Kuyucuklu, Nazif (1998): *Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Manisalı, Erol (1982): "Kalkınma, Nüfus ve Çevre", *Nüfus ve Çevre Konferansı,* Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, s. 48-66.

Meadows, Donella, H.ve diğerleri (1978): *Ekonomik Büyümenin Sınırları,* Kemal Tosun ve diğerleri (çev.), İstanbul, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yayını.

Mengi, Ayşegül ve Nesrin Algan (2003): *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme AB ve Türkiye Örneği,* Ankara, Siyasal Kitabevi.

Nadaroğlu, Halil (1996): *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul, Beta Basım Dağıtım, 9. Baskı.

Öktem, Mustafa (2003): *Kent, Çevre ve Globalleşme*, İstanbul, Alfa Kitabevi, 1. Baskı.

Öncel, Türkan (1993): "Çevre Koruma Önlemlerine Genel Bir Bakış", *Prof. Memduh Yaşa'ya Armağan – İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,* Yayın No: 3695, 34. Seri.

Özdilek, Hüseyin (2004): "Hava, Su ve Toprak Kirliliği", Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım (ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar,-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler-*, İstanbul, Beta Basın Yayım, 1. Baskı, s. 75-102.

Pearce, David, Edward Barbier and Markandya Anil (1990): "Sustainable Development ", Edward Elgar (ed.), *Economics and Enviroment in Third World,* London Environmental Economics Centre, London, Printed by Billing&Sons Ltd, pp. 217-242.

Porritt, Jonathan (1989): *Yeşil Politika*, Alev Türker (çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınevi.

Schweitzer, Albert (1966): *The Teaching of Reverence for Life,* New York, Rinehart and Winston.

Şahin, Ümit (2004): "Truva Atı Olarak Sürdürülebilir Kalkınma", Uygar Yüzereroğlu (çev.), *Üç Ekoloji Dergisi,* Yeşil Politika ve Özgürlükçü Düşünce Seçkisi, 2. Sayı, Kış-İlkbahar, s. 9-30

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1972): *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977,* Ankara, Başbakanlık Basımevi.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1979): *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983,* Ankara, Başbakanlık Basımevi.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1984): *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989,* Ankara, Başbakanlık Basımevi.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1989): *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994,* Ankara, DPT Yayını.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1994): *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı –Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu,* Ankara, DPT Yayını.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1996): *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000,* Ankara, DPT Yayını.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1998): *Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı,* Ankara, DPT Yayını.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000): *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005,* Ankara, DPT Yayını.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000): *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı – Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu,* Ankara, Yayınlanmamış Rapor.

T.C. Çevre Bakanlığı (2000): *Ulusal Gündem-21*, Ankara, T.C. Çevre Bakanlığı Çevre Eğitimi ve Yayın Dairesi Başkanlığı Yayını.

T.C. Çevre Bakanlığı (2002): *Çevre El Kitabı,* Ankara, T.C. Çevre Bakanlığı Çevre Eğitimi ve Yayın Dairesi Başkanlığı Yayını.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (2004): *Türkiye Çevre Atlası,* Ankara, Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve UNDP (2002): *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi – Johannesburg Uygulama Planı,* Ankara, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve UNDP Ortak Yayını.

Tekeli, İlhan (2001): "Sürdürülebilirlik Kavramı Üzerine İrdelemeler", *Cevat Geray'a Armağan,* Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 25, s. 729-746.

Tok, Hasan, H. (1997): *Çevre Kirliliği,* Tekirdağ, Anadolu Matbaa.

Turgut, Nükhet (1997): "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Katılımın Rolü", *Cemal Mıhçıoğlu'na Armağan – Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 52, Sayı:1-7, Aralık-Ocak, s. 701-715.

Turgut, Nükhet (2001): *Çevre Hukuku,* Ankara, Savaş Yayınevi, 2. Baskı.

Türk Standartları Enstitüsü (1997): *TS-ISO 14004 Çevre Yönetimi-Çevre Yönetim Sistemleri-Prensipler-Sistemler ve Destekleyici Teknikler için Genel Kılavuz,* Ankara, TSE Yayınları.

Türkiye Bilimler Akademisi (2002): *Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri – Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Johannesburg) İçin TÜBA'nın Görüşü,* Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.

Türkiye Çevre Vakfı (1991): *Ortak Geleceğimiz – Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu,* Belkıs Çorakçı (çev.), Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

Türkiye Çevre Vakfı (1995): *Türkiye'nin Çevre Sorunları'95,* Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

Türkiye Çevre Vakfı (2003): *Türkiye'nin Çevre Sorunları 2003,* Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 8. Baskı.

Türküm, Sibel (1998): "Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci", Gürhan Can (ed.), *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan,* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 503, s. 165-182.

Uçar, Halil (1991): *Global Yapılaşmada Çevre Faktörü, Ekonomik Büyüme ve Çevre Korunması,* İstanbul, YASED Yayınları.

Unay, Cafer (1979): *Makro Ekonomi*, Ankara, Bursa İ.T.İ.A Yayını.

Uslu, Orhan (1985): "Çevre Sorunlarına Temel Ekolojik ve Ekonomik Yaklaşımlar", *Çevre ve Ekonomi*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

Uslu, Orhan (1991): "Sanayileşme ve Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları", *Sürdürülebilir Kalkınma El Kitabı,* Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, s. 19-27.

Uslu, Orhan (1993): *Çevresel Etki Değerlendirmesi*, Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Ünder, Hasan (1996): *Çevre Felsefesi*, Ankara, Doruk Yayıncılık.

Victor, Peter, A. (1978): *İktisadi Açıdan Çevre Kirlenmesi*, Ömer Faruk Batırel (çev.), MacMillan İktisat Serisi, İstanbul, Akbank Kültür Yayınları.

Yaşamış, Firuz Demir (1989): *Çevresel Yönetim ve Planlama*, Ankara, Lider Matbaacılık.

Yavuz, Fehmi ve Ruşen Keleş (1983): *Çevre Sorunları*, Ankara, Ankara Üniversitesi , SBF Yayınları, 2. Baskı.

Yerli, Aysun (2001): *Çevre Sorunlarının Ekonomik Analizi,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, Ankara, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yıkılmaz, Necla (2003): *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre,* Ankara, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını.

Yıldırım, Ferzan (1997): *Çevre Terimleri Sözlüğü*, Sayı:6, İstanbul, Dünya Dinleri ve Ekoloji Dizisi, İGDAŞ Yayınları.

Yıldırım, Uğur (2004): "Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar", Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım (ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar,-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler-,* İstanbul, Beta Basın Yayım, 1. Baskı, s. 189-204.

Yıldırım, Uğur ve İsmail Göktürk (2004): "Sürdürülebilir Kalkınma", Mehmet C. Marın, Uğur Yıldırım (ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar,-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler-,* İstanbul, Beta Basın Yayım, 1. Baskı, s. 449-488.

Birleşmiş Milletler Ankara Enformasyon Merkezi (2000): Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi (New York 6-8 Eylül 2000), Ankara, "http://www.belgenet.com/arsiv/binyilzirve_02.html" (16.10.2006).

Commission on Sustainable Development, Report on the Eleventh Session, 27 January 2003 and 28 April-9 May 2003, United Nations 2003, New York, "http://www.earthsummit2002.org/es/preparations/global/Decision%20-%20CSD%2011%20Final.pdf" (20.10.2006).

Convention on Biological Diversty, (5 June 1992), UNEP, Na.92-7807, "http://www.biodiv.org/convention/articles.asp?lg=0&a=cbd-08" (11.12.2006).

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, "http://www.unep.org/Documents/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503" (15.11.2006).

Protection of Global Climate for Present and Future Generations of Mankind, Distr. General, A/RES/43/53, 6 December 1988, "http://www.globelaw.com/Climate/fcc.htm" (28.06.2006).

World Charter for Nature, Distr. General, A/RES/37/7, 28 October 1982, "http://un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm" (08.07.2006).

1998 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 32-33, "http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaBirligiilerlemeRaporu2002Ekim/ilerlemeRaporu1998Turkce.zip", (28.07.2006).

1999 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 34-35, "http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaBirligiilerlemeRaporu2002Ekim/ilerlemeRaporu1999Turkce.zip", (01.08.2006).

2000 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 45-47, "http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaBirligiilerlemeRaporu2002Ekim/ilerlemeRaporu2000Turkce.zip", (04.08.2006).

2001 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 77-79, "http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaBirligiilerlemeRaporu2002Ekim/ilerlemeRaporu2001Turkce.pdf", (09.08.2006).

2002 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 103-105, "http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaBirligiilerlemeRaporu2002Ekim/ilerlemeRaporu2002Turkce.pdf", (09.08.2006).

2003 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 105-107, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara.

2004 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s.132-135, "http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle04.pdf" (01.09.2006).

2005 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 118-121, "http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=4&fId=4&prnId=4&hnd=1&ord=3&docId=350&fop=0" (12.09.2006)

2006 Yılı Avrupa Birliği İlerleme Raporu, s. 64-66, "http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/TR2006ProgressReport.doc", (20.09.2006).

http://www.aofsitesi.com/iktisadagiris10.htm (12.07.2006).

http://plan9.dpt.gov.tr/ (22.08.2006)

http://mevzuat.dpt.gov.tr/bkk/10399.htm (25.09.2006)

http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/9kalkinmaplani.pdf (01.10.2006)

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=301 (25.03.2007)

http://www.mahfiegilmez.nom.tr/turkiye_ekonomisi_gozlem_tablosu.xls (26.03.2007)

http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/CEVRE/14042003.xls (28.03.2007)